

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

halfin

19.yy'da

kürdistan
üzerinde
mücadele

tarîh dizisi

KOMAL

KOMAL

KOMAL : 7

TARİH DİZİSİ : 1

Mart 1976

Kalite Matbaası - Ankara, 1976

H A L F İ N

**19. Yüzyılda
KÜRDİSTAN ÜZERİNDE
MÜCADELE**

D Ü Z E L T M E

<i>Sahife</i>	<i>Satır</i>	<i>Yanlış</i>	<i>Doğru</i>
1.	4. paragraf 2. satır	araştırmacıların	araştırmacıların
14.	5. paragraf 1. satır	şarkıyaçıların	şarkıyatçıların
22.	son satır, ve		
23.	1 ve 2. satırları karışmıştır.		— birisidir. Bunların merkezî Savuçbulak ve aşiretin adı da Soran aşiretine bağlı Mekri aşiretiydi.(xx)
53.	3. paragraf 6. satır	Mahmut Paşa	Mehmet Paşa
57.	4. paragraf 5. satır	sınada	sırada
70.	1. paragraf 7. satır	sürdürüyönlardı	sürdürüyorlardı
100.	3. paragraf 7. satır	kuvvetlerine	kuvvetlerini
109.	4. paragraf 13. satır	kaçalaryada	kaçanlarlada
115.	2. paragraf 9. satır	başlıdığđ	başladığđ
117.	dipnot	tirihli	tarihli
118.	6. paragraf 3. satır	olluğunu	olduğunu
120.	4. paragraf 2. satır	Kasımolunu	Kasımoğlunu
125.	3. paragraf 4. satır	Kurulubakı	Kulbakı
125.	4. paragraf 5. satır	yükselmek	yükseltmek
126.	4. paragraf 1 ve 2. satırlar karışmıştır.		— Amerikan tarihçilerinden Sillis «Amerikan dış politika tarihi» isimli kitabının 390. sayfasında ve diğeri —

Yukarıda sahife ve satırları belirtilen kelimeler ve satırlar dizgi hatası olarak yanlış basılmıştır.

Orjinal adı «Kürdistan üzerine Savaş» olan bu kitap, «Kardeşlik» isimli bir dergi yayını olarak Arapça'ya çevrilmiş ve Bağdat'ta yayınlanmıştır. Biz bu Arapça metni esas alarak Türkçeleştirdik. Arapçadan çevirenin bazı kavramlar ve özel isimleri Arap dilinin ifadesi içinde vermesi nedeni ile, bazı hatalar olmuştur. Bunları kısmen düzeltmeye çalıştık. Örneğin Türkçede «Ksenefon» olarak bilinen «Onbinlerin Dönüşü»nün yazarı, Arapçaya «Zeynefon» olarak geçmiş. Buna bazı bölge, il isimleri ile cins (dağlar, nehirler) ve özel (yazarlar, komutanlar) isimler üzerindeki değişimleri de katabiliriz. Ancak bunlar metnin özüne ilişkin derecede önemli değil

Kürt Tarihinin özellikle 19. yüzyıl içinde bulunan kesimi bütün önemine rağmen Türkiye'de yeterince bilinmiyor. Bu bakımdan, bu kitabın önemli bir boşluğu dolduracağı şüphesiz. Kitabın çeşitli dünya dillerine çevrildiği biliniyor. Ayrıca oldukça önemli bir bibliyografyası var. Kitabın orijinalinin bulunarak aslından çevrilmesi elbette çok daha yararlı olurdu. Ancak, biz bu imkânı bulamadık.

Okuyucunun, kitabın eksikliklerini, içinde bulunulan şartlar nedeni ile hoş karşılayacağını, gerekirse bazı somut tesbitleri bize ulaştırarak 19. yüzyıl Kürdistanını daha etraflıca öğrenmemize yardımcı olacağını umuyoruz.

Saygılarımızla.

Mart 1976

Komal

İÇİNDEKİLER

Kısa bir açıklama	5
İçindekiler	7
İlk yayımcının önsözü	9-10
Yazarın önsözü	11-17
19. Yüzyıl Başlarında Kürt Aşiretleri	21-33
1830 Yıllarında İngiltere'nin Kürdistan'a Sızması	34-43
1830 Yıllarında Çarlık Rusyası ve Kürtler	45-51
Revanduz İhtilali	52-59
Osmanlı ve İran Sınırının Çizilmesi	60-68
Kırım Savaşı döneminde Kürtler	69-76
1860 ve 1870 Yılları Arasında Kürdistan	77-87
1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı ve Kürtlerin Durumu	88-96
Özgürlük Hareketlerinin Gelişmesi ve Ubeydullah İhtilali	95-113
1880 Yıllarında Kürdistan	115-126
Sonuç	127-129
BİBLİYOGRAFYA	130-134

Bu kitabın yazarı Halfin, Moskova'daki Sovyet Bilimler Akademisine bağlı «Asya Halkları Enstitüsü»-nün «Devletlerarası İlişkiler Bölümü» profesörlerindendir.

Yazar, Asya halkları tarihini, özellikle Kürt tarihini incelemekle ve bu daldaki ihtisası ile isim yapmıştır.

Kürt ulusunun 19. yüzyıla ait olan devresi hakkında bağımsız ve yeterli bir inceleme yapılmadığı bir gerçektir. Bunun içindirki bu eserin, zamanımızda Kürt tarihinin 19. yüzyıla ait bölümü üzerinde yapılmış olan en ciddi ve bilimsel çalışmaların sonucu olduğunu söylersek mübalağa etmiş olmayız.

Yazarın bu eseri; çeşitli kitapları, hükümet arşivlerini, ihtisas sahibi yazarların, araştırmacıların, diplomatların, askerî kumandanların incelemelerini, değişik yerlerden Kürdistan'a gelen ve buralarda gördüklerini anlatan seyyahların notlarını göz önünde tutarak ve bunlara dayanarak hazırlaması da kitabın değerini bir kat daha artırmaktadır.

(x) Orijinal adı BARBO ZO KÜRDİSTAN (Kürdistan için savaş) olan bu kitap, Bağdat'ta yayınlanan «Kardeşlik» isimli derginin yayını olarak «Ondokuzuncu yüzyılda Kürdistan üzerinde mücadeleler» olarak Arapçaya çevrilmiştir. Yukardaki önsöz, kitabı Rusçadan Arapçaya çevirenlere aittir.

Her ne kadar adı geçen devreye ait bilgilerin bir bölümü bazı tarihçiler tarafından biliniyorsa da önemli büyük bir bölümü unutulmuş, ihmal edilmiş ya da meçhul kalmıştır.

İşte yazar bunların hemen hemen hepsini geniş bir incelemeden sonra bir araya getirerek bu kitabını yazmıştır.

Bu eserin büyük özelliklerinden birisi de; yazarın incelemiş olduğu dökümanlar yanında Rus resmi makamlarında ve hükümet arşivlerinde gizli ve açık bütün belgeleri de incelemiş olması ve baş vurduğu kaynakların tümünü kitabında belirtmiş bulunmasıdır. Ki, bu dökümanların arlık Rusyası devrinde okunması ve incelenmesi yasaklanmıştı.

Bütün bunlara rağmen kitapta düzenleme yönünden bazı eksikliklerin bulunduğu da inkr edilemez.

Bunun sebebi de, o devirde diğer ulusların tarihçileri gibi, Rus tarihçilerinin de ulus olarak kendilerini diğer geri-kalmış halklardan üstün görmeleri ve bu psikoloji içinde davranmalarıdır. Bu yüzden Asya halklarının tarihine gereken önem verilmesi engellenmiştir. Nitekim, yazar, bunu da itiraf etmektedir.

İçinde bulunduğumuz yüzyıla kadar Asya'da yaşayan uluslara oranla Kürtlerin geçmişi hakkında incelemeler, araştırmalar çok zayıf bir biçimde cereyan etti. Bunun nedenlerini şu biçimde sıralayabiliriz:

Çeşitli biçimlerde gelişen ezici, kahredici olaylar, Kürtlerin ulusal bir devlet kurmasına engel oldu.

Orta çağın başlarından itibaren Kürtler, İran ve Osmanlı İmparatorlukları arasında bölündüler. Yine bunların bir kısmı 19. yüzyılın başlarında Rusya sınırları içerisinde kaldı. Ve bir kısmı da birinci Dünya savaşından sonra sınırları çizilen Irak ve Suriye topraklarında kaldılar. Ki zaten buralar onların eski vatanlarıydı.

İşte bu engelleyici durumlar, Kürtlerin tarihleri hakkında gerekli ve sağlam bir çalışmanın yapılmasına engel oldu ve olmaktadır.

Özel olarak Kürdistan'ın yeni çağlardaki tarihinin aydınlatılması da çok zayıf olarak cereyan etmiştir. «Onbin Grek'in Kürdistan'dan geçişi» (x) ya da Makedonyalı İskender'in seferleri hakkında ciltler dolusu kitaplar yazan burjuva yazarlar, Kürtlerin tarihleri hakkında ve 19-20. yüzyıllarda onların kendilerine reva görülen zulüm ve esaret karşısında mücadeleleri, kahramanlıkları

(x) Ksenefon, Onbinlerin dönüşü. (Ki bu kitap Türkçeye tercüme edilmiştir.)

hakkında çok az şeyler yazmakla yetinmişler, gerçeği anlatmaktan kasıtlı olarak uzak kalmışlardır.

Batı burjuvazisinin tarih dalında temsilcisi olan ve özel olarak Kürt meselesini incelemek için görevlendirilen D. Curzon, aslında Britanya sömürgeciliğinin geliştirilmesi için görevlendirilmiştir.

Aynı zamanda bu kişi, İngiltere'nin dışişleri bakanı olup, Hindistan'da kralın temsilcisi sıfatını da taşıyordu.

D. Curzon, Doğu'da yaptığı incelemeleri derleyerek yayınlamıştır. Ama bunların kapsamı bilimsel olmadığı gibi, tahrif de edilmiştir. Amaç sadece İngiliz koloni politikasına ve İngiliz şovenizmine hizmet etmektir.

D. Curzon, vicdanen(!) konuşarak şöyle diyordu;

«Kürtlerin tarihi bilinmiyor. Tahminen bu ulus tarihsiz ve edebiyatsızdır. Bunların, kendilerine daima manasız düşmanlık gösteren ulusların arasında yaşamaları, toplumsal bünyelerinde düzensizlik ve kargaşalığın yer almasına neden olmuştur. Eğer Kürtlere kuvvetli ve adil bir elin idaresinde yaşama imkânı sağlanırsa bunlar düzene boyun eğerek itaat-kâr olurlar».

Pek tabii olarak «kuvvetli ve adil el» den amacı, Britanya sömürgeciliği idi.

D. Curzon'un Kürtler hakkındaki diğer görüşleri de önem bakımından öncekilerden az değildi. Ve onları şöyle sıfatlandırıyordu:

«Halk cidden bön ve cahil... öyleki, talim-terbiye, kitap ve mektep nedir bilmiyorlar. Onbinde birisi bile okuma-yazmayı doğru dürüst başaramıyor.

Buralardaki diğer halklara nisbetle daha çok isyan-kâr ve hileciler.» (xx)

Bu alim lord, Kürt halkının yaşadığı zorlu hayat-tan, bunun gerçek nedenlerinden, İran ve Osmanlı imparatorluğu ile zaman zaman ortaklaşa çalışarak Kürdistan'ın nimetlerini bölüşmek için İngiltere'nin oynadığı rolden bahsetmiyor ve bunları sessiz geçiyor. Oysa Kürt halkı, bu yeterli olmayan ve Kürdistan'a kendi devletlerinin çıkarı için inceleme yapmaya gelen kişilerin iddia ettikleri gibi kötü huylarla donatılmış ve vurgunculukla geçinen bir ulus değildi. Tersine varlığını korumak için çeşitli zorluklarla mücadele eden ve en basit şartlar içinde yaşamaya mecbur olan bir halktı.

1880 yıllarında Kürdistan'da İngiltere'nin konsolu olan Henri Trotir'in Kürtlerin yaşadığı hayat seviyesinden ve toplumsal durumlarından bahseden yazılarından ve bunların ortaya koyduğu gerçeklerden Curzon'un habersiz olduğunu kabul etmek hiçte mantığa sığmaz.

Henri Trotir; «Küçük Asya Kürtleri» başlığı altında yazdığı kitapta şöyle diyordu:

«Van'da onyediyane Kürt reisi, orada yaşamakta olan kırkbin Kürt vatandaşı adına hazırlamış oldukları mazbatayı, o sırada idari ıslahat için Van'a gelmiş bulunan sultanın mebusuna takdim ettiler. Kürtler bu müracatlarında hükümetten gereken masraflarını kendileri karşılamak şartı ile mektep yapılmasını, mecburi askerlikten muaf tutulmalarını ve buna karşılık olarak da hristiyanlara tatbik edilen bedel usulünün kendilerine de uygulanmasını, hatta hristiyanlara nisbetle daha fazla bedel

(xx) D. Curzon, Fars ve Fars meselesi, cilt - 1, sahife: 533 - 550 - 522 - 565.

ödemeyi kabullendiklerini bildiriyorlardı. Kürtler, kendilerine reva görülen düşmanca davranışlar karşısında bir de mecburi askerliği çok ağır buluyorlardı ve kendilerine köle muamelesi tatbik eden Osmanlıları savaşlarda başkalarına karşı müdafaa etmek istemiyorlardı». (x)

Henri Trotir, herhangi şahsi bir görüşünü içine katmadan gerçeği olduğu gibi yansıtıyordu.

Kürdistan'a gelen askeri kişilerin, diplomatların hükümet temsilcilerinin Amerika, Almanya, İngiltere, Rusya ve diğer devletler tarafından gönderilen misyonerlerin hatıraları, notları ve çeşitli dökümanlarına rağmen burjuva tarihçileri Kürt meselesi ve Kürt tarihi hakkında gerçeği olduğu gibi yansıtmaktan kaçınmakla yetinmemişler, bu konunun ana hatlarını bile tam olarak açıklamaktan uzak kalmışlardır. Sayısı pek az olan kimselerin doğru beyanları karşısında diğerleri meseleyi daima kendi çıkarları yönünde yasıtmışlardır.

Nitekim Kürtlerin durumu hakkında inceleme yapan Felçifiski: «Hepsi Kürt meselesi ile üstün-körü alakadar oldular. Hiçbirisi ciddi olarak çalışmadı» diyerek, gerçeği ortaya koymuştur.

Gerek yabancılar ve gerekse Rus şarkiyatçıları tarafından Kürdistan'ın arkeolojik, etnografik ve filolojik konuları üzerinde çalışmalara son zamanlarda başlandı. Bu konuların gerçek olarak ele alınması gerektiği yine son zamanlarda hissedilmeye başlandı. Özellikle Rus bilginleri gerek Kürdistan'la Rusya'nın komşu olmaları ve gerekse bir kısım Kürdün Rusya'da yaşaması durumunu göz önünde tutarak, bu konuya gereken önemi vermeyi zorunlu gördüler.

(x) Henri Trotir, Küçük Asya Kürtleri, cilt - 7, sahife: 11.

Gerçi 19. yüzyıl başlarında bu hususlarla ilgili olarak çalışmalar yapılyordu. Fakat bunlar ilmi olmaktan uzaktı. Sadece dış ve iç politikanın ihtiyacını karşılayacak bilgilerin çerçevesinde cereyan ediyordu.

19. Yüzyılın 30. ve 40. senelerinde bu konu ile ilgili kitaplar basılmaya başlandı. Froncinko iki ciltlik «Küçük Asya'ya bakışlar» adlı kitabını yayınladı.

Bir müddet sonra Petersburg'lu bilim adamı Lirih'in Kürtlerin nüfusu, sakin oldukları yerler, aşiretleri, tarihleri dillerini inceleyen iki ciltlik eseri yayınlandı. Bu çalışmaları, Kürt tarihi hakkındaki incelemeleri ile ün yapan Rus bilim adamı Caba'nın Kürt edebiyatı ile ilgili kitabı takip etti. (x)

Caba, bu husustaki çalışmalarını Küçük Asya'daki diplomatik görevi sırasında yaptı. Ve Şarmo, Fransız ansiklopedisine Kürt maddesini ve Kürt tarihinin, Kürt kültürünün ana kaynağı olarak elde bulunan eski eserlerden biri olan «Şeref Name» yi koydu .

Böylece Kürtlere özgü incelemeler, Rusya'da gizli bir biçimde başladı.

Ve doğu bilimlerine yeni bir dal ilave edildi.

Ünlü bilginlerden Mar Oribli, Gord Lefiski ve diğerleri de bu çalışmalara katılarak, Kürt halkının toplumsal yapısı hakkındaki bilinmeyen noktaların aydınlanmasına yardımcı oldular.

Fakat bu çalışmaların hepsinin üstünde çok daha geniş ve derin araştırmalar, Rus bilim adamlarının Kürt konusunu ve tarihini Marksist bir fikir çerçevesinde ve üslubunda ele almalarından sonra başladı.

(x) Caba, görüşler ve Kürt hikâyeleri, 1860.

1930 yıllarında Rostobcin tarafından Kürdistan hakkında ve Kürtlerin sosyal, ekonomik ve etnoğrafik yapıları ile dilleri konularında ilk araştırma ve inceleme kitabı yazıldı ve yayınlandı. Eserin hazırlanmasında en fazla emeği geçenler : Kordif, Felçifiski, Gazi Vakbof, Celilof ve Cemile Celil idi.

Bunlar, Kürtler ve Kürdistan hakkında gerçek bilgi elde etmek için gerekli çabayı harcamışlardır. Fakat bu geniş ve derin çalışmalara rağmen maalesef Kürtlerin zengin, cazibeli, çeşitli önemli olaylarla dolu tarih ve edebiyatları, ne Dünya edebiyatına ve nede Rus edebiyatına layık olduğu bir biçimde girememiştir.

Bu kitabın yazarı, bu boşluğu giderme iddiasını taşımamış, o, 19. yüzyılda Kürt meselesinin uluslararası taşıdığı önemi belirtmeyi hedef almıştır.

Osmanlıların ve İranlıların kendi hudutlarına komşu olan Kürdistan'ı daima işgal altında tutmak için nasıl mücadele ettiklerini ve bu mücadeleye katılan İngiltere ve Rusya'nın oynadığı rolleri belirtmek amacı yazar tarafından belirtilmiştir. Gerek kapitalist devletlerin, gerekse halkını kendi menfaatleri için kullanan Kürt aşiret reislerinin bu ulusun bünyesinde açtığı ekonomik ve sosyal yaraların derinliğini ve bunların sonucu olarakta Kürtlerin uluslar arasındaki yerini ve en doğal hakkını alamadığını açıklamaya çalışmıştır.

Kitabı hazırlarken, yararlandığım ana kaynaklar beni istediğim kadar tatmin etmemiştir. Çalışmalarım da esas olarak aşağıdaki dökümanlardan yararlandım:

Rus Yüksek Politika arşivi, savaşılar mahsus arşiv, Sovyet merkez devleti tarihi, Sovyet merkez devleti ve Sovyet Corcia Cumhuriyeti tarihi arşivi, Çarlık Rusyasının diplomasi dairesindeki evraklar ve Rusya'nın

gerek Osmanlı devletinde, gerekse İran'da görevlendirilmiş devlet temsilcilerinin bilgileri bu konularda çok önemli dökümanları ve belgeleri kapsamaktadırlar.

İstanbul'da, Erzurum'da, Diyarbakir'de, Bağdat'ta, Tahran'da, Tebriz'de görevli bulunan konsoloslar ve zaman zaman muhtelif yerlere gönderilen heyetler notlarında ve takrirlerinde Kürtlerin muhtelif aşiretlerinin durumlarını, bunların mahalli yönetim ile olan ilişkilerini ve büyük sömürgeci devletlerin Kürt aşiretleri arasında çıkardıkları kargaşalıkları belirtmişlerdir.

İngilizler tarafından yayınlanan «Parlemento Münakaşaları» isimli belgelerde, Osmanlı ve İran hududu ihtilafını konu alan «Mavi Kitaplar» adlı eserden de yararlanılmıştır ki, bu kitap hudut anlaşmazlığı sırasında İngiltere ve Rusya'nın oynadığı aktif rolü ve burada yaşayan halkları esas konu olarak ele almıştır.

Bunlardan başka İngilizlerin konsoloslarının coğrafi heyetlerinin ve diğer yabancı misyoner ve konsolosların çalışmaları ve ele geçen eserleri de ayrıca incelenmiştir. Bu arada Osmanlıcadan Rusçaya çevrilen Faik Paşa ve diğerlerinin mahkemelerindeki vesikalardan da yararlanılmıştır.

Şunu ifade etmek gerekir ki, elde edilen bütün vesikalardan gerçeği çıkarabilmek için bir hayli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bunun da tek sebebi, belge sahiplerinin daima kendi hükümetlerinin çıkarlarına çalışarak meseleleri olduğu gibi yansıtmaktan uzak olmaları ve hiçbir zaman düşmanlıklarının etkisinden kurtulamamalarıdır.

KİTABA GİRİŞ

• 19. Yüzyıl başlarında Kürt aşiretleri.

19. Yüzyıl başlarında Kürdistan, Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında bölüşülmüştü. Bu bölüşme, 16. yüzyılın başlarında Yavuz Sultan Selim'in bu tarafa yaptığı seferde gerçekleşti. Kürdistan'ın batı tarafı Osmanlıların, doğu tarafı ise İranlıların egemenliği altına alındı.

Kürdistan dağlık bir bölge olup, doğusu İran ve Ermenistan dağlarının birleştiği yerlere uzanır. Batısı, Urmiye gölü, Kürdistan dağları silsilesi ve Van'ı içine alır. Güney-Doğusu Mezopotamya vadisi, Mardin ovası, Torosların doğusunu kapsar. Kuzey-Batı kısmını Zağros dağları teşkil eder. (Bu sınırların tesbitinde yazar, günün koşullarındaki durumu göz önüne almıştır. Kürdistan'ın bütün sınırlarını tesbit edememiştir.)

Kürtlerin nüfusu 4 - 5 milyona ulaşır. Bunların birbuçuk milyonu İran'ın batısında ve İran sınırlarının içindeki doğu Kürdistan'da yaşar. Bir kısmı da İranlılar tarafından sınırları korumak için Safeviler tarafından iskâna zorunlu tutuldukları Koçan ve Dergezin'de yaşarlar. Ki burası Horasan'ın kuzeyine düşer. Geri kalan kısım ise, Osmanlı imparatorluğunun sınırları içerisinde kalmıştır. Kars, Erzurum ve dolaylarında olanlar ise, azınlıkta olan Türkler ve Ermenilerle birlikte yaşarlar. Ermenilerin varlığı göz önüne alınarak, Kür-

distan'ın kuzeyine çoğu kez Batı Ermenistan adı verilmiştir. (Yazarın sınır tesbitindeki yanlış, nüfus tesbitinde de kendini göstermektedir. Bugün bile gerçek bir nüfus sayımı olanağından yoksun olan Kürdistan bölgesinin o günkü koşullarda nüfusu için aynen sınır gibi tahmini bir rakamla anlatılması doğaldır. (—Yayınevinin notu—)

Kürdistan'ın kuzey-batısında yerleşik olan Kürt aşiretleri şunlardır:

Zeylan, Sipki, Celali, Milan, Zaza ve diğerleri.

Orta kısımlarda:

Badinan, Zaza, Şıkak, Herki, aşiretleri ve diğerleri vardır.

Kürdistan'ın güney-batısında:

Barzan, Mekri, Baban, (Soran) Caf, Sincabi, Berzenci, Hemavent, Hurman ve Belbas aşiretleri oturmakta dırlar.

Horasan'ın kuzeyinde:

Cafranlu ve Şadıllu aşiretleri yaşarlar. (x)

Kürtlerin iki devlet arasında bölüşümünden sonra gerek İran ve gerekse Osmanlılar egemenlikleri altına aldıkları Kürtlere tam bir yönetim uygulayamıyorlardı. Esas yönetim büyük aşiret reislerinin elindeydi ve Kürtler bu dönemde sadece sözde bu iki devletin yönetiminde sayılıyordu. Nitekim 17. yüzyılda bağımsız sayabileceğimiz beyliklerin uzun zaman egemenliklerini sürdürdüklerini görüyoruz. Örneğin Osmanlı ve İran sınırı üzerinde kurulan «Serdar Mekri» beyliği bunlardan ~~nümuze kadar bu ulusun sosyo-ekonomik ve toplumsal~~

(x) Uzak Doğu Aşiretleri, sahife: 243 - 244.

**biçisidir. Bunların merkezi Savuçbulak
ve aşiretin adı da Soran aşiretine bağlı
Mikri aşiretiydi (xx)**

Yine Bitlis merkezi olmak koşuluyla sınırları Van'a kadar uzanan ve başlarında Şerif Bey'in bulunduğu bir beyliğin de egemen olduğunu ve ileride yeri geldikçe anlatılacak olan ihtilalde bunların çok önemli rol oynadıklarını da görüyoruz.

Ayrıca bunlar gibi ya da yarı . bağımsız beylikleri ve emirlikleri Revanduz'da, Hakkari'de, Badinan'da, Botan'da ve diğer yerlerde görüyoruz. (x)

Osmanlı ve İran devletlerinin Kürtler üzerinde yüzyıllar boyu devam eden aşırı baskıları gittikçe artıyordu. Kürt aşiretleri feodalite biçiminde yaşıyorlardı. Meslekleri çobanlık, çiftçilik ve o devrin bazı zanaatları idi. Toprağın ve hayvanların büyük kısmı ağaların mülkiyetindeydi. İlk kabile biçiminin etkisi, hatta günümüze kadar bu ulusun sosyo-ekonomik ve toplumsal hayatında büyük bir rol oynamış ve bir kısım Kürtlerin göçebe olarak yaşamalarını ve bir kısmının da bulundukları yerlerde yerleştiklerini görüyoruz.

Yerlerinde devamlı olarak oturanlar şehirciliği tercih ederek, İran'ın ve Osmanlıların tebaası durumunda idiler. Diğer Kürtler göçebe ya da yarı-göçebe olarak kendi sosyal hayatlarının üzerinde önemli rol oynamışlardır. Bir kısmı İranlıların ya da Osmanlılar arasına geçici bir biçimde karışarak, ulusal niteliklerini kaybettiler. Hatta İran ordusunu talim ve terbiye için görevlendirilen İngiliz subayı Ravlinson'un ifadesine göre teba olan Kürtlerin bir kısmı da bulundukları yerlere bazen Osmanlıların, bazen de İranlıların ege-

(xx) Felçifiski, Mekri Kürtleri, sahife: 182.

(x) Felçifiski, Kürtler, Türkler, Araplar, sahife: 8.

men olması sonucunda ulusal niteliklerini kaybederek, bu iki ulusun içersinde eridiler. (xx)

Nisbi bağımsızlıklarını imkân dahilinde koruyabilen Kürtlere oranla diğer Kürtler de Osmanlı, İran ve hatta Kürt beyliklerinin şiddetli baskı ve sömürüleri altında yaşadılar.

Kürtler hakkında incelemelerde bulunan Rus bilim adamlarından Karcof, yalnız Kürdistan'da gördüğü o acaip yönetim biçiminden bahsederek şöyle demektedir:

«Göçebe olmayan Kürtler, dağ eteklerinde yaşıyorlar. Hayvancılık ve çiftçilik ile geçiniyorlar. Osmanlı yönetimine boyun eğerek onların kendilerine reva gördükleri zorunlu askerlik ve çeşitli işkencelere katlanıyorlar. Onlara oranla bağımsızlıklarına daha çok sahip olan Kürtler de bunlara tebaa ismini veriyorlar, bu biçimde olan tebaanın Kürdistan toprakları üzerinde önemli rol oynadıklarına tanık olunmuyor.»

Bunun içindir ki, İranlılar ve Osmanlılar savaşlarda kendi askerlerinden daha çok Kürtlerden oluşan ve düzenli bir biçimde askeri talim görmemiş Kürt kuvvetlerine güvenirlerdi.

Kürdistan'da Kürtlerden başka azınlıklar da mevcuttu. Ve bunların dini inançları da değişikti. Kürtler, genellikle sunni-müslüman, bir kısmı alevi, bir kısmı da zerduştluğun diğer şark dinleri ile karışımından meydana gelmiş bir takım inançlara sahiptiler. Yine Kürtlerin bir kısmını da yezîdî dinine mensup olarak görüyoruz. Ayrıca mesihi dinine mensup Ermeniler ve Asurileri de bu yerlerde Kürtlerle birlikte görüyoruz.

(xx) Leynç, Tebriz gezi notları sahife: 65.

Asuriler bu bölgede dağlık alanlarda yaşarlardı. İran ve Osmanlı hududunda muhtelif yerlere dağılmışlardı. Çölemerik, Gaver, Margaver, Tirekever ve Tiyyari bunların sakin oldukları yerlerdi. Ruhani liderleri Nas-turi, Patrik Marşamun sülalesinden idi. Hakkari'de patrikhaneleri vardı. Birinci Dünya harbinden sonra yeni Türkiye hükümeti Asurileri yerlerini terke mecbur etti. Ve bunlar da İran'ın kuzeyine giderek, oraya yerleştiler. Asurilerin şimdiki Irak sınırları içerisinde kalanları da Musul ve civarında yaşamaktadırlar.

İran ve Türkiye arasında düzenli olmayan sınır meselesi, iki devletin politik durumuna tesir ediyordu. Ki bu sınır Kürdistan'dan geçiyordu.

Sınırın çizilmesi üzerinde daha evvelce çalışmalar yapılmıştı. Fakat bu çalışmalar geliş güzel bir durum göstermekteydi. Göçebe Kürt aşiretleri sınır kavramını nazarı itibara almıyorlar, zaman zaman bir taraftan, öbür tarafa, daha doğrusu taraflardan hangisi kendilerine iyi muamele ediyorsa o tarafa riayet ediyorlardı. Bu dönemde Türkiye'nin doğusunda görevli bulunan İngiliz konsolosı Taylor şöyle yazıyordu:

«Bazen İran'ın, bazen de Osmanlıların vatandaşlığına geçen Kürtlerden ve düzenli bir sınırın bulunmamasından dolayı iki devlet arasında sonu gelmeyen çeşitli anlaşmazlık ve mücadeleler ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kürtler ise, bu iki devlete ve sınırlarına rağmen kendilerini vatanlarında hissediyorlar ve istedikleri zaman, yahut durumları elverdiğinde bir taraftan, diğer bir yere geçiyorlar». (x)

(x) Adamons, Küçük Asya Kürtleri, sahife: 13.

Kürtlerin ekonomik yapısı bu dönemde de ilkel bir biçimdeydi. Ziraat ve hayvancılık yanında sadece bazı yerlerde halıcılık ve yün dokumacılığına rastlanıyordu. Yine bazı Kürt zanaatkarlarının kuyumculuk ve madeni eşya sanatlarında başarılı oldukları görülüyordu.

Kürdistan'ın maden, kömür, kurşun, ham demir, kükürt, petrol gibi kaynaklarına rağmen bu kaynaklardan yararlanma imkânı yoktu. Kürtler, doğal kaynaklardan sadece ceviz, fıstık ve diğer meyva çeşitlerinden yararlanabiliyorlar ayrıca fasulye ve bakla cinsinden ürünlerin ziraatıyla meşgul oluyorlardı. Yolların bulunmaması, bölgenin dağlık bir coğrafi konum arzemesinden ötürü bunları da bu alanın dışına çıkaramıyorlar, satamıyorlar, ancak yok pahasına elden çıkarıyorlardı.

Rus konosoloslarından Tebriz'deki Bonafiyd ve Diyarbakir'deki Yakimaniski'nin gerek İran'da Savuçbulak mıntıkasındaki 750 Kürt köyünün ve gerek Diyarbakir'deki Kürtlerin yol ve çeşitli nedenlerden ötürü ellerindeki malları satamamaları ve bunların doğurduğu ekonomik güçlükleri anlatan incelemeleri gerçekten de ilginçtir.

Ne İran ve ne de Osmanlı hükümeti bu ulusun en önemli meselelerinden biri olan yol sorunu üzerine eğilmemişlerdir.

Bu doğal güçlüklerin yanında ve ondan daha önemli olanı, İran ve Osmanlı hükümetlerinin göttükleri «şark istibdadı» politikasıdır. Kürtleri ve Kürdistan'da yaşayan diğer azınlıkları ekonomik ve kültürel yönden daima geri bırakarak, onları sadece savaşlarda kendi saflarında kullanmak politikası bu halkın gelişip, bu geri yapıdan kurtulmasına imkân vermemiştir. İran ve Osmanlı yönetimlerinin bu dayanılmaz baskılarına

Kürt derebeyleri de katkıda bulunarak bu ulusun ekonomik ve kültürel varlıklarını kemiriyorlar, ilerlemelelerine olanak tanmıyorlardı.

İran'a yahut Türkiye'ye seyahat eden yada burarlarda görevli olarak bulunan kimseler bu gerçekleri şu biçimde ifade ediyorlardı;

«Osmanlı yönetiminde ne asayiş, ne de vatandaşa en basit hak var». Böyle yazıyordu İranı ve Kürdistan'ı gezenlerden biri olan Birizan.

1879'da Diyarbekir'de Rus konsolosluğu açıldığında buradaki konsolos Yakimaniski, İstanbul'daki Rus elçisine şöyle yazıyordu;

«Burada yaşayan halkın ne iş, ne de hayat garantileri var. Bir tecavüz karşısında kendilerini koruyacak idari bir mekanizmadan tamamen yoksundular. Derebeylik düzeni, dini taassup ve mülk sahiplerinin tahakkümü bu halkın sırt kemiklerini çatırdatmakta ve lehlerine gelişecek herşeye engel olmaktadır. Buradaki halk kişiliği ile, ailesi ve emeği ile zulüm idaresinin tasarrufu altındadır», diyor-du.

Erzurum'daki Britanya Konsolosu 1838'de memleketine şöyle yazıyordu:

«Burada idare çok kötü ve asayiş adına birşey yok. Fesat, rüşvet ve hazine soygunculuğu İran ve Osmanlı imparatorluğunun alışlagelmiş niteliklerindendir. Devlet düzeninin bozukluğundan doğan zorlukları ise halk yükleniyor. Osmanlı veya İran yöneticilerinin ara sıra teşebbüs ettikleri ıslahat hareketleri de kısa ömürlü ve yerel olmaktan ileri gitmiyor. Yahut bu tip ıslahatlar ya kağıt üstünde kalıyor yada hakim sınıfın engellemesi ile karşı-

laşıyor. Devletin ve ülkenin selametini düşünen bazı kimselerin davranışları da kendi başlarının kesilmesi ile neticeleniyor.»

1840 sıralarında İran'ı ziyaret eden Rus araştırmacılarından Ditol şöyle diyor:

«Kirli elbiseli ve omuzlarında beyaz işaret taşıyan bir zümre. Bunlar serbaz (hükümet kuvvetleri), bunlar kimsenin karşı koymaya cesaret edemediği askerler ve bunlar devletin koruyucusu ve sınırsız hak sahibidirler. Serbazlar yol kesiyor, çalıyor, soyuyorlar. İşsizliğe, tembelliğe, yoksulluğa ve açlığa neden oluyorlar. Köy sakinleri bunların ve Osmanlı sınırında ise jandarma ismi verilen ve aynı zulümleri uygulayan çekirge sürülerinin hücumundan korunmak için taşıyabilecekleri eşyalarını, çoluk - çocuklarını alarak gizlenebilecekleri yerlere kaçıyorlar. Bu devlet eşkiyaları ise girdikleri bostanları, bahçeleri ya gasp ediyorlar yada harap edip her şeyi yerlerinden söküyorlar. Osmanlı askerleri de kendi bölgelerinde Şah'ın eşkiya kuvvetlerinden geri kalmıyorlar, geçtikleri yerlere korku saçarak, gördükleri her kıymetli şeyi istiyorlar yada zorla alıyorlar.»

Kürdistan'da hükümleri infaz hususunda tatbik edilen yolları buralarda inceleme yapanlardan İngiliz seyyahı Ramzey, gördüğü vahşet sahnelerini şöyle anlatıyordu: «Kaymakamın elinde doğrudan doğruya yetki olmadığı halde pençesine düşeni en şiddetli biçimde cezalandırıyor, hayvanlar gibi boğazlatıyordu».

Yine 1840 senelerinde Musul'da bulunan Ditol şöyle bahsediyordu;

«Hükümete karşı gelme suçu ile itham edilen bir Kürdü şehrin ortasında yaktıkları ateşin üstünde bir

saca koydular ve kürdü diri-diri yaktılar. Yine ihtilâlcî Kürtlerden birisini kaynamış suya atarak işkence ile öldürdüler». (x)

Osmanlı ve İran Yöneticileri zaman zaman meydana gelen Ulusal hareketler karşısında hınçlarını sadece ayaklanmalara katılanlardan almakla yetinmiyorlar, masum halka da zalimce davranışlarda bulunuyorlar. Ve onların mallarını, yerlerini gasbediyorlardı. Egemen olanların bu dayanılmaz baskıları ve hırsızlıkları bölgede yaşayanları ekonomik olarak çökertiyordu. Bu durumlara Kürt aşiret reislerinin kendi çıkarları uğruna birbirleri ile yaptıkları silahlı mücadeleler ve bunların meydana getirdiği yıkıcı etkiler de ekleniyordu.

Kürt aşiretleri arasındaki kanlı çarpışmalar Kürtleri kökten zayıflatması bakımından İran ve Osmanlı devletine yarıyordu.

İran şahı'nın ve Sultan'ın bu aşırı baskı ve kanlı politikaları bazen Kürtleri zorunlu olarak karşı koymaya itiyor ve bağımsızlık bilincini alevlendiriyordu.

Nitekim 1906'da başlayıp, üç yıl devam eden mücadele, bunların örneklerinden birisidir. Bu bağımsızlık savaşı Kürdistan'ın güneyindeki aşiretlerin Baban aşiretinden Abdurrahman Paşa'nın yönetiminde Süleymaniye'de birleşmesi ile başladı. Osmanlıların sürekli hücumları geri püskürtüldü ve Osmanlılara bir hayli kayıp verdirildi. Ama araya sokulan fesat ve reisler arasındaki kişisel rekabet bu hareketin başarıya ulaşmasına engel oldu.

Bunu takiben Revanduzlu Mehmet Paşa'nın yönetimindeki kuvvetler tarafından başlatılan hareket ihti-

(x) DİTİL, Seyahat notları, sahife: 2.

lâlcilerin Mezopotamyanın güney kısmını, Kerkük ve Erbil'i işgalleri ile neticelendi. Buralar uzun zaman onların yönetiminde kaldı. Osmanlıların bu sırada Britanya ve Çarlık Rusyası ile yapmakta olduğu savaş nedeniyle askerlerinin bir kısmını buradan çekmesi de Kürtlerin başarısına yardım etti.

Bununla beraber Türklerin Kürtlere göre ekonomik yönden kuvvetli oluşu onların Kürdistan üzerindeki egemenliğini devam ettiriyordu. Meydana gelebilecek genel olayları önleyebilmek düşüncesi ile buralardaki büyük şehirlerden askerlerini ve önemli geçit yollarından karargâhlarını kaldırmıyorlardı.

1815'te başlayan harekete ise İran'daki yönetime düşman olan Kürtler de karıştı. Van ve Beyazıt'ta düzenlenen kuvvetlere İran'ın Nahcivan hanlığındaki Kürt aşiretleri ile Kürdistan'da yaşayan Ermeniler ve diğer kavimlerin kuvvetleri de karıştı.

Onikibin atlı ve binlerce yaya kuvvetler ile donatılmış bir ordu oluşturuldu. Kürt kuvvetleri harekete geçince Erzurum'daki Osmanlı Seraskerinin şiddetli saldırısı ile karşılaştılar. Ayrıca sultan derhal harekete geçerek Kürtlerin üzerine güneydeki kuvvetlerini gönderdi. Yapılan şiddetli savaş sonucunda bu mücadelede Kürtlerin yenilgisi ile sonuçlandı. Ancak, ne yazık ki bu ve daha bazı ulusal mücadelelerin ayrıntıları ve kahramanları hakkında elimize gerektiği biçimde belgeler geçmedi. Şu kadar ki Felçifiski, 19. yüzyılın başlarında yapılan yapılan mücadeleleri bilinçli bir biçimde ve halkça yapılan kurtuluş hareketleri değil de ağalar ve beylerin kendi çıkarlarını sürdürmek ve hükümetin baskısından kişisel çıkarları yönünden kurtulmak amacıyla girilen eylemler olarak gösteriyor.

Ancak Felçifiski, bu incelemelerinde tam isabetli değildir. Çünkü Kürtler aşiret adetlerine ve reise itaat hususuna kuvvetle bağlı olmakla beraber gerek Şalı, gerekse Padişah yönetiminden hiçbir zaman memnun değillerdi. Bu iki devletin soyguncu temsilcileri yalnız halkın elinde olanı almakla kalmıyorlardı. Aynı zamanda onları köylere baskı yapmaya gönderiyorlar ve getirdikleri gânimetleri ellerinden aldıktan sonra plânları meydana çıkmasını diye bu gâfil kimseleri başka yönden, başka suçlarla itham edip, cezalandırıyorlardı.

Bu tip davranışlara aşiret reisleri de yöneticilerle ortak oluyorlardı. Onlarla ilgili Hakkari'de konsolos vekili olan Fikamsara'nın İstanbul'daki Rus sefirine gönderdiği yazı ve birçok belgeler vardır.

İran ve Osmanlı hükümetleri, Kürt halkını ekonomik ve kültür yönünden zayıf tutmakla kalmıyorlar, kendi genel sultalarının güçsüzlüğü yüzünden yönetimlerinde bulunan uluslara tahakkümlerini devam ettirebilmek için onların aralarına daima nifak tohumları da ekiyorlardı. Örneğin; Kürdistan'da bir aşiret reisine yardım vaat ederek, o aşiretin aralarında düşmanlık bulunan diğer bir Kürt aşiretine saldırmasına neden oluyorlar, iki tarafın da bir hayli yıpranmasına seyirci kaldıktan sonra arabuluculuk yoluna gidiyorlardı.

Böylece bu ve buna benzer alçakça davranışlarla bu halkın üzerinde hükümlerini devam ettiriyorlardı.

Diğer bir yönden Kürdistan'daki kargaşalıklar, büyük yabancı devletlerin işlerine yarıyordu. Çünkü bunlar bu yollardan orta ve uzak-doğudaki sömürgecilik amacına daha kolay varıyorlar, çıkan olayları bahane ederek İran'ın yahut Osmanlıların politikalarına mü-

dahale edebiliyorlar ve bu bölgedeki politik etkinliklerini artırıyorlardı.

Olayları ve politik durumları daima çıkarları açısından değerlendirmeyi prensip edinen diplomatlar ve Kürdistan'da inceleme yapan kişiler bazı gerçekleri de olduğu gibi yansıtıyorlardı. Bunlar, Kürtlerin misafirperverliğini, temiz huylarını ve savaş konusundaki üstün başarılarını överek anlatıyorlardı.

1805-1806 yıllarında Napolyon'un temsilcisi olarak Şah ile görüşmelerde bulunmak için İran'a gelen Emid-yo Cobir, Kürtler hakkında şöyle diyordu:

«Halk, yolcuların geçtiği yerlere, yanlarında misafir için kesilmeye ayrılmış koyun veya kuzuları ile oturuyorlar ve bunların hareketlerinden konuk bekledikleri de açıkça belli oluyor. Nitekim burarlarda gezi yapanlar böyle şeylerin yabancısı değildirler. Bunlar bu ülkedeki halkın iyi niyetlerinden emin oldukları için onlara konuk olmaktan en küçük bir korku da duymazlar. Bir yabancı gelince, Kürtler ona yaklaşır: 'ehlen ve sehlen kendini evinde zannet, biz burada ağırlamak ve hizmet etmek için konuk bekliyoruz' derler. Ondan sonra misafiri ve bineğini içeri alarak gerekli ikramı yaparlar. Konuğun ayrılacağı zaman da, ona gereken azığı vererek, kendisini uğurlarlar». (x)

Büyük Ermeni yazarı Haçator Abofiyan, Kürtler arasında uzun süre yaşamış ve çeşitli özelliklerini anlamış bir araştırmacı olarak şöyle diyor:

«Eğer Kürt, bir kimsenin malını koruyacağına dair yemin ederse, yahut birisinin sırrını saklayacağını vaadederse hayatını vermeyi taahhüt ettiği hususlara hıyanet etmeği tercih eder. Nice defalar, fakir

(x) Cobir, Kürdistan, sahife: 181.

bir Kürt, yiyeceğini ve elbisesini kendisinden daha fakir olan bir muhtaca vererek nefsinin mahrum etmiştir. Doğu'da yaşayan diğer uluslara oranla Kürtler kadına daha fazla saygı gösteriyorlar. Eğer Kürtler düzenli ve uygar bir hayat yaşama olanağı bulsalar, kelimenin tam anlamı ile doğunun en kahraman ulusu olurlardı.» (xx)

Kuşkusuz gerek ekonomik şartlar, gerekse politik ortam uygun olsaydı bu güzel sıfatlar gittikçe gelişecekti. Ancak Şah'ın ve padişahın kötü yönetimi her türlü olumlu gelişmeye engel olmuştur. Bunlar egemenliklerini yürütmek için tam tersine olumsuz yolu seçmişler, aşiretler ve burada yaşayan azınlıklar arasına nifak tohumu ekmeyi çıkarlarına daha uygun bulmuşlardır. O devrin sosyal bünyesi ise insanlar arasına fesat sokmak için ulus, aşiret, dini inanç kavramlarından yararlanmaya çok uygundur. Nitekim 1840 yıllarına kadar kardeşçe yaşayan Kürtler, Nasturiler ve Keldaniler arasına Osmanlı Sultanı'nın soktuğu nifak sonucunda bu halklar arasında çatışmalar meydana gelmiş ve biri diğerine düşman olmuştur.

19. yüzyılın sonlarında Kürtleri bu bölgede yaşayan Ermenilerin ve diğer azınlıkların üzerine saldırtmak için İstanbul'un çizmiş olduğu ve uyguladığı plân bir rastlantı eseri değildir.

Büyük kapitalist devletler ise, bu ülkede yaşayan kavimlerin, aşiretlerin çeşitli dini inançlara sahip olanların aralarına girmiş ve layık olduğu derecede yararlanmasını bilmişlerdir. Başta İngiltere olmak üzere, Rusya, Fransa, Almanya ve Amerika sömürgecilik siyasetlerini Orta ve Uzak-Doğu'da alabildiğine geliştirdiler.

(xx) Abofiyân, Kürtler, sahife: 226 - 228.

• 1830 yıllarında İngiltere'nin
Kürdistan'a sızması.

18. Yüzyılın sonlarından başlayarak Kürdistan, İran ile Osmanlı imparatorlukları arasında rekabet alanı olmaya başladı. İki taraf da burada yaşayan Kürtlere kuvvetlice egemen olmak istiyordu. 19. yüzyılda mücadele meydanına İngilizler ve 19. yüzyılın sonlarına doğru da Almanlar katıldılar.

İngilizler, bu iki kapitalist devletin arasındaki yere önem vermeye başladılar. Stratejik önemi olan Kürdistan bölgesi İran ve Osmanlı devletlerinin arasında bulunuyor ve gelecek için aynı zamanda İngiliz sömürgeciliğinin gelişmesine olanaklar vaad ediyor. İngiliz yöneticileri ve onlara bağlı olarak Doğu Hindistan Şirketi, doğudaki etkinliklerini artırmak için Kürt aşiretleri arasında propogandalar yapmaya ve Kürdistan'da taraftar kazanmak amacı ile çalışmaya başladılar. Bu amacın gerçekleşmesi için İngiltere'den Kürdistan'a diplomatlar, casuslar ve arkeologlar gelmeye başladılar.

Bunlar çeşitli fırsatlarla aşiret reislerini, nüfuz sahiplerini satın alıyorlar. Ondan sonra politik amaçları üzerinde çalışmalara başlıyorlar.

Kürtlerin savaş yeteneğini ve ulaşımına uygun yolları inceliyorlardı.

İngilizler 1806'da Doğu Hint Şirketinin bir şubesini Bağdat'ta kurduktan sonra bu çalışmalarını daha da artırdılar. Şirketin temsilcisi Ric ve yardımcısı Hayn, Kürt aşiret reisleri ile ilişkilerini artırmaya ve satın alabildiği kimseleri politikasının hizmetinde kullanmaya başladı. Öyleki bulunduğu bölgede emir veren ve egemen olan bir derebey durumuna erişti. Hintli askerlerden meydana gelmiş bir miktar kuvvet daima ona eşlik ediyordu.

Basra'da faaliyete geçen meslektaş İngiliz Kolkhan da çalışma konusunda ondan aşağıda kalmıyordu. Bunların çalışmaları sayesinde Basra ve özellikle Bağdat, Osmanlı imparatorluğunu, İran'ı ve özellikle Kürdistan'ı araştırmak için çalışan casusların, İngiliz diplomatlarının merkezi oldu.

Adı geçen bu iki kişinin hazırladıkları olanaklardan yararlanan kumandan Mc Donalt Kiynir, Doğu Hint şirketinin politik vekili olarak çeşitli defalar Küçük Asya, özellikle Kürdistan ve Ermenistan üzerine geziler yaptı. Onu bu gezilere yönelten neden ise, Hindistan'a sefer yapmak için hazırlıklara başlayan İngiliz ordusunun Kürdistan'dan geçebileceği yolları ve diğer hususları tesbit idi.

İngiltere'nin birçok kereler uyguladığı —Hindistan'ı tehdit— teorisinin gerçekten Doğunun bütününe göz önünde tutan düşmanca çalışmaları gizlemek için bir bahane olduğu biliniyordu. Onun amacı, Osmanlı ve İran devletlerini de tamamen sömürgesi haline koymaktı.

Mc Donalt, böylece Kürdistan ve Ermenistan'dan sonra diğer önemli şehirlerde de incelemeler yaptıktan

sonra Hindistan'ın Midras şehrine geldi. Aslında kendisi buradaki Sent Corc kalesinin kumandanıydı. Gezdiği yerlerde yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı raporu ve Hindistan'a hücum ile ilgili çalışmalara yardımcı olacak dökümanları Doğu Hint Şirketinin yönetim kuruluna teslim etti.

Diğer casuslar da kendi alanlarında çalışıyorlar ve Mc Donalt'ın yolunda yürüyorlardı. 1817 yılında İngiliz binbaşı Hiyd, Bağdat, Süleymaniye, Erbil, Musul ve Küfri'de hummalı faaliyetlerde bulunuyordu. Onu izleyen Brotr, 1818'de Bağdat'tan kalkarak Küfri'ye ve oradan Kerkük yolu ile Süleymaniye'ye gitti. Sonra Serdeşt ve Savuçbulak'tan geçerek Tebriz'e geldi.

1820'de Ric, Süleymaniye'ye hakim bulunan Namık Paşa'nın daveti üzerine buraya geldi. Kürdistan'da geniş araştırmalar yaptı. Beraberinde yardımcılarını ve Hintli muhafızlarını bulunuyordu. Ric, bu gezileri sırasında Kürt aşiret reisleri ile çeşitli görüşmelerde bulundu.

İngilizler aynı çalışmaları İran'da da yapıyorlardı. İran ordusunda askerleri talim için görev alan İngiliz subayları bu maske altında gizli çalışmalarını sürdürüyorlardı.

1821-1822'de Frayzer, İran Kürdistan'ında incelemeler yaptı. Buradaki yer-altı kaynaklarını inceledi. Ayrıca Kürt aşiret reisleri ile görüşmelerde bulundu. Frayzer raporunda: «Eğer kuvvetli bir destek bulunursa, Kürtler yaka silktikleri bu yönetim aleyhine eyleme uygun durumdalar» diyordu. 1828'de Bombay'daki İngiliz kuvvetlerinin kumandanı olan Mignan, Süleymaniye, Bane, Meydanup ve Tebriz'i gezerek buradan Rusya'ya ve Rusya'dan İngiltere'ye geçerek, tekrar aynı yoldan İngiltere'ye döndü.

1829'da Doğu Hint şirketinin gönderdiği iki İngiliz subayı Süleymaniye'deki Kürtlere askeri talim yaptırdıkları sırada edindikleri izlenime göre, Kürtler her an için Britanya imparatorluğunun politikası uğruna istenilen hedefe yönlitilebilirdi. Bunlara paralel olarak İngiltere'nin ve daha sonra bu bölgeye çok uzak olan Amerika'nın misyonerleri de kendi alanlarındaki rollerini oynuyorlardı.

Özellikle Amerika'nın bu bölgedeki ekonomik veya savaş tesisleri bulunmadığından ötürü, o, gelecekteki sömürgecilik plânına yardımcı olmak için çalışmalarını misyonerler aracılığı ile yapıyordu. Böylece Asya'daki sömürgeciliğinin temellerini atıyordu.

Lenin, Çin'deki sömürgecilikten söz ederken; «onlar sömürülerini ve hırsızlıklarını hristiyanlığı yayma maskesi altında yapıyorlardı», diyordu.

Aynı sözü İran ve Osmanlı imparatorlukları için de söyleyebiliriz. Gönderilen bu din yayıcıları bol sayıda maddi olanaklarla, para ile donatılıyordu. Din yolu ile sömürge politikasının temeli 1810 sıralarında başladı. Yavaş yavaş bu kurumların alanı ve çalışmaları artırıldı.

1819'da Amerikalı misyonerler karargâhlarını İzmir'de kurdular. 1863'te de İstanbul'da kurdukları Robert Koleji, Amerikalıların Osmanlı devletindeki en aktif politik merkezi niteliğini kazandı. Buradan Van, Erzurum, Bitlis, Mardin, Siirt, Bağdat ve diğer yerlerdeki örgütlerle temaslar sağlanarak politik çalışmalar yürütülüyordu.

1830 yıllarında Osmanlı ve İran devleti üzerinde nüfuzu kuvvetlendirme rekabetlerinden İngiltere ile Rusya'nın arası açıldı.

1838-1840 yılları arasında savaş hazırlığını tamamlayan İngiltere, İran ve Afganistan'a saldırdı. İran topraklarından Kürdistan'a yaklaşan İngilizlerden gelen bir heyet, gerek İran'daki Kürdistan bölgesinde, gerekse Osmanlı devleti sınırları üzerinde geniş incelemeler yaptılar ve buraların stratejik durumu ile İngiliz ticari eşyalarına pazar olabilme olanaklarını incelediler. Buralarda diğerleri gibi Kürt aşiret reisleri ile mümkün olan temasları kuruyorlar, onlara çeşitli hediyeler, silahlar veriyorlar ve Britanya ile dostluklarını sağlamaya çalışıyorlardı.

Bütün bu çalışmaların sonucunda diğer yerlerin olduğu gibi Kürdistan'ında coğrafi durumu, yer-altı kaynakları, burada yaşayan halkın sosyal ve ekonomik hayatı dikkatle incelenmiş ve gerekli bilgiler elde edilmiştir. Bunların bir kısmı Londra'da Kraliyet Coğrafya Cemiyeti gazetesinde yayımlandı.

Böylece Kürdistan, İngiltere'nin planlama daireleri nezdinde ekonomik, politik, ticari yönden ve İngiltere'nin sömürgesi durumuna gelen Hindistan'a ulaşım için en kısa ve uygun karayolu olması bakımından büyük bir önem taşımaya başladı.

Politik çalışmalarda önemli rol oynayan adamlardan birisi de; Rodon Cissini idi. Onunla birlikte çalışan Ravilson ve diğer İngiliz politikacıları, doğudaki Rus tehlikesine karşı İngiliz etkinliğinin daha fazla genişletilmesi gerektiği hakkında İngiliz hükümetine rapor verdiler.

1828 yılında Cissini İstanbul'a gelerek, Osmanlı hükümetine Rus-Osmanlı savaşında Osmanlıların safalarına katılmak önerisini ve İngilizlerin kendilerine her türlü yardıma hazır olduklarını bildirdi. Ama bu sırada barış için görüşmelere girişmiş bulunan heyet, an-

laşmayı ilan ederek Osmanlı ve Rus devleti arasında barışın sağlandığını bildirdi.

Yine bu sıralarda İngiltere'nin İstanbul'daki sefiri Robert Gordon'un fikri üzerine Cissini küçük Asya'da, Mısır'da ve Fırat havzasında incelemeler yapmak için harekete geçti. Üzerinde önemle durulması gereken konulardan birisi de Hindistan'a ticari ulaşımı sağlamak için en uygun ve kısa olan bu yol planı üzerinde incelemelerini devam ettirmektir.

Ki bu yol, Kürdistan'dan İran halicine giden yoldu. Karadeniz yolu ile Trabzon'a gelen mallar, buradan Kürdistan yolu ile daha uygun şekilde gönderilebilirdi. Aynı zamanda Fırat yolu plânının uygulanması için de çalışmalarını tamamlamak ve işe son şeklini vermek istiyordu.

Cissini, bu yoldaki çalışmalarını yapmak için çeşitli defalar geziler yaptı. 1832'de İran'a ve Kürdistan'a gitti. Oradan Trabzon'a gitti. Halep'e geçti. İngiliz politikacıları onun bu gezisine çok önem veriyorlar ve aldıkları bilgileri dikkatle inceliyorlardı. Bu çalışmalar sonucunda deniz yolu ile Trabzon'a gelen malların buradan Erzurum ve Kürdistan'dan geçirilecek ulaşım plânı üzerinde ittifaka varılarak, derhal uygulanmasına karar verildi.

Britanya hükümeti Trabzon'da bir konsolosluk kurdu. Böylece başta İngilizler olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine doğuya mal nakliyatı yapmak ve oradan ham madde getirmek için en uygun yol bulundu. Özellikle İngilizler, ticari güçlerini bir hayli geliştirdiler. Çalışmalarını kendileri ile rekabet yapmaya yeltenen diğer devletleri, özellikle Rusya'yı saf dışı etmeye yönelttiler. Oysa, Osmanlı imparatorluğu, İran ve dolayları Rusya için önemli bir pazardır.

Cissini'nin bu planı böyle olağanüstü ilgi gördü. İngiliz toplumunda olumlu yönde geniş yankılar yaptı.

1835'te Cissini, yanına aldığı teknik elemanlar ve mühendisler ile Dicle ve Fırat planına ait incelemeler yapmak için tekrar Kürdistan'a geldi. Buraya gelirken, deniz yolundan kendilerini getiren iki gemiye Fırat ve Dicle ismini vermişlerdir.

Görünüşte bu kalabalık sayıdaki elemanlar, Dicle ve Fırat nehrini bilimsel yönden incelemek için gelmişlerdi. Oysa nehrin havzasından uzak ve gerçek amaçlarını gerçekleştirmek için gereken yerlere dağıldılar.

«Fırat ve Dicle Nehirlerini İnceleme ve Havzasını Ölçme» ismini verdiği kitabında Cissini, Kürdistan üzerindeki İngiltere'nin politikasını ve varmak istediği amaçları açıkladı. Ayrıca kaleme aldığı bir incelemede de Batı Asya'daki ticari planlarını açıkladı. Bu belgelerde Cissini, Musul'un ticari önemini, burada sanayi fabrikaları kurulması gerektiğini, Ankara'da bir konsolosluk kurulması gerektiğini, İskenderiye'den Diyarbakir'e kadar olan havalide İngiliz pazarlarının düzene konulmasını, ayrıca Diyarbakir'de fabrikalar kurmanın gerektiğini ve diğer konuları açıklıyor ve izlenecek yolu gösteriyordu.

Ancak bu planın uygulanmasına geçilmedi. Uygun zamanın gelmesini beklemek amacıyla plan rafa konuldu. Aynı zamanda İngiltere Çin ile savaşa girişmişti. (Birinci Afyon savaşı, 1839 - 1842)

Bundan sonra da «Fırat girişimi» denilen bu planın uygulanması değişen durumlar üzerine fiili değerini yitirdi. Eski durumla yetinmeyi şimdilik daha uygun buldular. Şu kadarki, İngilizler orta ve uzak - doğuda kendilerine yetecek her türlü bilgiyi edindiler. Pazarlar kurdular. Satın alabildikleri aşiret reisleri ve yöneticileri

ler aracılığı ile etkinliklerini artırdılar. Aynı zamanda Osmanlı imparatorluğu ile İran arasındaki sınırın sağlam bir temele bağlanmaması sonucunda meydana gelen anlaşmazlıklardan da İngiltere yararlanıyor ve bazen kendisi kargaşalıklar yaratıyordu. Öyleki bu anlaşmazlıklar gittikçe büyüyerek, 1821'de İran ile Osmanlı yönetimi arasında gerçek bir savaşa dönüştü.

Osmanlı devleti bu sırada yıpranmış, imparatorluğunda meydana gelen ulusal kurtuluş hareketlerine karşı, şiddetli bir karşı koyma ve sindirme hareketine girişti.

Süleymaniye'ye hakim bulunan ve Osmanlı devletine şiddetle karşı olan Mahmut Paşa, Süleymaniye ve yöresinin Osmanlı topraklarından sayılmasına rağmen, Şah'ın yönetimine bağlı olduğunu iddia etti. Buna delil olarak da oğlunu Kirmanşah'a gönderdi.

Mahmut Paşa, bu girişimine, misafiri bulunan Ric'in önerisi üzerine girmişti. Ric, bu sıralarda doğu Hint şirketinin Bağdat temsilcisi idi. İran ise, bu devrede İngiltere'nin etkisi altına iyice girdiği için, İngiltere onun etkinliği ve topraklarının Osmanlı devleti aleyhine gelişmesinde kendi çıkarı için yarar görüyordu. Ayrıca İngiltere bu iki devletin arasına nifak sokmak, sonra da arabulucu yerine geçerek politik kazançlar sağlamak istiyordu. Ric'in bu davranış ve kışkırtmaları Bağdat'taki Osmanlı yöneticilerince anlaşılnca, Bağdat valisi Davut Paşa derhal İngiliz heyetlerinin Irak'taki gezilerine engel oldu. İngiltere'nin Irak'taki ticari kurumlarının aleyhine kararlar aldı. Buna karşılık Ric, doğu Hint şirketinin koruyuculuğunu yapan savaş gemilerini getirterek, Basra körfezine demir attırdı, Basra ile Bağdat'ın ilişkisini kesti. Aynı zamanda Bağdat'ta Osmanlı askerleri ile İngilizlerin oturduğu

binada bulunan Hintli muhafızlar arasında silahlı çatışma başladı.

Sonuçta Davut Paşa İngilizlere üstün geldi. Bina-yı boşalttırarak, Hintli askerleri de memleketlerine dönmeye mecbur etti.

Bağdat'ta düşmanın karargahını yıkan Davut Paşa, bu defa Süleymaniye'ye Mahmut Paşa üzerine yürüdü. Kızlarabad yönünde Kürt ve İran kuvvetleri ile Osmanlılar arasında savaş başlamış oldu.

Savaş, Osmanlı devletinin aleyhine gelişmeye başladı. 1822'nin baharında toprakkale'de kuşatılan Osmanlı askerleri buradan kaçmayı başardılar.

Bunu izleyen İran ordusunun genel kumandanı Abbas Mirza yönetimindeki kuvvetler, Azerbeycan'ın güneyinde meydana gelen savaşta, Osmanlı askerlerini büyük bir yenilgiye uğrattılar.

İran askerleri zaferlerine yenilerini ekledikleri sırada, orduları arasında yayılan kolera nedeni ile savaş durdurmak ve barış masasına oturmak zorunda kaldılar.

28. Temmuz. 1823'te yapılan Erzurum anlaşmasında şu kararlar alındı:

İran ve Osmanlı devletinin sınırı olduğu gibi kalacak, iki taraf birbirlerinin iç işlerine karışmayacak, göçebe olarak gezen Kürt aşiretlerinin sınır tanımadan gezmelerine engel olunacak. Buna rağmen böyle durumlar meydana geldiği zaman iki taraftan birisine geçen herhangi bir Kürt aşireti, geçtiği tarafın yönetimine boyun eğmeye mecbur edilecek. İran'ın işgali altında bulunan ve Osmanlılara vermek niyetinde olmadığı yerlerin Osmanlı sınırlarına katılmasına da karar verildi.

Erzurum anlaşması, İran ile Osmanlılar arasındaki sınır anlaşmazlığı için sağlam bir sonuç getirmedi. Yine İngiltere bu sınır sorununu kendi çıkarı uğruna kullanmak için duruma müdahaleye başladı.

19. yüzyılda Rusların ise, Kürtler ile ilişkileri daha fazla gelişmeye yön tutmuştu.

1830 Yıllarında arlık Rusya ve Kürtler

19. Yüzyılın başlarına kadar Rusya, Kürdistan'a İngiltere'nin verdiği önemi göstermiyordu. Rusya, tarihin bu devrelerinde Osmanlı ve İran devletleri ile kurduğu normal ekonomik ilişkiler ile yetiniyordu. Bu iki devlete de komşu olması bakımından ulaşım yolları da Rusya için bir güçlük getirmiyordu.

Kürtler ve Rusya ile gerçek anlamdaki ilişkiler 19. yüzyılın başlarında meydana gelen Rus-İran ve Rus-Osmanlı savaşları sırasında kurulmaya başladı.

İran şahları ve Osmanlı Sultanları Kürtlere, aynı zamanda bir savaş maddesi, savaş yakıtı gözü ile bakıyorlardı. Gerek kendi aralarında meydana gelen savaşlarda ve gerekse Rusya ile yaptıkları savaşlarda Kürtlerin savaş yeteneklerinden yeterince yararlanıyorlardı. Bir takım hediyeler ve savaşta elde edilecek ganimetlerden büyük paylar vaadederek, aldattıkları aşiret reisleri ve şeyhler, onların bu yoldaki işlerini kolaylaştırıyorlardı. Bu durumlar çoğu defa iki aşiretin arasının açılmasına ve birbirlerini kırıp, bitirmelerine de neden oluyordu. Dolayısıyla kurulması gereken birlik bir türlü gerekleşemiyordu.

1804 yılında Rusya ve İran arasında savaş başladı. Aynı yılın 24. Temmuzunda Grcıstan emiri Gıgiyanof, Eriwan hanlığında bulunan göçebe Kürt aşiret reisle-

rinden Hüseyin ağaya bir mektup gönderdi. Bu sırada Erivan, Rus kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı. Hüseyin Ağa'ya bağlı Kürt aşiretleri İran kuvvetleri safında Ruslara karşı savaşıyordu.

Gigiyanof, mektubunda, Hüseyin Ağa'ya, kendi taraflarına geçmelerini ve Rus vatandaşlığını kabul etmelerini teklif ediyordu. Gerek askerlerin, gerekse kumandanların bütün yetki ve haklarının tanınacağını da sözlerine ekliyordu. Hüseyin Ağa, bu öneriye cevap vermedi. Fakat kuvvetlerini Erivan'dan çekti. Bundan sonra da Rus askeri kumandanları tarafından Kürt aşiretlerinin kendi taraflarına dönmelerini sağlamak için girişilen gayretler başarısızlığa uğradı. Tersine Kürtler, İranlılar ile birlikte Ruslara karşı çarpışmaya devam ettiler. Rus topraklarına girdiler. Buna karşılık general Neseftayf, Kürtler tarafından işgal edilen Kicel kalesine karşı saldırıya geçti, iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar oldu.

Rus yöneticileri Kürtler ile anlaşma ve hiç olmazsa, onları bu ve bundan sonra olabilecek Rus-İran ve Rus-Osmanlı savaşlarında tarafsız tutma politikası üzerinde ısrar etmeyi, durumlarına uygun buldukları için, tekrar girişime geçtiler. Afriyanof, Kürtlere karşı izlenecek politikayı şu şekilde kaleme aldı:

«Kürt reisleri, aşiretleri üzerindeki bütün hak ve imtiyazlarını koruyarak kendilerine bağlı olanlarla birlikte Rus vatandaşlığına geçmekte serbesttirler. Vatandaşlığa geçmeyip, göçebe gezmek isteyen aşiretlerin aleyhine Rus hükümeti tarafından herhangi bir kötü davranışta bulunulmayacak. Ancak bunlar soygunculuk ve talan gibi suçlara girişecek olurlarsa şiddetle cezalandırılacaklardır».

Bunun üzerine savaşın sonucunda bazı aşiretlerin Rus vatandaşlığına geçtikleri ve Karabağ hanlığında yerleştikleri görüldü.

Rus-İran savaşlarında Kürtler, İran lehine Ruslara zarar verdiler. Osmanlı-Rus savaşlarında da aynı rolü oynadılar. Bunun da nedenleri İran ve Osmanlı hükümetlerinin Kürtleri kendi çıkarlarında ustaca kullanmaları, yapılan savaşların daha çok Kürtlerin vatanları üzerinde meydana gelmesi, Rus yöneticilerinin onları kendi taraflarına çevirmek ve aralarında dostluk bağı kurmak için gerekli çalışmaları yapmakta ihmalkârlık göstermesidir.

İngiltere, diğer savaşlarda olduğu gibi, Rus - İran savaşında da rolünü oynamaya ve duruma müdahaleye başladı.

İran ordusuna erzak, silah yardımı yaptı. Askerlerine savaş eğitimi için İngiliz subaylarını gönderdi. 1826-1827 Rus-İran savaşında İran'ı yenen Rusya, Erivan'ı kendi sınırlarına kattı. Erivan hanlığının Rusya'ya katılması sonucunda Kürtlerin sayısı burada daha fazlalaştı.

1826-1828 Rus-Osmanlı savaşında ise, güneydeki Kürtler, bu savaşta belli başlı fiili rol oynamadılar. Önce savaş bunların topraklarından uzakta oldu. İkinci, Osmanlı zulmüne karşı olup, zaman zaman hükümete karşı giriştikleri milliyetil eylemlere, Osmanlı yönetiminin çok şiddetle karşı koyması ve katliamlara girişmesi, Kürtleri onlardan tamamen nefret ettirmişti. Osmanlı yöneticilerinin kötü yönetimi, asayişli ve güvenliğini sağlamaktan uzak kalmıştı. Bütün bu nedenlerin sonucunda Kürtler, Osmanlı saflarında başka bir devlet ile savaşmak istemiyorlardı. Bunun içindirki Kürt beyliklerinden Botan, Revanduz, Badinan, Hak-

kari —ki bunlar Osmanlı yönetimi altında sayılıyordu— bu savaşa katılmadılar. Tarafsız kaldılar. Buna karşılık Hasan Ağa'nın yönetiminde Yezîdî Kürtler, Rus saflarında savaşa katıldılar. Ancak arazileri savaşa sahne olan bir kısım Kürtler de, bazen Ruslar ile, bazen de Osmanlılar ile anlaşma yapıyorlardı.

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından evvel Beyazıt sancaklığına egemen olan Behlül Paşa —ki bunun yönetiminde göçebe Kürt aşiretlerinden bir kısmı da vardır— Çarlık Rusyası'na elçisini göndererek, askerleri ile beraber kendilerine katılma ve Osmanlılara karşı savaşma amacında olduğunu bildirdi.

Ancak Kafkas ordularının kumandanı General Baskifiç, henüz kendisinde Beyazıt'a hücum gücü görmediği için Behlül Paşa'nın bu önerisine önem vermedi. Ancak bundan iki ay sonra hazırlıklarını tamamlayarak önce çarpışmakta olan Erivan birliklerinin yardımına gitti. Oradan Beyazıt sancaklığına yürüdü. Behlül Paşa, şehri savaşmadan teslim etti.

Bunun arkasından hemen Toprakkaleyi de işgal eden Rus kuvvetleri, Muş paşalığına doğru harekete geçtiler. Ancak Şakirt sancaklığını ele geçirebildiler.

Rus generali Baskifiç, Erzurum üzerine yürümeden önce Kürt aşiretlerinden bir bölümünü kendi tarafına çekebilmek için çalışmalara başladı. Çünkü bunda başarılı olduğu takdirde, Osmanlıların en önemli güçleri ellerinden alınmış olacaktı. Ayrıca kendi cephesinde bulunan Kürt kuvvetlerinin bir kısmını Diyarbakir, bir kısmını da Sivas tarafına, Osmanlı askerlerini oyalamak için gönderdi. Bundan başka Korganof ve diğer kumandanlarından bazılarını, Muş valisi Emin Paşa'ya, Zeylani aşiretinin reisi Hüseyin Ağa'ya, Sepki aşiretinin reisi Süleyman Ağa'ya gönderdi.

Elçiler, bu reislerle kendi taraflarına geçtikleri takdirde, zaferden sonra, Beyazıt ve Erivan'da paşalıklar ve mutasarrıflıklar verileceğini vaat ettiler. Ayrıca Baskı-
fiç'in önerisi üzerine Nikola, Kürt aşiret reislerinin kendilerine döndükleri takdirde dağıtılması için yüz-
bin altın ruble verilmesine de izin verdi.

Yalnız gerek Emin Paşa, gerekse diğer reisler ile tam bir anlaşma sağlanamadı. Ancak önemsiz sayılabilecek bir bölümün savaşta tarafsız kalması sağlandı ve bu durum, Rus yöneticilerinin Kürtler üzerinde etkinlik sağlamasının kolay olmadığını gösterdi. Daha doğrusu yöneticilerin başarısızlığı sayıldı.

1829 Temmuzunda Rusya'nın Erzurum'u işgal etmesi, Osmanlıların durumunu son derece güçleştirdi. Etkinliklerini bu bölgede hayli azalttı. Kumandan Leyman yönetimindeki kuvvetler, Muş yolu üzerine düşen Hınıs kalesini de kısa süre içerisinde teslim aldılar. Bunun üzerine Muş hakimi Emin Paşa ve emrindeki diğer Kürt aşiretleri, Ruslara karşı düşmanca bir cephe aldılar. Bazı Kürt aşiretleri de Osmanlıların safında yer aldılar. Kürtlerin bu savaşta durumları tedirgin olmaya yüz tutmuştu. Sultan, onların dini duygularını galeyana getirmek ve soruna, bir kafir-müslüman çatışması süsü vermek yolunu tutmuştu.

Kürtlerden dini duyguları kuvvetli olmayanlar, bu teşviklerin etkisinde kalmıyorlardı. Osmanlı imparatorluğu uğruna can vermelerinin hiçbir yararı olmadığını biliyorlardı. Şu kadar ki, ortada arazilerini, namuslarını, mallarını ayak altında kalmaktan korumak zorunluluğu doğunca, ister istemez savaşa giriyorlardı.

Bunun içindir ki, Muş valisi Emin Paşa'nın yönetiminde olmayan Hasanlı, Zerganlı, Beylikli ve Cıbranlı aşiretleri, Leyman'ın işgal ettiği Hınıs kalesini geri

aldılar ve onu Göli köyüne çekilmek zorunda bıraktılar. Olayları dikkatle izleyen Emin Paşa ise, Hınıs kalesindeki erzakları almak için çalışıyordu.

Savaş, Rusların lehine geliyordu. Baskifiç, Kürtlerin bir kısmı hariç, diğerlerinin tarafsız ya da kararsız, yahut yer-yer Osmanlıların safında savaşa girmekte kendi taraflarından dönmelerinin nedenlerinden birini de; savaş Rusların aleyhine sonuçlandığı takdirde, tekrar Osmanlıların yönetiminde kalacak olan Kürtlerin, eskisinden daha şiddetli baskılarla karşı karşıya kalacakları korkusuna bağlıyordu.

Nitekim Fransız ve İngiliz sefirlerinin İstanbul'da barış için teşebbüse geçtikleri ve anlaşmayı, Rusların işgal ettikleri bütün topraklardan çekilme koşulu ile yapacakları haberi geliyordu.

Eylül 1828'de General Siricif kumandasındaki kuvvetler tekrar Hınıs üzerine gönderildi. Erzurum'un güney-doğusuna düşen yerde yapılan şiddetli çatışma sonunda kesin bir sonuç alınmadı. Yüklü miktarda erzak ve meyva elde edildi. Bundan sonra Beyazıt ve Toprakkale mıntikalarında şiddetli çarpışmalar devam etti. Osmanlıların bu iki kaleyi almak için yaptıkları hücumlar geriye çevrildi. Bu sırada iki bin kadar silahlı Kürt askerinin Rus kuvvetleri ile birleştiğini Baskifiç haber verdi. Bunun ardından Baskifiç şiddetli bir saldırıya geçerek, Hınıs'ı teslim aldı. Eylül sonuna doğru Malazgirt ,ekim ayında ise Muş işgal edildi. Emin Paşa kaçtı.

Savaş artık sona ermeye yaklaşmıştı. Barış anlaşması hazırlıklarına başlandığı sıralarda Baskifiç, Beyazıt sancaklarının Rus yönetiminde kalması fikri üzerinde direniyordu. Bundan önce de dışişleri bakanı Mislerud'a yazdığı yazıda, Rusya'ya bağlı ve yarı-bağımsız

şekilde bir Beyazıt sancaklığı kurulursa ve burası Osmanlıların yönetiminden kurtarılırsa, bu sayede Kürdistan'a ve Kürtlere nüfuz etmenin çok daha kolay olacağını ileri sürüyordu. Ayrıca bu durumun önemini Petersburg'a da bildiriyor, gerek yörenin stratejik önemini, gerekse savaşlarda Kürtlerden görecekları yardımları anlatıyordu.

Ne varki, yapılan anlaşmada Rusların bu isteğı kabul edilmedi. Ruslar işgal ettikleri yerlerden kuvvetlerini çektiler.

Rusya'nın gerek İran, gerekse Osmanlılar ile yaptığı savaşlarda, Kürtlerin ne İran ve ne de Osmanlılar için içten gelen bir yardım yapmadıkları ve giriştikleri hareketlerde, ancak kendi mülkünü ve varlığını koruduğı gerçeğı ortaya çıkıyordu. Kürtler, kendilerini Osmanlı İmparatorluğunda Sultanın, İran'da ise Şah'ın garip bir kuyruğı halinde hissediyorlardı. Gittikçe bu iki devlete, özellikle Osmanlı yönetimine karşı mücadele hırsları ve kuvvetleri artıyordu ki, bunun örneğı Revanduz ihtilâlidir.

1830 yıllarında Kürt bağımsızlık hareketinin merkezi Revanduz idi. Burası, İran sınırı ile büyük Zap nehrinin arasına düşen dağlık bir bölgedir. Kürt aşiretlerinin hareketleri, burada Mehmet Paşanın kumandanlığında başladı.

Bu hareket, Osmanlı ve İran hükümetlerinin zıddına girişilen bir kurtuluş savaşı niteliğini taşıyordu. Mehmet Paşa, Ravend aşiretinden olup, aslı 1171-1193'te Mısır sultanı olan, Eyyubi devleti kurucusu ve haçlı ordularını yok eden ünlü Kürt kumandanı Selahaddin Eyyubi'nin soyundandır.

Mehmet Paşa, önce yöredeki Kürt aşiretlerini emrinde birleştirme yoluna giderek, sınırını Azerbeycan'daki Kürt köylerine kadar genişletti. Ayrıca Zaho ve Amadiye'deki iki büyük Kürt aşiretini de yönetimi altına aldı. Yalnız güneydeki ve kuzeydeki Bedirhan beylikleri kişisel rekabetin etkisi ile Mâhmûd Paşa ile birleşmediler.

Mehmet Paşa'nın mutlak egemen olduğu Revanduz, yüksek dağlarla çevrili muhkem bir kale halinde olduğundan, Osmanlı kuvvetlerinin buraya kolayca eli yetilmezdi.

Aslında onun hedefi, kendi topraklarında bağımsız bir Kürdistan devleti kurmaktı. Bu husus için de

ortam onun lehine idi. Çünkü, politik zorluklar Osmanlı devletinin bünyesini kemiriyordu. İstanbul, bu sırada, Mısır'a eğemen olup, orada bağımsızlığını ilân etmekle yetinmeyip, padişahlığın temelini sarsmaya başlayan Kavalalı Mehmet paşa ile mücadele veriyordu. Bu sırada Avrupa devletleri de rollerini oynuyorlardı. Nitekim aynı dönemde Avrupa devletleri arasına anlaşmazlık girmeseydi, Osmanlı devleti Kavalalı Mehmet Paşanın eliyle parçalanacaktı.

Bu durumlar içerisinde İstanbul hükümeti Revanduz'a Mehmet Paşa üzerine gerekli kuvveti göndereemedi. Ancak Sivas valisi Reşit Paşa kumandasında bir kısım kuvvetlerini Kürdistan'a hareket ettirdi.

Reşit Paşa, ilk saldırısında Kürt kuvvetlerini dağa çekilmek zorunda bıraktı. Bağdat valisi Ali Rıza ve Musul valisi Mehmet Paşanın da kuvvetlerinin gelmesi ile Osmanlı askerlerinin sayısı kırkbine erişmişti.

Kuvvetler arasındaki büyük farka rağmen Kürtler, eşsiz bir direnme göstermeye başladılar. Geniş bir alana yayılan gerilla savaşına giriştiler. Bir süre sonra erzak tükenmesinin de etkisi ile Osmanlılar kuvvetlerini geri çekmeye başladılar.

O sıralarda savaşa tanık olan Helmut Fon'un anlattığına göre Osmanlılar, dağ eteğindeki küçük bir yeri işgal etmek için otuz-kırk gün savaşmak zorunda kalıyorlardı. Geri çekilen Osmanlı kuvvetleri erzak ve orduyu düzenlemek için hayli zaman harcadı. Bunu fırsat bilen Mehmet Paşa, bu defa İran'ın Revanduz'a yakın olan topraklarına saldırmaya hazırlandı.

1835 ekim ayının başlarında Kürt kuvvetleri Mehmet Paşanın kumandasında İran'a saldırıya geçtiler. Ve İran'ın Kutur bölgesini aldılar. İran kuvvetleri geri çekildiler. Heviy'den gönderilen İran yardımcı kuvvet-

leri, işgal edilen kısma yakın bir yerde karargâhlandıkları sırada, Mehmet Paşa, ikinci bir saldırıya geçti ve Salduz civarındaki köyleri de işgal etti.

Bu savaşlarda İran'daki Kürtler, Mehmet Paşa ordusuna her türlü yardımı gösteriyorlardı. Özellikle buralarda oturan Kürtler, İran hükümetinden çok zulüm gördükleri için kurtulacaklarını ümit ediyorlardı.

1833 yılının eylül ayında Rusya'nın Tahran konsolosu, Kafkasya'daki kumandan Rozin'e şunları yazıyordu:

«Emircihangir Mirza, Kürtlere reva gördüğü ve beni dehşete düşüren davranışları ile aslında İran'ın geleceğine darbe vurduğunu düşünmüyor», diyordu.

Yine Kürtler, Bombay'daki İngiliz kuvvetlerinde görevli olup, İran'ı ziyaret eden Ravilson'a şöyle dert yaşıyorlardı:

«Biz bütün gün var kuvvetimizle çalışıyoruz, lâkin elimize geçen bir parça ekmek karnımızı doyurmaya bile yetmiyor. Biz, çocuklarımız, kadınlarımız hepimiz yalınayağız, çıplağız, açız», diyorlardı.

Azerbeycan'ın güney kısmındaki İran kuvvetlerine kumanda eden ve Emirnazam ismi ile ünlü olan Alitaki Han, 1837 yılının baharında buradaki Kürt birliklerine hücum ederek, işgal edilen yerleri ve tutsakları geri almak istedi. Kürtlerin silah yönünden zayıflığına rağmen, tutunamayarak Tebriz'deki Rus genel konsolosu Godiniç'e sığındı. Kuvvetlerini yeniden düzenlemek için konsolostan erzak, top, barut ve diğer silah yardımıyla bulunmasını istedi.

1837 yılının yazında onbin kişilik bir İran kuvveti Revanduz'a hücumla hazırlandı. İran hükümeti bu saldırı için acele davranıyordu. Çünkü Osmanlı kuvvetle-

rinin başında bulunan Raşit Paşa da diğer yönden saldırı için hazırlanmıştı.

Mehmet Paşa, Revanduz'a çekilerek, gelecek saldırılara karşı planını hazırladı ve bir taraftan da İran ile Osmanlılar arasına çelişki sokmak çarelerine başvurdu. Bu nedenle güvendiği kişilerden birisini İran kuvvetleri kumandanına göndererek, Osmanlılara karşı birleşmeyi ve onlarla ortak savaş teklifinde bulundu. Buna karşılık da İranı, tanıyacağını ve Tahran'a vergi ödeyeceği teklifini ekledi. Mehmet Paşa'nın bu önerisi İran tarafından kabul edilmedi.

Bu sırada faaliyete geçen İngiliz diplomatları İran ile Osmanlıların birleşmelerini o andaki çıkarlarına uygun buldukları için, Kürtlerden önce davranarak, iki devletin birleşmelerini sağlamak amacıyla harekete geçtiler. Tebriz'deki İngiliz binbaşı Şil, bu husus için Temmuz 1837 başlarında Osmanlı karargâhına geldi. Ayrıca İstanbul'da da sürdürülen çalışmalar sonucunda İran ve Osmanlı devletlerinin ortak olarak Revanduz'a saldırımları kararlaştırıldığı halde, bu birlik fiili olarak gerçekleşmedi.

Ağustos 1837'de Osmanlı kuvvetleri Revanduz'u kuşattı. Mehmet Paşa erzak ve su darlığı karşısında daha fazla dayanamayacağını anladığı için, Mehmet Reşit Paşanın şerefle teslim olması teklifini kabul etmek zorunda kaldı.

Bundan sonra Mehmet Paşa, ailesi ve kendisi ile beraber bulunan diğer Kürt aşiret reisleri, İstanbul'a gönderildi. Ayrıca Osmanlı hükümeti de İran'a, Azarbeycan'da uğradığı zararlara karşılık tazminat ödedi.

Revanduz'daki yenilgiden sonraki Kürt beylerinin teslim olması ile ne hükümetin Kürt halkı üzerindeki baskısı azaldı, ne de karşı hareketler eksildi. Zaman za-

man buralarda yaşıyan ve zulümden yakalarını kurtaramayan Ermenilerinde katılması ile hükümet kuvvetleri arasında çarpışmalar devam etti. Bitlis'in güneyinde Sason yöresinde şiddetli çarpışmalar oldu. Bu yöredeki iki küçük hanlık olarak yaşıyan Hayn ve Hezo beylikleri, Diyarbekir yöresindeki bazı aşiretler, hükümet kuvvetleriyle kanlı mücadelelere giriştiler. Osmanlı kuvvetleri buradaki köyleri toplanla yoketti. Bazılarını da yaktı. Esir ettikleri Hayn reisi Timir Bey ile Hezo beyi ve ayrıca bir Kürt aşiret reisini idam ettirerek bu hareketi de sindirdi.

Basur yöresindeki Bekrean ve Reşgotan aşiretleri de az rastlanan bir kahramanlık hareketinde bulundular. Bu harekette kadınlar da erkeklerle yanyana döğüştiler. Yaşlıların, hatta çocukların da katıldığı bu mücadeleye Osmanlı hükümetinin karşı koyması çok çok şiddetli ve vahşice oldu. Yaşlı, çocuk ve kadın demeden vahşet derecesinde katliam ve zulümlerde bulunuldu.

Mehmet Reşit Paşa ve onun ölümü ile (1837) yerine geçen Hafız Paşa Kürtlerin kulaklarını, parmaklarını kesiyor, karşılığında armağanlar alıyorlardı. Sonuçta Basur bölgesi de Kürtlerin kanı ile sulandıktan sonra teslim alındı.

Yine bu sıralarda harekete geçen Sepki aşiretine karşı Bayazıt Seraskeri'nin kumandanlığındaki Osmanlı kuvvetleri karşı saldırıya geçtiler. Erzincan civarında meydana gelen kanlı bir savaş yapıldı. Osmanlılar bu sırada aşiret reisi Süleyman Ağa ile bazı Kürt liderlerini kaçırmayı başarınca bu harekette başarısız kaldı, liderler hapsedildi ve kuvvetler de dağıldılar.

İstanbul hükümeti Kürt aşiret reislerine karşı onların mevkiine ve etkinliklerine göre davranıyordu.

Bir kısmını öldürtüyor, bir kısmını sadece mahpus etmekle yetiniyor ve bir kısmına da tekrar eski makamını vererek, ayrıca hediyelerle kendisine bağlama yolunu tutuyordu. Kürtlere karşı ise en şiddetli zulmü layık görüyor, onlara işkenceler ve katliamlar uyguluyordu.

Aynı dönemde ise Osmanlı hükümeti tutumunu daha da değiştirdi kendisine karşı olmaya veya başkaldırmaya kalkışan Kürt Beylerini ele geçirdikten sonra kısa bir süre için sürgüne gönderiyor ya da hapsediyor, ondan sonra da kendilerini affederek eski yerlerine ve mevkilerine dönmelerine izin veriyordu. Bunun yanında halkın üzerindende mümkün olduğu kadar kırbacını eksik etmiyordu.

Böylece Revanduz hareketinin lideri Mehmet Paşa'yı 5-6 ay kadar İstanbul'da sürgünde tuttukten sonra, kendisine paşalık ünvanı Sultan tarafından verildi. Çeşitli hediyeler sunularak eski yerine gönderildi.

Aslında biraz düşünülecek olursa, Osmanlı egemen güçlerinin, Kürtleri silaha sarılmaya mecbur ettikten sonra, arkasındanda bu hareketlerinden ötürü cezalandırdıkları görülmektedir. Kürtleri harekete geçmeye sevkedenler hiçbir suçlamaya tabi tutulmazlar. (x)

Kuşkusuz Osmanlı yöneticilerinin bu taktikleri, açıkça belirtiyorki, onlar Kürtlerdeki üstün savaş gücünü kendi yararlarına kullanmak politikasını güdüyorlar. Gerek İran, gerekse Rusya ile yaptıkları savaşlarda Kürtler, onların güvenebildikleri en sağlam güçler oluyorlardı. Ayrıca beyler ile sürekli ilişkileri ve onları egemenlikleri altında tutmaları, birleşmelerine

(x) Mehmet paşa İstanbul'dan dönüşünde Trabzon'da kurulan bir tuzakla öldürüldü. — Yayıncı bundan Sözetmiyor—

engel olmak için de en uygun yoldu. Böylece Kürt aşiretleri arasına nifak sokmak daha kolay oluyordu.

Nitekim, Kırım savaşı sırasında Kürdistan'da bulunan Rus binbaşı Lihotini şöyle demekteydi:

«Osmanlı hükümeti çeşitli ünvanlar ve armağanlar ile Kürt aşiret reislerini kendi safına çekmeyi başarmaya başladı. Ancak en ağır vergi yükleri ve çeşitli adaletsizlikler altında inleyen yoksul halkı kendisine bağlayamadı. Bundan dolayı biz, halk kesimini kendi tarafımıza çekebiliiz. Osmanlıların aldıkları vergilerden Kürtleri muaf tutacağımıza ve onları adaletli davranacağımıza inandırdığımız takdirde, bu yoksul ve mazlum halk derhal bize dönecektir. Birçok defalar aralarında meydana gelen anlaşmazlıklar ve davaların çözümü için reislerinden çok bana gelmeyi tercih ediyorlar. Bunların başlarında bulunmasından memnun olmadıklarını belirtiyorlar».

Hiç şüphe yokki, Revanduz hareketi Kürt aşiretleri arasında bağımsızlık çekirdeğinin geliştiğini gösteriyordu. Yine, başta İngiltere olmak üzere, büyük devletlerin, Kürt sorununu kendi çıkarlarına kullandıkları da meydandaydı. Önceleri İran ile Osmanlı devletlerinin iç sorunu olan Kürt meselesi, daha sonra diğer devletleri de önemle ilgilendiren bir sorun halini aldı.

1.

2.

3.

*Osmanlı ve İran sınırının
çizilmesi.*

İran ve Osmanlılar tarafından 1823'te imzalanan Erzurum anlaşması bu iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlığını gerçek anlamda çözünmedi. Uzun sınır boyunca, zaman zaman bu yüzden çatışmalar oldu. Örneğin İran, Osmanlıların üzerinde hak iddia ettiği Zehap ve Ahverik'i sınırına kattı. Buna karşılık olarak da 1837 yılında Bağdat valisi Ali Rıza Paşa İran sınırındaki Mahmere'yi işgal ederek, yakıp, yıktı.

1839'da Nizip çatışmasında Kavalalı Mehmet Paşa'ya yenilen, Hafız Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusunun, bu ağır yenilgisi devletin doğudaki durumunu ve etkinliğini bir hayli zayıflatmıştı. Bundan yararlanarak nüfuzunu ve topraklarını genişletmek isteyen İran hükümeti ile Osmanlı devletinin arası gerginleşti.

1842 yılında İran birlikleri Osmanlı sınırlarında olan ve alevilerin önemli merkezi sayılan Kerbela'yı işgal etti. Derhal harekete geçen Ali Rıza Paşa yönetimindeki kuvvet de, İranlıları burayı terk etmeye mecbur bıraktı ve bu arada İranlılara yardımcı olan Kerbela'daki alevilerden büyük bir kısmını da öldürttü.

Tebriz'de Rus genel konsolosu olan Ebiçgof, Osmanlı paşasının yarattığı bu vahşetin İran'da büyük yankılar yarattığını ve İran'da dinî yas ilân edildiğini

ve bu nedenle İran ile Osmanlı imparatorluğu arasında savaş çıkmasının mümkün olabileceğini bildirdi.

Bayazıt bölgesinde de Hafız Paşa yönetimindeki kuvvetlere yenilerek geri çekilen İran askerlerinin verdiği zararlar da gerginliğin son safhaya gelmesine neden oldu.

İran, kuvvetlerini Hamadan'da birleştirdi. Osmanlı topraklarında olan tüccarlarıyla birlikte vatandaşlarını İran'a çağırdı. Savaşın başlayacağı sırada İngiliz ve Rus hükümetleri duruma müdahale ederek, iki devlet arasında barışı sağlayabilmek için arabuluculuk yapmaya başladılar. Çünkü, İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasında olacak herhangi bir savaş onların ticari çıkarlarını da zedeleyecekti. Bu şart ise, iki devletin de çıkarları ile uyuşmayacağı sorununu getirmekteydi. Yapılan politik temaslar sonucunda Erzurum'da anlaşma masasına oturmak kabul edildi. Rus binbaşı Danizi, İran temsilcisi Mirza Cafer Han, İngiliz binbaşı Viront ve Osmanlı temsilcisi Nuri Paşa'dan oluşan heyet, durumun değerlendirilmesini yaptı. Dört yıl devam eden bu «durum müzakeresi» sırasında, 19. yüzyılın en büyük ihtilâllerinden birisi sayılan ve Bedirhan Bey'in yönetiminde meydana gelen Kürt özgürlük savaşı başladı.

Otoriter ve gözü-pek bir kişi olan Bedirhan Bey, Kürt beyliklerinin bir araya gelerek, ortak düşmanlara karşı savaşmalarının gereğini kavramış ve bu amaçla harekete geçmişti. Dağlık bir bölge olan Cizire'de oturmakta bulunan Bedirhan Bey, ileri görüşlülüğü ve kararlılığı sayesinde, Hakkari bölgesindeki Kürtlerin reisi olan Nurullah Bey ile diğer aşiretlerin büyük bir kısmını ve Mahmut Han'ı ikna etti.

Bedirhan Bey, askeri yönden de tecrübeli ve iyi bir kumandan olduğu için, gereken kuvvetleri, hızla oluşturmaya başladı. Bu alışmalarında Bedirhan Bey için Kürtler her türlü yardım kaynağı oluyordu.

1840 yıllarında Bedirhan Bey'in ciddi-disiplinli çalışmaları sonucunda, Kürtlerin egemen oldukları toprakların sınırı Van gölü, Diyarbekir, Musul ve İran sınırına kadar genişledi. Bu yerler ismen Osmanlı devletinin olmasına rağmen, gerçekte ise Bedirhan Bey'in egemenliğinde bulunuyordu.

Bedirhan Bey, sadece kendi ulusuna değil, buralarda yaşamakta olan Ermeni, Asuri, Keldani ve diğer azınlıklara da eşit davranıyordu.(x)

Bu bölgeyi gezen Diti, şöyle bahsediyordu;

«Bu yörede gerçekleşen genel asayiş ve emniyet ilke haline gelmiş ve Bedirhan Bey'in ülkesinde ocuk, elindeki altın ile gezmeye başlamıştır. Diğer yörelerde yaşayanlar buralara g ediyorlar ve insan buradan ayrılmak istemiyor.»(xx)

Diti, bundan sonra Bedirhan Bey'in koyduğu kanunlardan, askeri yönetiminden ve toprak dağıtımından gurulanarak bahsetmektedir. Ülkedeki asayişi, adaleti övmektedir. Bedirhan Bey, çeşitli dinî inançlara sahip olan kimselere de inançlarından dolayı ayrı muamelede bulunmuyor ve Osmanlıların müslüman olmayanlara uyguladıkları kanunları uygulamıyordu. Bu Yönetimin merkezi olan Cizire'de her dine mensup olanların özel ibadethaneleri mevcuttu. Bedirhan Bey'in bu büyük başarısı ve halkın ona karşı olan içten itaatlı Osmanlı imparatorluğu nezdinde tehlikeli görülmeye ve değerlendirilmeye başlandı. Bunun zerine

(x) Sefrestıyan, Kürtler, sahfede: 50 - 56.

(xx) Diti, Seyahat notları, sahfede: 5 - 6.

1844 yılında Osman Paşa yönetiminde tanzim edilen ordu, Bedirhan Bey'e saldırmak üzere hazır duruma getirildi.

Osman Paşa, Bedirhan Bey'in kuvvetlerini ikiye bölmek ve gücünü zayıflatmak için askeri kuvvetlerinin bir kısmını Van, diğer bir kısmını da Diyarbekir yakınlarına getirerek, karargâhını kurdu.

Osmanlı yöneticileri evvela böl ve yönet politikasını uygulayarak ilk hedefine vardı. Osmanlı devletinin muhtelif yerlerinde ve İran'da çöreklenmiş Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin faaliyete geçmesini sağlayarak, hristiyan Nasturi ve müslümanların birbirlerinden kopmalarını başardı. Sonra da bilinen özel taktiklerini kullanarak, Nurullah Bey ile Bedirhan Bey'in aralarının bozulmasının çarelerini aramaya koyuldu.

Musul valisi Mehmet Kıratlı da, ulus ve din ayrılıklarından hareketle, bu ayrılığın hızlandırılmasını üstlendi ve bir hayli başarı sağladı.

Halkların, din ve din adamlarına olan kuvvetli inanç bağları, bu fesat tohumlarının gelişmesine yardımcı oldu.

1844 yılında Kürt kuvvetleri, Büyük Zap nehrinin kaynağına yakın Teyari bölgesindeki Osmanlı ordularına karşı saldırıya geçti. Bundan sonra da Nasturilerin yaşadığı bölgeye hücum edildi. Ve çarpışmalar başladı. 1846 yılında iyiden iyiye şiddetlenmiş olan savaş, Kürtlerin zaferleri ile devam ediyordu. Bu arada Tahümi bölgesindeki Nasturilerde baskına maruz kalınca, bunlar İngiliz konsolosu ve Musul'da oturan Risam'a şikâyetinde bulundular. Ki bu konsolos, Osmanlı imparatorluğunu Bedirhan Bey'e karşı kışkırtmada önemli bir rol oynamıştı.

Van civarındaki Osmanlı kuvvetleri Hakkari ve Meks üzerine saldırdılar. Mahmut Han ve Nurullah Bey kumandasındaki kuvvetler dağa çekilmeye mecbur kaldılar. Köylere giren askerler, savunmasız halkı vahşice boğazlıyor ve köyleri yakıp, yıkıyorlardı. Bu arada Ermeni ve Asurilere de acımıyorlardı. Süregelen çarpışmalar sonucunda, bu bölgede milliyetçi kuvvetler zayıflamaya başladı, gittikçe direnme güçleri azaldı.

Osman Paşa, bundan sonra Bedirhan Bey'in merkezi kuvvetlerine saldırıya geçti. Dağlık arazide nizami bir biçimde mevzilenmiş Kürt muhripleri, sayı ve silah bakımından kendilerinden üstün olan Osmanlı kuvvetlerine karşı şiddetli bir mücadeleye giriştiler. Fakat savaşın devamı ise Kürt beylerinin aleyhine geliyordu. Zira Osman Paşa'nın yeni kuvvetler ve erzak ikmal yapmaya sahip olmasına rağmen, Kürtler bu olanaklardan çok az istifade edebiliyorlardı. Gelen yeni kuvvetler her tarafı kaplamış durumdaydı. Ama Kürtler, her çeşit imkânsızlıklara rağmen direnmeye devam ediyorlardı.

Bir müddet sonra Bedirhan Bey'in kuvvetleri içerisinde kolera hastalığı baş gösterdi. Ve gittikçe yayılan hastalık Osmanlı askerlerine de bulaştı. Osmanlı kumandanları, zaferden ümit keserek bu savaşta tam ve kesin bir sonuca varabilmek için, zamanın uzayabileceğini anlayınca, hile yoluna başvurmaya başladılar. Aşiret reislerinden bir kısmını kendilerine çekmek yada aralarına suni düşmanlıklar sokabilmek için, teşebbüse geçtiler. Zaten o dönemdeki ortam da buna oldukça elverişliydi.

Girişilen çalışmalar sonucunda Bedirhan Bey'in cephesinde bir gedik açılmaya başlamıştı. Çünkü. Os-

man Paşa, Bedirhan Bey'in ailesinden Yezdanşer'i kendisine itaate ikna etmişti. Yönetiminde oldukça Kürt birlikleri bulunan, Yezdanşer'in varlığı, Osman Paşa'nın durumunu güçlendirmekteydi. Bu durum karşısında Bedirhan Bey ve arkadaşları teslim olmaktan başka çare kalmadığını görerek, teslim oldular.

Bedirhan Bey, teslim olduktan sonra hükümet kendisini Van'a gönderdi. Diğer arkadaşlarını da Girit adasında ikamete zorunlu tuttu. Önemli kişilerden bazıları Kafkasya'ya, İran'a kaçmaya yada dağlarda saklanmak zorunda kaldılar.

Osmanlı yönetimi savaştan sonra Hakkari'nin yönetimini Yezdanşer'e verdi. Ve Bitlis emiri Şerif Bey'i de İstanbul'da ikamete zorunlu tutarak, Bitlis'e bir Osmanlı valisi tayin edildi.

Bu müddet içersinde Erzurum'da çalışmalarını bitiren sınır tahdidi heyeti, anlaşma müsveddesini Osmanlı ve İran hükümetlerine takdim ettiler. Ancak her iki tarafta, bu heyet tarafından hazırlanan anlaşmayı beğenmeyip, imza etmekten çekindiler. Fakat Rus ve İngiltere'nin ağır baskısı karşısında şartları kabul etmeye zorunlu kaldılar, 13 Mayıs 1847'de Erzurum'da anlaşmaya imza atılarak, böylece tasdik edildi.

Yapılan anlaşma şu maddeleri taşıyordu: İki taraf da birbirlerinden tazminat istemeyecekler, ihtilâflı olan Zihap bölgesinin batı tarafı Osmanlı sınırlarında. doğu kısmı ise Kırand vadisi ile birlikte İran hududu içersinde kalacaktır. Ayrıca İran, Süleymaniye üzerinde iddia ettiği haklarından vazgeçecek, buna karşılık olarak Osmanlılar, Mahmure ve Şattularap'ın sol yakasındaki isteklerinden vazgeçecekti.

Göçebe olarak gezen aşiretlerden hüviyetleri belli olmayanlara hangi devlet sınırları içinde kalmak istedikleri sorulacak ve ona göre diledikleri yerden birisini seçmeleri neticesinde arzu ettikleri yerden bir daha karşı devlete geçmeleri yasaklanacak, hüviyetleri bilinen aşiretler ise hangi devlete ait iseler oraya gönderilecek, iki tarafta önemli geçit yerlerine askerler koyacaklardı.

Ashında bu sınır çiziminde iki devlet de kendi ticari ve ekonomik çıkarları için çalışıyorlardı. Özellikle sınırları bu bölgeden çok uzak olan İngiltere, kendisine ticari yollar ve pazarlar açmak ve bu bölgedeki kaynaklardan gereken istifadeyi sağlamak için çaba sarfediyordu. Yoksa iki tarafın sınır anlaşmazlığından doğan ve yine kendilerine dönen zararlar, İngiliz ve Rus devleti için bir değer taşımıyordu. Aynı zamanda ileride doğabilecek sınır anlaşmazlıklarında bu iki devlet, yine müdahalede bulunabilecek ve anlaşmazlıklar onların aracılığı ile kendi yönetimleri altında çözümlenecekti.

Nitekim 1848'de Osmanlı kumandanlarından Derviş Paşa'nın yönetimindeki kuvvetler, Kutur mıntıkasına saldırarak, Kutur köyünü işgal ettiler. Bu bölge, anlaşmada açık olarak belirtilmemekle birlikte aslında İran'a aitti. Osmanlıların, Ermeniye'ye, Tebriz'e hücum edebilecekleri Kutur köyünün aynı zamanda stratejik bir önemi de vardı.

Dört devletten meydana gelen heyet, sınır anlaşmazlığının giderilmesi için tekrar toplandılar. Derviş Paşa'nın baskısı ile aşiretin reisi Maksut Ağa, yaşlılardan oluşan dört kişiyi sınır hakkında şahitlikte bulunmaları için heyete dahil ettirdi. Ve bu ihtiyarlar, gerçeğin tersine, bölgenin Osmanlılara ait olduğunu söylediler.

İngilizler, şahitlerin yalan söylediklerini bildikleri halde, Osmanlılardan yana oldular ve Derviş Paşa'nın askerlerini buradan çekmesi için tavsiyede bulundular.

Bu sırada (1848-1852) İran'da toprak ağaları ile köylüler arasında Babiye ihtilâli ismi verilen hareket başladığı için İran, bu bölgeye sevkettiği askerlerini, iç meselelerini hal etme bahanesi adı altında geri çekti.

Heyet, meseleyi halletmek ve sınırın haritasını çizmek için çalışmalarını dört yıl sürdürdü. Fakat bu sırada kopan Kırım savaşı nedeni ile heyet, tam bir neticeye varıp, sınır anlaşmazlığını çözemedi.

Yine bu sırada Rusya'nın başına Dağıstanlı Şamil meselesi çıkmıştı. 1850 yılında Kafkasya'da Ruslara karşı mücadeleye girişen Şamil, Kürtlerle bağlarını kuvvetlendirmek için çalışmalara başladı.

1848'de Osmanlılar ile Kırım savaşına giren, Ruslar için Kafkas sorunu önemli bir durum arzetmeye başlamıştı. Özellikle Şamil ve müritlerinin Kürtlerle birleşmek hususundaki faaliyetlerini gerçekleştirdiği takdirde, zaten savaş içinde olan Rusya'nın durumu tehlikeye girecekti.

Gerek Kürtlerin, gerekse Şeyh Şamil taraftarlarının, müslüman ve aynı zamanda şafi mezhebine mensup olmaları, bu yakınlaşma bağlarının kuvvetlenmesine yarıyordu.

Diğer yandan, emrinde onbinlerce mürit bulunan Seyit Taha ise Kürtlerin lideri durumundaydı. Yapılan temaslar sonucunda iki dinî ve politik lider arasında bağlar kuvvetlendi. Şeyh Şamil, Seyit Taha'ya ve Revanduzlu Kerim Han'a hediyeler gönderdi. Rusya ise, bu tehlikeli anlarda Şamil meselesini halletmek için büyük çaba sarf ediyor ve Kürtleri kendi tarafına çekmeye çalışıyordu.

*Kırım savaşı
döneminde Kürtler.*

Kırım savaşının devam ettiği dönemlerde Ruslar ile Kürtlerin ilişkileri geniş ve kuvvetli bir biçimde gelişmeye başladı. Aynı zamanda, Osmanlılara karşı kin ve nefret, Kürdistan'ın çeşitli yerlerinde duyulmaya, artmaya başlamıştı.

Osmanlı kuvvetlerinin Kürdistan'dan çekilerek Kırım'a, Kafkasya'ya, Balkanlar'a gitmesinden yararlanmak isteyen bazı Kürt beyleri, Ruslarla ilişkilerini arttırmaya ve bazıları da kişisel bağımsızlıklarını gerçekleştirmek için imkânlar aramaya başladılar.

Toprakları, Ruslarla yapılan savaşta ayaklar altında kalan reisler ise, baskılar sonucunda Osmanlıların saflarında savaşa girdiler. Rus kuvvetlerinin Osmanlı topraklarında iyice ilerlemelerinden, özellikle Ağustos 1854'te, Rusların Kürük dağında kazandıkları zaferden sonra, Kürtler arasında Ruslara karşı meyil daha da arttı. Daha evvel Rus vatandaşlığını kabul etmiş olan Kürtlerden oluşan iki birlik bu savaşta politik ve fiili bakımdan önemli rol oynadılar.

Bu kuvvetlerin birisi Ahmet Ağa ve diğer ise Cafer Ağanın kumandasında idi. Yaklaşık olarak her biri beşyüz savaşıdan oluşan bu kuvvetler, Rus kuvvetlerinin yanında şiddet ve kahramanlıkla çarpıştılar.

Rus askeri erkanı Kürtleri kendi taraflarına çekmek için büyük çaba harcıyorlardı. Bu konuda çalışmalarda bulunmak için atadıkları Loris Malakof büyük çaba harcıyor, çalışmalarında reisler makam ve imkânlar vaadediyordu. Bir taraftan da diğer görevliler bu alanda çalışıyor ve aşiret reisleri arasındaki faaliyetlerini sürdürüyorlardı.

Bu çalışmalar sayesinde Kasım Han ile anlaşma olanağı sağlandı. General Babotof'un anlattığına göre Kasım Han, Kars paşalığındaki Kürt reislerinin en büyüğü idi, yalnız Kars değil, diğer bölgelerden birçoğunu da etkiliyordu.

Kasım 1855'te binbaşı Loris Malakof ile Kasım Han arasında İskenderebol yakınındaki Keles köyünde toplantı yapıldı. Konuşmalar sonunda Kasım Han, birleşmeyi kabul ederek Çoraklık ve Kağızman sancaklıklarının bütün sakinleri ile Rusya'ya geçmesini kabulendi. Ayrıca savaş için Kürtlerden oluşturulan birlikler vereceğini de bildirdi. Buna karşılık, Kasım Han'a; Osmanlı yönetimindeki askeri rütbesinin aynen verileceğı, büyük miktarda emeklilik maaşı bağlanacağı, Osmanlılardan gelecek her türlü saldırıya karşı korunacağı vaadedildi.

Babatof'un gözünde bu anlaşma büyük önem taşıyordu. Çünkü bu anlaşmada kısmen de olsa Kürtler ile birlik sağlanmıştı. Ayrıca Kasım Han'ın etkisi ile diğer aşiretlerle anlaşma kolaylaşabilirdi. Nitekim bu anlaşmanın arkasından Zerci, Abni, Tacar, Mavron, Bafrik ve diğer bazı köyler, elçilerini İskender Vabol'a göndererek, Rus vatandaşlığına girmek istediklerini bildirdiler.

Bu anlaşmaya rağmen Kasım Han, Osmanlılara karşı açık bir savaşa girmekte ağır davrandı. Sonucun

hangi yönde gelişeceğini bekledi. Sonuçta da Osmanlılardan ayrılıp, Rus tarafına geçmeyi çıkarlarına uygun görmedi. Bununla birlikte önemli olan amacın azımsanmayan bir kısmı gerçekleşmişti. Bu da Van, Kars ve Bayazıt bölgelerindeki Kürtlerin bir çoğunun Ruslara karşı savaşa girmemesiydi.

Buna rağmen Rusya, gerek tarafsız kalan, gerek kendisi ile savaşan Kürtleri safına çekmek için gereken çabayı harcıyordu. Özellikle Petersburg bu durum üzerinde önemle duruyordu. Nitekim Dışişleri Bakanı Dolcorokof, 7 Nisan 1855'te Kafkas cephesindeki genel kumandana Çar'ın direkt emrini bildirmiş ve bu konunun gerçekleşmesi için harcanılması gereken maddi imkânların esirgenmemesini yazmıştı. Bütün bu çabalara rağmen, Kafkas cephesindeki kumandanlar, bu konu için görevlendirilmiş diğer görevliler, gereken başarıyı sağlayamamış ve uygun ortamlardan yararlanamamışlardı.

Tam bu sıralarda ve beklenilmeyen anda Hakkarî'de Şir Yezdan yönetiminde ve geniş çapta Osmanlı boyunduruğuna karşı yeni bir bağımsızlık hareketi başladı.

Yezdan Şir'in adını ebedileştirmek için bu harekette «Yezdan Şir ihtilâli» adı verildi.

Belirtildiği gibi Bedirhan'ın ailesinden ve onun yeğeni olan Yezdan Şir, Osmanlı kuvvetlerine katılmış ve dayısına duyduğu rekabet duygusu ile ona karşı çıkmıştı.

Bedir Han'ın esir edilip, sürgüne gönderilmesinden sonra yerine Yezdan Şir geçirilmişti. Kısa bir süre sonra Osmanlı hükümeti, doğması beklenen olayların korkusu ile Yezdan'ı uzaklaştırmış ve yerine Osmanlı valilerinden birisini atamıştı. Bu durum ise, Kürtlerin

hoşnutsuzluğunu yaratmıştı. Arkasından önemli bölgelere Osmanlı kuvvetlerinin doldurulması ve vergilerin daha da ağırlaştırılması, zorunlu askerlik ve benzeri kötü davranışların çekilmez hale gelmesi, hareket için uygun ortamı doğurmuştu.

Yezdan, imparatorluğun doğusunda yaşayan ve Osmanlı hükümetinden hoşnut olmayan Asurlar ve Ermenilerle de anlaştı ve arkasından Osmanlılara karşı savaş ilân etti.

Bu sırada Osmanlı - Rus savaşı, Osmanlıların aleyhine gelişmekteydi. Osmanlılar, bozgun üzerine bozguna uğruyorlardı. Hele Temmuz 1854'te Beyazıt yakınlarında uğradıkları yenilgi onlar için çok büyük bir darbe olmuştu.

Erivan'dan geri çekilmişler ve Bayazıt'ı da teslim etmişlerdi. 1854 yılının sonlarında ise, Van'da Osmanlıların bir bölüğü yenilmişti. 1855 yılı baharında Rus kuvvetleri, Osmanlıları, Erzurum ve Kars'taki iki ana kuvvetleri tarafından kuşatmaya alırken durumu uygun gören Yezdan Şir, Kürdistan'da harekete geçti. Emirindeki iki bin asker ile Bitlis'e hücum ederek burayı işgal etti. Hükümet görevlilerini görevden uzaklaştırarak, yönetimi eline aldı. Ardından meydana gelen çarpışmada da hükümetin düzenli kuvvetlerini yenen ve gücünü iyice artıran Yezdan, Musul üzerine yürüdü. Musul'u da işgal eden Yezdan Şir, burada bol miktarda tüfek, mermi ve top elde etti.

Bağımsızlık hareketi genişlemeye başlamış ve Yezdan'ın kuvvetleri otuzbini bulmuştu. Musul'dan Siirt üzerine yürüyen Yezdan, şehrin yakınlarında ezici bir zafer kazandı. Siirt savaşına Bağdat Valisi Kenan Paşanın da katılmasına rağmen Yezdan, bu iki kuvvete üstün gelerek Siirt'i de işgal etti.

Yönetim merkezi olan Siirt'in işgali, Osmanlılar için ağır bir kayıp olmuştur. Hareket, Van'dan Bağdat'a kadar genişlemişti. Yezdan'ın ordusuna katılan yeni kuvvetler ile askerlerinin sayısı altmışbine çıkmıştı. Bazı kaynaklara göre ise yüzbine ulaşmıştı.

Osmanlı hükümeti askerinin önemli bir kısmını Rus cephesinden Yezdan'ın üzerine sevkettmeye başladı. Bu şartlar içinde Rusya için, Osmanlılara bu bölgede kesin bir saldırıya geçme fırsatı doğmuştu.

Özellikle, Yezdan'ın kendisine en yakın olan Rus-Erivan kuvvetleri ile, birleşmek ve birlikte Osmanlıların Erzurum'daki ana birliklerine saldırmak önerisini kapsayan, Rus orduları genel kumandanına gönderilen mektubu da, tam bir zaferi sağlayacaktı. Bu mektup sahiplerine zamanında erişmedi. Bu sırada Yezdan hareketi, doruk noktasına ulaşmıştı. Kış geldiği için de Osmanlı topraklarında bulunan Erivan cephesi Rus kuvvetleri buralardan ayrılıp, kışlık yerlerine çekilmişlerdi.

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Yezdan'a karşı daha fazla kuvvet toplama olanağını bulmuştu. Ve diğer taraftan da İngiltere hükümeti duruma müdahale etmek için faaliyete geçmişti. İngiliz hükümeti Yezdan hareketini kendi politik çıkarına uygun görmediği için derhal gereken tedbirleri alarak diplomatik temsilcilerini görevlendirdi. Ve bu uğurda sarfedilmesi gereken her türlü maddi imkânı da kullanmalarını emretti.

Musul'daki konsoloslukta görevli bulunan Risam, Yezdan ile görüşmeler yapmak üzere harekete geçti. (x) Risam, yalnız Yezdan ile değil, aralarına ayrılık sok-

(x) Fifer, Fars ve Hint Seyahatleri, Sahife: 132

mak için diğerk Kürt aşiret reisleri ile de görüşmeler yapıyor, Çeşitli temaslarını, İstanbul ile Yezdan'ın arasında arabuluculuk yapmak adı altında yürütüyordu.

Bazı kaynaklara göre Risam, Yezdan'a dört yüz ke-se para da vermişti. Risam, yoğun çalışmaları sonucunda reisler arasına ikilik sokmayı başarmıştı. Çünkü aşiretlerden bir kısmı savaşı devam ettirmekten vazgeçtiler. Ayrıca olayların cereyan ettiği bölgelerde bulunan İngilizler de Osmanlı kuvvetlerine her yönden yardıma başladılar. Örneğin İngiliz kumandanlarından Kadon, Osmanlı topçu birliklerinin kumandanlığını yaptı.

Kuvvetlerini Kürtlerin üzerine yöneltmiş olan Osmanlı hükümeti, başarı sağlamak için İngilizlerden geniş ölçüde yardımlar görüyordu. Onlara İngilizler tarafından bu iş için gereken silahlar da bol sayıda verilmişti.

Yezdan, Van'ın güneyine düşen ve dağlık bir bölge olan Kısraklı'ya çekilip, kuvvetlerini burada toplama-y a başladı. Bu sırada Risam, Yezdan'a haber göndere-rek, İstanbul'dan gelen hükümet temsilcisi ile beraber barış görüşmesi yapmak istediğini bildirdi. Yezdan'ın bunu kabul etmesi üzerine görüşmeler başladı. Ne var-ki bu görüşmeler sırasında, kurulan ustaca bir tuzak-la Yezdan'ı kaçırmayı ve İstanbul'a göndermeyi baş-sardılar. (x)

İstanbul'a gönderilen Yezdan orada hapsedildi. Oy-sa gerek İngiliz, gerekse Osmanlı resmi yetkilileri, Yez-dan'ın hayatının garantileri altında olduğunu ve gö-rüşmelerinde sadece barış amacı taşıdığını taahhüt etmişlerdi.

(x) Asur patriği Avram'ın Kürtler isimli kitabı. Sahife: 155

Liderlerini kaybeden ihtilâlciler, yönetimsizlik ve üstün güçler karşısında dağlara çekildiler, Sonradan da dağıldılar. Böylece, Kürtler bir kere daha Osmanlı yönetimi altına girdi. Bağımsızlık ateşi söndürüldü. Ama ne bunları doğuran nedenler ortadan kalktı, ne de azaldı. Kölelik uygulaması, zulümler, ağır vergiler ve gidenin geri dönmediği zorunlu askerlik...

Kaderin garip bir cilvesidirki, Yezdan'ın gönderdiği mektup, Erivan kuvvetleri komutanlığına ancak ihtilâl bastırıldıktan sonra varabildi. Bundan sonra yapılan görüşmelerde, Rus kumandanları ile politikacılar arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda, Kürtler lehine bir girişimde bulunmak olanağı doğmadı.

Yalnız, yönetimindeki kuvvetler ile Malazgirt'i işgal eden Hurosaticki, yaptığı temaslar sonucunda Kürt aşiret reisleri ile konuşma ve görüşmelerde bulunabildi. Sepki, Haydaranlı ve daha bazı aşiretlerle dostluklar kurdu. Hatta Rus askerleri, aşiret içinde rahatça gezabiliyor ve onlar tarafından dostça ağırılanabiliyordu.

Hurosaticki, Asuri reislerinden Marşamon ile de temaslar kurdu ve onunla da konuşmalar yaptı.

Eğer Rus politikacılarından Soslof ve Layhoti'nin görüşleri kısır olmasaydı, bu defaki atılımda Rus - Kürt birliğini artırmak ve birlik kurmak mümkün olabilirdi. Osmanlı hükümeti Hurosaticki'nin bu gezilerinden ve temaslarından kuşkulananmaya başlamıştı. Bu Rus kumandanının, Yezdan'dan sonra politikayı eline alan kardeşi Ömer Ağa ile birleşip, tekrar Kürtleri ayağa kaldırmasından korkuyordu. Aynı zamanda Ömer Ağa'nın etkinliği de bir hayli genişlemişti. Nitekim Osmanlı ordusunda bulunan Kürtlere, Rus askerlerinin göçebe Kürt aşiretleri ile birlikte gelmekte olduğu haberi ulaştınca, bunlardan binbeşyüz kişi ordudan kaçmıştır. Bu

sıralarda Hurosaticki'nin birliklerini de kumandasına alan Soslof, Van üzerine yürüdüğü zaman, işgal ettiği Kürt köylerinin uğradığı zararlar yüzünden buradaki aşiretler arasında Ruslara karşı bir hoşnutsuzluk uyandı.

Rusya'da vatandaş olarak yaşayan yada Rusların işgal ettiği Osmanlı topraklarında oturan Kürtler ile ilişkilerini artırmak ve bağlarını kuvvetlendirmek amacıyla Loris Malakof, Kürt aşiretlerinin yönetimi için özel bir nizamname hazırladı. Bunu, Çar'ın yardımcısı da onadı. Her neden ise bu nizamname yürürlüğe konulmadı.

13 Kasım 1855'te Osmanlılar Kars'ı Ruslara teslim ettiler. Kars'ın teslimi anlaşmasını Osmanlılara vekâleten İngiliz kumandan ve diplomatları imzaladılar.

Kırım savaşında Kürtlerin Osmanlılara karşı duyduğu nefret bir kez daha kendini göstermişti. Onlar kendi istekleri ile Osmanlılar lehine hiçbir çalışmada bulunmadılar.

Ruslara gelince; uygun ortamlara rağmen, Kürtleri kendilerine gerekli şekilde bağlayamadılar. Ve onların Osmanlılara karşı olan düşmanlıklarını kendi çıkarlarına kullanamadılar.

19. yüzyılın ikinci yarısında Doğu ülkelerinde sömürge yada yarı - sömürge olan uluslar gibi Osmanlılar ve İran'ın da ekonomik durumu gittikçe kötüye sürükleniyordu. Bunun da nedenleri, bu ülkelerin dışardan ve içten sömürülmesi, yönetim mekanizmasının bozulmasıydı.

Kırım savaşının sona ermesi ve 1856'da Paris'te anlaşma imzalanmasından sonra İngilizler, Hindistan'ı İngiltereye bağlayacak demiryolu planı üzerine harekete geçtiler. Görevli heyetin başında, vakti ile gerekli yerlerde geniş incelemeler yapan ve haritalar hazırlayan ünlü Cissini bulunuyordu. Demiryolu, Anadolu, Suriye, Kürdistan ve İran'dan Hindistan'a geçecekti. Ne varki bu yolun Suriye'den geçmesi plana, buraya göz koymuş olan Napolyon, şiddetle karşı çıktı. Fransa ile arasının açılmasını istemeyen İngiltere ise bu planı rafa koydu. Ancak Kırım savaşından sonra bu iki devletin arası başka nedenlerden dolayı açıldı.

Demiryolunun yapımı için Osmanlı devletinden yetki alan Cissini, buna rağmen harekete geçemedi. Çünkü bu konu için Osmanlı İmparatorluğunun da yardımı gerekiyordu; Osmanlı hükümeti'nin ise, yardım olanakları müsait değildi.

İngiltere, artık Osmanlı devletini çok kârlı bir pazar durumuna getirmiş, onu iyice sömürüyordu. Bütün bunların sonucunda da gerek imparatorlukta, gerekse İran'da ekonomik ağırlığını yoksul halk tabakası ve özellikle azınlıklar çekiyordu.

Urmiye gölüne yakın olan, İran sınırı dolaylarındaki Markavur'da yaşayan halkı örnek olarak ele alırsak, durumun vehametini görmüş oluruz.

1836'da Mehmet Şah Kacar, Markavur'un büyük bir kısmını Kürtlerin en büyük ruhani liderlerinden olan Şeyh Taha'ya vermişti. Buranın sakinleri ise vergiyi Osmanlı imparatorluğunda yaşayan Şeyh Taha'ya ödüyorlardı. Taha ölünce, oğlu ve varisi Ubeydullah'a ödemeye devam ettiler.

Ekim 1872'de Urmiye ve Hoyi hakimi Yusuf Han, Markavur halkından İran hükûmetine vergi vermelerini istedi. Halk ise bunu kabul etmedi. Ve vergiyi Şeyh Ubeydullah'a ödediklerini bildirdiler. Bunun üzerine Şah, Yusuf Han'a Markavur üzerine yürümesini ve eline geçirdiği malları vergiye karşılık olmak üzere zorla almasını emretti. Büyük bir kuvvet ve toparla gelen Yusuf Han, buradaki köyleri harabe ederek, eline geçirdiği hayvanları ve diğer malları gasbederek merkeze götürdü. Bu olay, Şeyh Ubeydullah tarafından duyulunca derhal Hanlık üzerine Kürt kuvvetlerinden bir kısmı gönderildi. Hükûmet kuvvetleri ile aralarında meydana gelen çarpışmalarda iki tarafta ağır kayıplar verdiler. Ayrıca Şeyh Ubeydullah, Osmanlı hükûmetine baş vurarak, İran'dan tazminat istemek konusunda kendine yardımda bulunulmasını, hatta doğrudan doğruya müdahalede bulunulmasını istedi. Aksî halde bütün aşiretleri ayaklandıracığını da sözlerine ekledi.

Erzincan'da bulunan Rus konsolosunun anlattığına göre, İstanbul bu tehditten son derece endişelendi. Ubeydullah'ın söz ile, öğüt ile yola gelmeyeceğini de biliyorlardı.

Bunun üzerine Erzurum valisi, Tahran'a giderek, oradaki Osmanlı sefiri ile görüştü ve Şeyh'in isteklerinin karşılanması için gereken tedbirlerin alınmasını istedi.

İstanbul, Ubeydullah'a iki nedenden ötürü yardımı zorunlu görüyordu. *Birincisi*; Ubeydullah'ın Kürtler üzerindeki geniş etkinliği idi. Buraları ziyaret eden Curzon, Şeyh Ubeydullah hakkında şunları anlatıyordu;

«Ubeydullah, Van'ın güneyine düşen, köyünde, adeta küçük bir Çar gibi yaşıyor. Geniş bir dini etkinliği olan Ubeydullah'ı ziyaret için hergün bir hayli insan buraya taşınır. Onun eşiğini öpmek için can atar. Dini etkinliği yalnız Kürdistanda değil, İstanbul'da saray erkânı üzerinde de vardır. Hükümetin ileri gelenleri ona büyük bir saygı beslerler.»

Ayrıca İstanbul'daki Rus sefiri de Ubeydullah hakkında şöyle demektedir;

«Ubeydullah, Hicaz'a giderken, İstanbul'a da uğradı. Buradaki vezirlerin birçoğu gidip onu ziyaret ettiler. Önünde yerlere kapandılar ve elini öptüler».

İkinci nedene gelince; Bu da Osmanlı yöneticilerinin İran ile aralarında meydana gelecek gerginliklerde ve savaşlarda Kürt liderlerinden yararlanmayı düşünmeleriydi.

Zira, Osmanlıların aracılığına rağmen İran, Ubeydullah'a tazminat ödemeyi red etmekle kalmadı, Kürt

köylerine yaptığı baskın ve talanı uygulamaya devam etti.

Osmanlı sınırlarında yaşayan Kürtlerin durumu da İran'dakilerden aşağı kalmıyordu. Kürt halkı; İran, Osmanlı yöneticileri ve başlarındaki ağalardan meydana gelmiş üçlü bir ateş boyunduruğu taşıyordu.

Osmanlı Yöneticileri fırsat bulunca mevcut senenin vergisi ile yetinmiyor, gelecek senelerin vergilerini de bunlardan istiyordu. Halkın ödeme takatsizliği karşısında ise, mevcut malına haciz koyuyordu. Erzurum'daki Rus konsolosu; «aşırı baskılar ve zulümler ile ellerinden malları alınan Kürtler çaresizlik içinde bazen kendilerinden bazen de mahalli Osmanlı yöneticileri ile müşterek soygunculuk hareketlerine kalkışıyorlardı», diyordu.

Osmanlı hükümeti Kürtlerden tabii vergi adı altında ayrıca bir takım vergiler de alıyordu. Ki bunların başında yol vergisi geliyordu. Ve onları topluluklar halinde yol yapımında kullanıyorlardı. Örneğin; Erzincan'dan Diyarbekir'e kadar yapılan yolda çalıştırılan Dersimliler bunun en canlı örneğiydi.

Balkan savaşı sıralarında İstanbul, Kürdistan'a haber gönderiyor, mal üstüne mal istiyordu. Ve asker üzerine asker talep ediyordu. İstanbul'un hizmetinde çalışan Kürt aşiret reisleri de bu hususta ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Özellikle Dersim'de dayanılmaz duruma gelen yoksul halk, kendilerinden olan ve menfaatleri için Babıali'ye hizmet eden satılmış reislerden kurtulmak için mücadeleye başladı. İlk olarak Dersim kaymakamı Celabi Bey ve ailesinden otuz kişiyi öldürdüler. (1875) Ve bunu benzeri olaylar takip etti.

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Hakkari, Botan ve Cizire hareketlerinde önemli rol oynamış olan İsmail

Hakkı Paşayı Kürdistan üzerine vali tayin ederek, çıkan olayları önlemesini istedi.

Girişilen kanlı ve vahşice saldırılar karşısında Kürtler, erişilmesi güç Dersim dağlarına çekildiler ve oraya sığındılar.

Kürt halkının durumu gittikçe kötüleşiyordu. Onlar, sadece reislerin, ağaların elinde, alınıp satılan bir mal gibi değillerdi. Aynı zamanda yabancıların, özellikle İngilizlerin de kendi çıkarlarına kullandıkları bir meta gibiydiler.

Bunun açık örneklerinden birisi de; Kırım savaşından sonra Osmanlı - İran sınır düzenlenmesi yapan heyetin tekrar toplanmasından sonra görülüyor.

1865 yılında anlaşmazlık konusu olan yerlerin ölçülmesi ve çizilen haritaların İngiliz topoğrafları tarafından Rusların da iştiraki ile baskısı yapıldı.

İlgili iki devlet ile Rusya ve İngiltere temsilcilerinden oluşan heyet tarafından yapılan inceleme ve müzakerelerden sonra İngiltere ve Rusya'nın talebi üzerine son kısımları gelecekte herhangi bir tarihte yapılmak üzere İran ve Osmanlılar tarafından 1869'da anlaşma kabul edildi. Ancak Osmanlı hükümeti bundan sonra sınırın eksik kalan kısımlarının tesbitine yanaşmıyor ve çeşitli nedenlerle işi uzatıyordu. Şu kadar ki, bir müddet tereddütten sonra, son pürüzün de giderilmesi için, anlaşılamayan yerlerin üzerinde inceleme yapılması hususunda heyet göndermeyi kabul etti. Bu iki devletin temsilcileri ile beraber Rus temsilcisi olarak İstanbul'daki askerî ateşe Zefyonî ve İngiliz temsilcisi olarak da Bağdat'taki İngiliz konsolosu Konbîl katıldılar. Ve heyet bunlardan meydana geldi.

Kurulun bu defaki toplantısının özelliği, Osmanlı hükümetinin her isteğini İngiltere'nin desteklemesiydi.

İngiltereyi bu tutuma sevk eden neden ise, daha yeni bitmiş olan savaşta Osmanlı hükümetinin kendi ittifakçısı, İran'ın ise muhalifi olmasıydı. Nitekim Osmanlı kuvvetlerinin İngiliz silahları ile donatılması, bir kısım İngiliz subayının Osmanlı askerlerine savaş talimi yapması, bir kısmının da birliklere kumanda ederek üzerinde anlaşmazlık olan yerleri işgal etmesi de bu yönden mütalâa edilir. Oysa inceleme heyeti bu işgale karşı gelmiş ve bu davranışa itiraz etmişti.

Buna rağmen tartışma konusu olan ve kurul tarafından, çözümüne çalışılan Kutur bölgesi (ki bu bölgeyi Osmanlılar usulsüz olarak 1848'de işgal edip, sonra çalışmaları yapılırken iki taraf arasında gerginlik azalınca kuvvetlerini buradan çekmişti.) kurul çalışmaları yapılırken Osmanlılar tarafından tekrar işgal edildi.

İşgal kuvvetlerinin başında Osman Seyfi takma adı ile İngiliz kumandanı Frederik Milincin bulunuyordu. Frederik, kendi görüşmelerinde bu işgale, iki tarafın gerginliğini yatıştırmak ve asayiş sağlamak ismini koymuştu. Oysa bu davranış, iki tarafın gerginliğini daha da artırmış, İngilizlerin amacının anlaşmazlıkları giderip barışı sağlamak olmadığını, tersine huzursuzlukları devam ettirecek nedenler yaratıp, daima bu iki devletin işlerine karışmak fikri taşıdığını ortaya koymuştur.

Rusya ise, bu sorunda halkların iç işlerine müdahaleye önem vermiyor, sadece gereken bilgileri toplamayı daha uygun buluyordu. Ve zaman zaman İran'ı destekliyordu.

Yalnız gerçek olan birşey vardığı, bu iki ülkede yaşayan Kürtler, Asurler, Ermeniler gibi azınlıklara gereken değerler verilmedi. Erzurum anlaşmasının iki-

sinde de, İran ve Osmanlı devletlerinin sınırlarında ve kendi öz yerlerinde oturan Kürt halkının sorunlarına önem verilmedi. Özellikle, ikinci anlaşmada, Kürt aşiretlerinin yazlık otlakları ile kışın hayvanlarını ve kendilerini barındırdıkları yerlerin arası sınır nedeni ile kesildi. İlk anlaşmada kararı alınan tabiyet konusu da ele alınmadı. Gerçi, Kürtler de, gerek bu iki düşman devlete duydukları hınçtan, gerek ekonomik olanaklarını elde etmek için göçebe hayatı yaşama zorunda olduklarından dolayı, kayıt altına girmek istemiyorlar ve gerektiği zaman nefislerini ve haklarını silahları ile koruyorlardı.

Rus coğrafyacısı Feynokof, Kürdistan'daki durumu sınır çizilmesinden sonra şöyle anlatıyordu.

«Sınır konusundaki çalışmalarda İran ve Osmanlıların ve Kürtlerin esas konuları göz önünde tutulmuyor. İngiltere şimdiki ve gelecekteki çıkarları üzerinde duruyor; Rusya'nın etkinliğini, İngiltere ile dostluğa tercih eden İran'ın aleyhine çalışıyor, Osmanlı devletinin sınırlarını İran'ın zararına genişletmek istiyordu. Bu durumu da fiili olarak gerçekleştirmiş, Dicle vadisinden bir kısım önemli yerler ile stratejik önemi olan Kutur, Kızıl ve daha bazı yerleri Osmanlı sınırına katmıştı. »

Sınır çizimleri konularında Kürtler, nazarı itibare gereği gibi alınmadığı halde, onların fikirleri de sorulmadı. Ancak reislerle yapılan görüşmeler zaten yetersizdi.

1875'te Rus temsilcisi Ziliyon, ve İngiliz delegesi Konbil'in katılması ile sınır düzenleme kurulu İstanbul'da yeniden çalışmalara başladı. Gerçek olan şudur ki, gerek evvelki heyetler ve gerekse bu komite, Kürtlerin İran ve Osmanlı boyunduruğundan kurtarılmaları

yolunda hiçbirşey yapmadılar. Tersine İngilterenin, İ-randaki Kürtlerin kışlık barınağı olan Dicle vadisine in-melerine, İngilizlerin İran'a olan düşmanlığı nedeniyle karşı çıkması Kürtlerin durumunu daha da güçleştir-miştir.

Nitekim 7. Nisan. 1877'de Coğrafyacılar Cemiyeti'n-de «Kürt sorununun devletler arasındaki önemi» konu-sunda yaptığı konuşmada Feynokof, şöyle diyordu.

«İngiltere İran'ı Rusyanın korunmasında gör-düğü sürece Kürtlerin vatanını bu şekilde parçala-yacaktır. Çünkü o, İran'ın kendi bölgesinde bulu-nan Kürtlerin göçebe yaşantısından yararlanarak Fırat ve Dicle vadisine inmesini engellemek istiyor. Her ne kadar Kürt sorununa önem veriyor görünü-yorsada, aslında amacı Kürtlerin durumunu düzelt-mek değil, doğudaki çıkarlarını yürütmektir. So-nuçta olaylar Kürtlerin aleyhine meydana gelmek-tedir.»

Böylece iki büyük devlet doğudaki etkinliklerini ar-tırmayı göz önünde tutarak Kürt sorununu araç olarak kullanıyorlardı. Satın aldıkları aşiret reislerini de bu uğurda kullanıyorlardı.

Erzurum'daki Rus konsolosu İstanbul'a Rus sefiri-ne gönderdiği haberde:

«Artık Kürt sorunundaki önemli rol Osmanlılar de-ğil, İngilizler tarafından oynanıyor. Buradaki İngi-liz konsolosu, hükümeti, tarafından çok önemli direktifler almıştır. Kürtlerin hareketleri karşısın-da onlara şiddet kullanmayı kararlaştırmıştır. Ay-nı şekilde istanbuldaki İngiliz sefirinin elinde de ge-rektiği zaman sürgüne gönderilecek Kürt aşiret re-islerinin listesi var.» diyordu.

Karşıt görüşlü reisleri sürgüne göndermek yolu, Kürdistan'da sükunu ve huzuru sağlayacak bir çözüm

- yolu olmadı. İngilizlerin Osmanlı hükümetine tavsiye ettiği, hatta bizzat yönettiği bu girişim de faydasız kaldı. Kürt ulusu yakasını zulümden kurtaramazdı, ki vereceğimiz bazı örnekler bunun delilidir.

1870 yılında Osmanlı hükümeti aldığı bir kararla Celali aşiretinin yazlık otlaklarına gelmelerini yasakladı. Bu aşiret İran içindeki Ovacık ve Maku hanlıklarında yaşıyordu. Yazın Osmanlı sınırına dahil otlaklarına geliyorlardı. İstanbul yasaklama kararı çıkardıktan sonra İran hükümeti ilede temasa geçerek Celalilerin geçişlerine engel olmalarını istedi. İran bu isteği önemsemedi. Bunun üzerine Osmanlılar buraya asker göndererek Celali Kürtlere saldırdılar. İki taraf arasında meydana gelen çarpışmalarda birçok kayıplar verildi, zararlar meydana geldi.

1872 de bunun bir benzeri İran tarafından uygulandı. Sınırında oturupta, yazın İran'daki yazlıklarına giden Caf aşiretinin, sınırı geçmesine engel olmak isteyen İranlılarla, Kürtler arasında kanlı olaylar meydana geldi. Bu tip olaylar birbirini izliyordu. Maku sınırında yetkili olan Timor Paşa Han, Tahran'a haber göndererek Bayazıt mutaasarıfı Mehmet Şefik Paşa'nın Osmanlı ismi verilen bir kısım Kürtlere saldırmak için harekete geçtiğini, onları ezerek her şeylerini ellerinden aldıklarını, kaçanları izlerken havanın karanlık olması yüzünden İran sınırına da girdiklerini ve burada İran'a ait bir köyü de yanlışlıkla harap ettiklerini bildirdi

1875 yıllarına doğru İngiltere'nin İran'a karşı düşmanca tutumunda değişmeler baş gösterdi.

Çünkü 1875 Şubatında başlayan Bosna, Hersek, hareketi Balkan devletlerine geçmiş, Osmanlılara karşı şiddetli bir savaş başlamıştı. Balkan uluslarının bir kısmının Rusya safında Osmanlılara karşı savaşmaya ha-

zırlanması, Osmanlı hükümetini destekleyen İngiltere'nin İran'a karşı davranışını etkiledi.

Rusya ile olan rekabetli yüzünden meydana gelen her fırsatı değerlendirmek ve Rus aleyhine kullanmak için, İngiltere, Osmanlı devletinin desteklenmesi gereğini duydu. Bunun için en uygun yol; İran, Afganistan ve Osmanlı hükümetini Ruslara karşı birleştirmek istedi. Bu amaçla Afganistan'a gönderilen Osmanlı heyeti Afgan Meliki Şirali ile; İngiltere, Osmanlı, İran ve Afganistan birliği konusunda görüşmelere başladı.

Aynı zamanda İrana karşı tutumunu değiştiren ve onu Rusların zararına kullanmak isteyen İngiltere, sınır sorununu çözmeye çalışan kurulda, Osmanlı ve İran devleti arasındaki anlaşmazlıkları bir an evvel yoketmek ve bu iki devletin birliğini sağlamak için çabalamaya başladı. Buna rağmen İngiltere yine stratejik önemi olan Kutur bölgesinin Osmanlı sınırlarında kalmasına çalışıyordu. Osa Kutur bölgesi birinci anlaşmada da İran sınırına dahil edilmişti. Bu bölgenin İrana alt olması nedeniyle onun sınırında kalması için, Rus delegesi İngilizlerin önerisine karşı çıktı. İngiltere'nin, bu bölgenin güney kısmından çekilmesi şartı ile geri kalanın İran sınırları içerisinde bırakılması önerisini de reddetti.

Kutur bölgesi sorunu önemli bir durum almıştı. İngiltere bunun kendi isteğine göre çözümü için çok çaba harcadıysada başaramadı. Kutur'un İran'a verilmesi kararlaştırıldı. Bu karar üzerine İran, Osmanlılardan Kutur'daki kuvvetlerini geri çekmesini istedi. İmparatorluk buna red cevabı vererek, bu bölgedeki Kürt aşiretlerini İran üzerine saldırtmak için yoğun bir faaliyete geçti. Sonuçta 7 bin silahlı Kürdün İrandaki Aşnu'ya saldırılarına ve buraları yakıp yıkmalarına sebep oldu.

İran hükümeti buna şiddetle karşı çıkarak Osmanlı İmparatorluğundan gereken tazminatı istedi. İstanbul'un, İran'ın bu isteğini de reddetmesi üzerine durum tehlikeli bir hal aldı ve sınır üzerinde yer yer çatışmalar başgösterdi.

İran, Osmanlı İmparatorluğunun bu davranışı karşısında Rusya ve İngiltere'nin yardımını talep edip duruma el koymalarını istedi. Aynı zamanda sınırına asker yığmaya da başladı.

İran sorunu Rusya ile Osmanlıların arasını iyice açmış ve artık Rus-Osmanlı savaşı kaçınılmaz bir durum almıştı. Aynı zamanda İran'ın Rusya ile birlikte Osmanlılara karşı savaşa girmesi, kendi sınır sorununun giderilmesini sağlayacağından ötürü, kendisi için bulunmaz fırsattı. Ruslar bu durumu değerlendirip, İran ile birleşmek için durumun tamamen lehlerine olduğunu görüyorlardı.

Bunun üzerine İran'ın İstanbul sefiri, Rusya ile birleşmek için harekete geçti. Durumu gittikçe kritikleşen İstanbul, derhal harekete geçerek, Rus-İran birleşmesini önlemek istedi. Bu nedenle İran'a yaptığı öneride aralarındaki her türlü anlaşmazlığı gidermeye hazır olduğunu bildirdi.

Aslında Osmanlı İmparatorluğu bu önerisinde samimi değildi. Ayrıca İran'ın askerlerinin zayıf durumda olması nedeniyle Rusya kendisi ile beraber şimdilik savaşa girmesini uygun bulmuyordu. Çünkü ters bir durumda İngiltere'nin İran'ı işgal etmesi mümkündü. Bunun içindirki İran'ın şimdilik tarafsız kalması ve açık savaş ilân etmemesi Rusyanın çıkarlarına daha uygun geliyordu. Bu amaçla Rusya, Tahran'daki sefiri aracılığıyla, İran hükümetine açık savaş ilân etmemesi ve bunun vaktinin henüz gelmediğini bildirdi.

17. Nisan 1877'de Rusya, Osmanlılar üzerine savaş ilân etti. Gerek Rusya'nın savaş ilân etmesi, gerekse Balkanlardaki durum Osmanlı devletini oldukça sarsıyordu. Ve bu durumda Osmanlı İmparatorluğu bütün gayretini iki düşmana karşı kullanıyordu.

**1877 - 1878 Rus - Osmanlı Savaşı
ve Kürtlerin Durumu**

1877'de Rusya ile savaş patlak verince Osmanlılar, Kürtlerin dini ve politik liderlerini yardım için çağır-maya başladı. Bu davete ilk uyan Şeyh Ubeydullah oldu. Ubeydullah, emrindeki üçyüz silahlı savaşçı ile Hakkari'den hareket etti. Ve bu arada geçtiği yerlerdeki aşiret reislerinin bir kısmı da, askerleri ile birlikte kendisine katıldılar. Bunlar, savaştan elde edecekleri maddi olanaklar ve ganimetler sayesinde bozuk durumlarını düzeltebilecekleri düşüncesindeydiler.

Kürt aşiretlerinden bir kısmının savaşa katılması da, İngilizlerin yoğun faaliyeti ve aşiret reislerini satın almaları ile gerçekleşti. Aynı zamanda Dersim'deki aşiretler, Kars Paşalığındaki Cemedanlı, Zeylanlı, Kaskanlı aşiretleri ve diğer bir kısım aşiretler de Osmanlılar için savaşa girmeyi kabul etmediler. Örneğin Dersimliler, buradaki Osmanlı kuvvetlerinin savaşa gitmesi üzerine onların kışlalarını işgal ettiler. Asker toplamaya gelen görevlileri, harp vergisi memurlarını sopalarla kovaladılar

Savaş olunca Osmanlı imparatorluğunu terke niyetlenmiş bazı Kürt aşiret reisleri de Rus diplomatlarına haber göndererek, kendilerine katılmak arzusunda olduklarını bildirdiler.

1875 ekiminde, yani savaşın başlamasından önce, İstanbuldaki Rus sefiri Agnatif, Kafkas cephesindeki yöneticilere haber göndererek, Kürt aşiret reisleri ile sıkı temaslar kurup, onları kendi saflarına çekmelerini ve böylece Osmanlıların ve İngilizlerin bu yoldaki faaliyetlerini boşa çıkarmalarını bildirmişti. Edindiğı bilgilere göre, Kürt beylerinin Osmanlı hükümetine almış bin kadar asker vereceklerine dair söz verdiklerini de haberlerine eklemişti. Kafkas cephesindeki general Loris Malakof, sefirin bu korkularına katılmadı. Rus sınırına yakın yerlerde olan Kürtlerin kendilerine elçi göndererek, iltihak etmek niyetinde olduklarını, hatta Bayazıt ve civarındaki aşiretlerin de İskenderbol'daki Rus askerî erkanına haber gönderdiklerini ve kendilerinin Rus aleyhine hiçbir harekette bulunmayacaklarını bildirdiklerini açıkladı.

Rusya ve Osmanlı hükümetleri Kürtleri kendi taraflarına çekmek konusunda son derece yoğun faaliyet gösterdiler.

Osmanlı hükümeti, Kürtlerin dinî duygularını galeyana getirmek için bütün çabasını harcıyordu. 1877 Nisan ayında savaş başlayınca sultan II. Abdulhamit, özel bir ferman çıkararak, kâfirlere karşı cihadı mukaddes ilân etti.

Osmanlı kumandanları, Kürtlerden oluşan bir bölüğü Erivan cephesine gönderdi. Bununla, Erivan'daki Rus kuvvetlerinin Erzurum'a yürümelerini engellemek amacını güdüyordu.

Kafkas cephesindeki kuvvetlerin kumandanı Ahmet Muhtar Paşa, Van fırkası kumandanı Faik Paşaya haber göndererek, Şeyh Ubeydullah, Seredli Hamza ve Musullu Mehmet Paşa tarafından hazırlanan onbeşbin Kürt askerinin yakında kendi yönetiminde savaşa

katılacaklarını bildirdi. Ekim ayında Ubeydullah'ın gereken askeri sağlaması ve Van'a gelmesine rağmen, istenilen bir türlü yerine gelmiyor, işler gayet ağır yürüyordu.

Bunun üzerine Faik Paşa, Muhtar Paşaya telgraf çekerek şimdiye kadar hiç bir Kürt kuvvetinin kendisine gelmediğini bildirdi. Bunun üzerinden bir müddet daha geçti ve çeşitli haberlere rağmen Şeyh Ubeydullah'ın göndereceğini vaad ettiği kuvvetler gelmeyince, Osmanlı yöneticileri telaşlanmaya başladılar ve Van paşasına tekrar özel bir haber göndererek Şeyh Ubeydullah'ın kendileri ile beraber Ruslara karşı savaşmak fikrinden vazgeçip geçmediğini sordular. Gelen cevapta; Paşa, henüz kesin sonucu alamadığını, yalnız büyük sayıda Kürt kuvvetlerinin sağlanması için çalışmalar yapıldığını ve kuvvetlerin toplanmaya başladığını, kendisinin bu konuda aralıksız temaslarda bulunduğunu, ayrıca, Muş valisinin toplantıya çağırdığı Kürt aşiret reisleri ile konuşmak için hemen Muş'a hareket edeceğini bildirdi.

Aşağı yukarı 90 bin civarında olan Kürt kuvvetleri Rus askerlerine nazaran sayı bakımından azdı. Top sayısında Osmanlılardan üstün durumdaydılar. Daha sonra Kürtlerin katılmaya başlaması üzerine Muhtar Paşa'nın kuvvetleri bir hayli fazlalaştı. Savaş başladıktan sonra 7 Mayıs 1877'de Ruslar, doğrudan doğruya Ardahan kalesini işgal ettiler ve Haziranın ortalarında ise Kars kuşatıldı. Ayrıca aynı yılın Mayıs ayında ise Roşkof yönetimindeki Rus kuvvetleri Bayazıt'ı işgal ettiler. Doğu anadoluda bir hayli ilerleyerek Erzurum'a yaklaştılar. Bu arada, Diyar köyünün yakınında, Troçkof kuvvetleri, Muhtar Paşa yönetimindeki kuvvetlerin şiddetli bir karşı koyması ile karşılaştılar.

Rus kuvvetlerinin gerek Kafkas, gerekse Balkan cephelerinde ilerlemeleri İngilizleri telaşa düşürdü. İngilizler tarafsız görünmelerine rağmen Osmanlı ordusuna silah ve erzak yardımını bol sayıda artırdılar ve Osmanlı hükümetini külliyetli miktarda borç altına soktular.

Ayrıca, İngiliz subayları kendi isimleri yada takma doğu isimleri altında Osmanlı ordusunda savaşa katıldılar. Örneğin Bikker Paşa, bir Osmanlı Fırkasının yönetimini ele aldı. Layman Paşa, Şebek'te Osmanlı topçu birliklerini yönetti. Süleyman Bey adı altında bir diğeri mayın döşeme işlerinde çalıştı. General Konbil Erzurum'a gelerek buradaki kuvvetlerin teftişini ele aldı ve Muhtar Paşanın resmî müsteşarı oldu. Ekim 1877'de Kars'ın tesliminde ise, Rusların eline düştü. Rus kuvvetlerinin önemli bir kısmının, şiddetini artırmakta olan Balkan cephesine gönderilmesi, onların Kafkas cephesindeki durumunu bozdu. Sakanlu tepelerini işgale çalışan General Layman yönetimindeki kuvvetler, Zayovin tepesinde bozguna uğradılar.

Ayrıca, Rus işgali altında bulunan Bayazıt, yönetiminde onbin asker bulunan ve bunların ortalama olarak 7 bini düzensiz Kürt askerlerinden oluşan Faik Paşa kuvvetleri tarafından kuşatıldı.

22 gün Beyazıt kalesinde mahsur kalan Rus askerleri, sonuçta burayı terketmek zorunda kaldılar. Batı Kürdistan'daki Kürt halkının durumu bu sıralarda çok bozulmuştu. Kendilerini kâfirlere karşı müslüman birliği kurmağa teşvik edenlerin, bu oyunlarının sonucunda, zararı yine Kürtler çektiler. Açlık, sefalet, perişanlık halk arasında yaygın hale gelmişti.

Kars'ın teslim olması sırasında, köprü yakınlarındaki bir köyün sakinleri ile Rus gazetecisinin arasında

geçen şu konuşma, köylünün dertleri bakımından ilginçtir:

«Ah! Yaman geldi Osmanlı, yaman. Hamzamı aldı götürdü, bütün mallarımı götürdü. Atlarımı götürdü. Rus geldi buğdayımı, arpamı alıp götürdü. Evet, Rus aldığı için parasını ödedi. Fakat ben şimdi parayı ne yapayım. Bana ve çocuklarıma eklemek için buğday ve üç-beş davarıma arpa lâzım. Bunu da şimdi parayla bulmak mümkün değil.»

Ve sonra, «Allah, allah» diyerek başını ızdırapla sağa sola salıyordu.

Kuşkusuz bu haber Kürt savaşçılarının üzerinde önemli etkiler yapıyordu. Sonuçta kendi reislerinin sözlerine önem vermemeye, hele Osmanlı subaylarının emirlerini hiç dinlememeye başlamışlardı. Köylerdeki ailelerinin perişan durumları yetmezmiş gibi Kürt askerleri orduda da çeşitli olanaksızlıklarla karşı karşıyadılar. Osmanlı, onların yiyeceklerini bile vermek istemiyor ve onları, ihtiyaçlarını temin için kendi olanaklarıyla başbaşa bırakıyordu. Bu durum ise, Osmanlı subayları ile Kürt kumandanları arasında tartışmalara neden oluyordu. Şeyh Ubeydullah 12 Temmuz 1877'de, Kürt kumandanlarına askerlerin hırsızlık ve talan gibi hareketlerine engel olmasını isteyen Ferit Paşaya şöyle diyordu:

«Ben, iddia edilen nahoş olaylar üzerinde duracağım ve gereken tedbirleri alacağım. Fakat tarafımdan delillerle sabit olmuşturki, bazı Osmanlı subayları 7-8 gündür askerlerimizi bütün yiyeceklerden yoksun bırakmışlardır. Ümit ediyorumki, siz bu duruma gereken müdahaleyi yapar ve bu hususlara son verirsiniz.»

Kürtler, bu savaşta Osmanlı hükümetine içten gelen bir yardımı yapmak istemiyorlardı. *Çünkü, onları kendilerine bağlayan, sadece, istismar edilen bir din bağı vardı.* Buda, farklı uygulamalar, hatta zulüm şeklindeki davranışlar karşısında yetersiz kalıyordu. Bunun içindirki, Kürt askerlerinin bir kısmı silahlarını alarak karargâhı terkettiler.

14 Temmuz 1877'de, Şefik Paşa çektiği bir telgrafta, Muhtar Paşa'ya ordudaki Kürt askerlerinin sayısını şöyle bildiriyordu:

«Kürt askerlerinin sayısı 3 binden aşağıya düştü, şimdi ordugâhta Şeyh Ubeydullah'ın 1443 askeri, Celalettin Efendinin 880 neferi ve Hamza Efendinin 400 askeri var. Diğerleri ise silahlarını alıp gittiler.»

Birkaç gün sonra gelen bir telgrafta ise Van ve Bayazıt bölgesinin kumandanı:

«Çadır ve yiyecek darlığı nedeniyle Kürt askerleri dağılmaya başladılar. Şeyh Ubeydullah'ın askerleri ise, eski silahlarını atıp yeni silahlar alarak ordugâhı terk ediyorlar» haberini veriyordu.

İngiliz Normanda, verdiği haberlerde Kürt askerlerinin orduda çarpışma isteği göstermediklerini bildiriyordu.

Böylece Osmanlı hükümetinin bu bölgedeki Kürtleri savaş yakıtı olarak kullanma politikası istenilen biçimde gerçekleşmedi.

Ermenilere gelince; onlar, Ruslar'ı sevgi ile karşılıyorlar ve onlara bir kurtarıcı gözü ile bakıyorlardı.

Bu sıralarda İstanbul, yine, Şeyh Ubeydullah'ı aracı olarak İran'daki Kürtleri Rusya üzerine savaşa sokmak hareketine geçti. Ubeydullah, İran'daki aşîret

reislerine haber göndererek onları Osmanlı hükümeti-
ne yardıma çağırırdı.

Böylece ruhani reislerin ve beylerin teşviki ile bir kısım Kürt, İran sınırını geçerek Osmanlı ordusuna katıldılar. Aynı dönemde Osmanlı ajanlarının İran'daki Maku Hanlığında bulunan Kürtleri kışkırtma faaliyetlerine girişmesi, İran'ın Rusya safında savaşa girme arzusunu artırdı. Fakat 1877-78 savaşı boyunca İran'ın Rusya'ya yaptığı birleşme önerisine Rusya çoğu zaman kaçamaklı ve bazanda kesin red cevabı veriyordu.

İran hükümeti, sınırındaki Kürtlerin, Osmanlılara sürekli olarak geçmesinden iyice huzursuzluk duymaya başladı ve Osmanlı hükümeti ile İngiliz yöneticilerine şikâyetle bulundu. Eğer yapılan tahrikler kendi sınırında kargaşalıklar yaratmaya devam ederse Osmanlılara karşı savaş ilân edeceğini de bildirdi.

Eylül 1877'de, Ruslar saldırılarını artırmaya başladılar. Kafkas cephesi kuvvetleri, osmanlıların doğudaki politik ve askeri yönetim merkezi olan Erzurum'u sardılar. Ekim ayında da Kars'ı çembere aldılar.

Erzurum paşalığındaki Kürtlerin yardımcı olmalarına karşılık, Kars'takiler tarafsız kaldılar ve 7 Kasım'da Ruslar Kars'ı teslim aldılar. Kars'ın düşmesi ve Osmanlı kuvvetlerinin Erzurum'da, Bayazıt'ta bozguna uğraması Osmanlıları iyice sarsmıştı ve başta Şeyh Ubeydullah olmak üzere birçok Kürt lideri de Osmanlı ordusuna sığınmışlardı. Osmanlıların böylece Kürdistan'daki politikası da başarılı olmamıştı. Bundan sonra, 19 Kasım 1878'de yapılan Osmanlı-Rus silah bırakışması sonrası, bazı Kürt birlikleri ile Kazaklar arasında Kahçık yakınlarında çarpışmalar meydana geldi. Otuz Kürt ile dokuz Kazak öldü.

Savaşın bitiminden sonra Rusya, İran'ın haklarını koruyacağı hakkındaki sözünü unutmadı.

Mart 1878'de, Sanistifano'da imzalanan anlaşma sonucunda; Kars, Ardahan, Batum, Beyazıt ve Şakirt vadisi Rus sınırları içinde kaldı. Osmanlıların Doğusundaki bir kısım topraklar da İran sınırına katıldı. Bu anlaşmada, İngiltere ile Rusyanın rakibi olan diğer Avrupa devletleri, Osmanlı hükümeti lehine çok faaliyet gösterdiler. İşgal edilen yerleri ve özellikle Bayazıt ile Şakirt'i terk etmesinde Rusya üzerine baskı yaptılar. Bundan sonra Temmuz 1878'de yapılan Berlin anlaşmasında Rusya, Kutur'un İran'a bırakılması şartı ile Bayazıt ve Şakirt'i Osmanlılara iade etti.

Böylece, otuz yıl devam eden süründürme ve hileli davranışlardan sonra, 16 Temmuz 1880'de Kutur'un İran'a teslimi gerçekleşti. Buna rağmen Osmanlı kuvvetleri tekrar Kutur'da harekete geçtiler. Buradaki birkaç köyü işgal ettiler. Yapılan itiraz üzerine Sultan, kendi amacının Kutur'u işgal olmadığını, sadece ileride doğabilecek herhangi bir duruma karşılık bölgesini korumak amacıyla bunu yaptığını ve bundan sonra İran'ın bir zarar görmeyeceğini açıkladı. Ve bununla beraber yine de bu sınır bölgesinden olaylar eksilmedi. Çünkü, sınır çizme ve plânlama ile ilgili kimseler burada yaşayan halkın durumunu dikkate alıp, ona göre davranmıyorlardı. Zaten buralarda kargaşalığın devamı da onların işlerine geliyordu.

*Özgürlük hareketlerinin
gelişmesi ve
Ubeydullah ihtilâli.*

1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra, Osmanlı devleti iyice sarsılmış ve varlığını korumak için kendisini büyük devletlerin eline teslim etmişti.

Kuzey-Doğuda, özellikle savaşa sahne olan yerlerde, yoksulluk, kıtlık, hastalık yaygın hale gelmiş ve halkı büyük bir umutsuzluk kaplamıştı. Köyleri harabe olan, mahsulleri ayaklar altında kalıp, hayvanları ellerinden giden halk, çaresizlik içinde kıvranıyordu. Hükümet, halka hiçbir zaman vermemiş, sadece onlardan istemiş, almak için de zor yolunu kullanmıştır. Sadece Hakkari'den, savaş vergisi, normal vergi adları altında zorla alınanların sayısı milyonları buluyordu. Diğer yerler de bundan aşağı kalmıyordu. Savaşta olunması itibariyle, halkı fazla kızdırmak istemeyen hükümet, aldıkları mallara ve paralara karşılık borç makbuzu veriyor ve, bunlar savaştan sonra size ödenecek, diyordu. Oysa savaştan sonra yapılan bir ilânla eldeki makbuz karşılıklarının hepsinin vergiye sayıldığı bildirildi. (x)

Yönetim mekanizması, her yanda ve her kademe de bozulmuş, rüşvet, yolsuzluk, doğal birşey olmuştur. Polisler, jandarmalar, vergi memurları hazinenin şid-

(x) Dış Politika Arşivi, Konsolos mektubu, Rusya.

detle muhtaç olduğu paraları çeşitli hilelerle ceplerine indiriyor, bunların durumuna vakıf olan üst kademedekiler de, bu küçük rütbeli soyguncuların boynuna binerek aslan payını ellerinden alıyorlardı.

Devlet mekanizmasındaki bu çöküntü, orduyu da etkiliyor, her türlü sefalet, askerler arasında kol geziyordu. Ordu, zaman zaman kendi kaderi ile başbaşa bırakılıyordu. Diyarbekir'deki konsolos, İstanbul'a Rus sefirine şunları yazıyordu:

«Askerler, üç yıldır maaşlarını alamıyorlar. Bu nedendir ki, savaş kabiliyetlerini yitirmişler. Elbiseleri pejmurde, başlarında birer keçe küllah ve çoğu yalınayak. Ordunun ileri gelen subaylarından birisinin mülkiye amirinin karşısında ağlayarak, askerlerin birikmiş olan kırk aylık maaşlarına karşılık, hiç olmazsa tütün parası olarak beşer kuruş verilmesi için yalvarmasına tanık oldum,» diyordu

Bunun karşısında asker, yaşayabilmek için halkın arasında dolaşüyor, onlardan vergi adı altında zorla para yada mal alıyordu. Yöneticilerin ve ağaların katılması ile çalışan soyguncular ise, çeşitli vurgunlar ile servetlerini artırıyorlardı. Durum, korkunç bir hale gelmiş ve kıtlık Kürdistan'dan Musul'a kadar hükümünü sürdürüyordu.

Yine Rus konsolosunun yazdıklarına göre, bu feci durum karşısında Kürdistan'da yeni bir hareket meydana gelmesi yakındı. Halk, artık çaresizlikler karşısında hırsızlığa ve soygunculuğa başlamıştı.

Mardin sancağından gelen bir haberde, hükümetin buğday ambarına saldıran Kürtler ve diğer mahalli sakinlerle devlet kuvvetleri arasında meydana gelen çatışmada bir hayli yaralı ve ölü bulunduğu, sonuçta Kürtlerin aç olan aileleri için elli çuval kadar buğday

kaçırabildikleri bildiriliyordu. Diyarbekir'den gelen haberlerde ekmeğin kilosunun yetmiş kuruşa çıktığı ve buna karşılık vurguncuların hâlâ satış yapmaktan kaçındıkları bildiriliyordu. Satışlar da ancak polis ve jandarma yönetiminde yapılıyordu. Bu tip olayların her tarafta yaygın hale gelmesi, beklenen sonucu doğurdu. Kürdistan'da yer yer ayaklanmalar başladı.

Mazıdağ'da, yine vergi için gelen görevlilere halkın karşı çıkması, silahlı çatışmaya yol açtı. Bunu bastırmak için Diyarbekir ve Mardin'den gelen hükümet kuvvetleri köyleri yakıp, yıktılar. Halkın ellerinde olanı zorla alıp, en ufak bir acıma hissi duymadılar. Bunun benzerini Van'daki olay izledi. Bu sıralarda Hakkari ve civarında açlıktan, sefaletten ölen halkın yüzde doksansekizini Kürtler oluşturuyordu.

Olayların gerçek nedenini bilen ve bunu insanlık anlayışına sığdıramayan, insaf sahibi bazı Osmanlı yöneticileri ve kumandanları İstanbul'a itiraz ediyor, hükümeti suçluyordu.

Nitekim, Dersim'de yine vergi ve zorla mal gaspetme nedeni ile meydana gelen şiddetli çarpışmalar sırasında, birinci fırka kumandanı Fazlı paşa İstanbul'a çektiği bir telgrafta, uygulamanın usulsüzlüğünü bildiriyor, Dersim'de Derviş oğlu Hüseyin'in halkı ayaklandırmak için önder olmasının, onlara herşeylerini alarak dağa çekilme tavsiyesinde bulunmasının, meydana gelen çatışmalarda Osmanlı kuvvetlerince çembere alınanlardan sonra birçoğunun ölmesinin, tek nedeninin zulüm derecesine varan yolsuz hareketlerden doğduğunu anlatıyor ve bu şiddet politikasına son verilmesini istiyordu.

İran'daki durum da bundan aşağı kalmıyor, aynı yol orada da izleniyordu. Birçok kimseler vatanlarını

terk ederek, Rusya'ya sığınuyordu. Erivan'dan gelen yazılar, sığınma hareketlerinin çoğunun yoğun bir biçimde hergün devam ettiğini merkeze bildiriyordu. (x)

Rus çarı ise, vatanından iltica eden bu yoksul Kürtlere yardımdan ve onları Rusya'da yerleştirmekten kaçınıyor, bu göçlerin durdurulması için İran hükümeti nezdinde girişimlerde bulunuyordu. Bunun üzerine İran hükümeti, sert tedbirler alarak, geçişleri durdurdu.

1878 sonbaharından beri, acıların son hadde varması üzerine, Hakkari'deki iki büyük aşiret olan Botan ve Badiyan aşiretleri harekete geçtiler. Buna karşılık, Osmanlı yöneticileri, hemen Erzurum, Erzincan, Diyarbakır ve Siirt'teki kuvvetlerini ihtilâlcilerin üzerine gönderdi. Gelen kuvvetler Deyh'te mevzi almış Kürt kuvvetlerini sardılar, burasını işgal ederek, ileri gelenlerden otuzbeş tanesini idam ettiler. Derhal buraya gelen Hüseyin Paşa idaresindeki Kürt kuvvetleri ise Siirt'i sararak, şehri teslim aldılar.

Erzurum'daki genel konsolosun gözlemlerine göre, Kürtler, Bedirhan Beyin zamanında kısa ömürlü olmasına rağmen elde ettikleri bağımsızlıklarına tekrar kavuşmak amacındaydılar. Ancak her taraftan gelen düzenli hükümet kuvvetlerinin sayı ve silah üstünlüğü karşısında dayanamadılar. Cizire'ye yapılan saldırı sonunda Hüseyin Bey teslim oldu. Diğerleri de dağlara kaçtılar. Teslim alınan Hüseyin Bey, İstanbul'a gönderildi. Diğer Kürt reislerine de baskı yapılmadı. Çünkü Osmanlıların izledikleri yeni politika, İran'a karşı doğrudan doğruya Kürtleri kullanmaktı.

(x) Corcia'ya ait, merkez devlet arşivi, Erivan valiliği mektupları.

Bunun için de reisleri satın almak ve halka ise eski politikayı devam ettirmek en sağlam yoldu. Buna rağmen hareketler durmuyor ve ihtilâller birbirini izliyordu. Esas nedenleri ele alınıp, çözümlenmediği için baskı ile sindirilen eylemler bir müddet sonra tekrar baş gösteriyordu.

Yeni bir hareket Hakkari ve Naçe'de başladı. Bunun yöneticisi Kürtlerin en büyük ruhani reisi Şeyh Ubeydullah idi. Ubeydullah, bu sırada elli yaşına girmişti.

Son Rus-Osmanlı savaşından sonra Şeyh Ubeydullah, geniş ölçüde bir hareketin planlarını tasarlıyordu ve aşiretlerin etrafında toplanmasına çalışıyordu.

1878 yılının sonlarında Tahran'daki Rus diplomatlarının kulağına, Şeyh Ubeydullah'ın bağımsızlık için harekete geçeceği ve merkezi Musul olmak üzere bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak niyetinde olduğu söylentileri gelmeye başlamıştı. (x)

Ayrıca Ubeydullah'ın Mısır Hidivi ile Mekke şerifinden yardım için söz aldığı da söyleniyordu. Sultanın şeriatı uygulamadaki ihmalkârlığı, hatta şeriata karşı hareketleri de Şeyh tarafından kötü karşılanıyordu. Ayrıca Ubeydullah'ın eski Osmanlı Partisi ile de ilişkisi kurduğu iddia ediliyordu. Gerçekliğinin ne derece sağlam olduğu bilinmeyen bu haberleri bir yana bırakacak olursak, Şeyh Ubeydullahın elinde ihtilâl için birçok gerçek ve haklı nedenlerin varlığını görürüz. Hatta, tamamen bozulmuş düzeninin içersinde ona son derece bağlı olan ve ondan ümit beklemeye başlayan halkın, bu kurtuluş arzusuna yüz verilmesi onun etkinliğini de hiç derecesine düşürebilirdi.

(x) Rus dış politika arşivi, genel konsolosun mektupları.

Osmanlı mülkiye amirlerinin haklarını kullanma ile, askeri ve sivil vazifelilerin vahşice davranışları Ubeydullah'ı kendi ulusunun haklarını korumak durumu ile karşı karşıya bırakmıştı.

Ubeydullah, bunun için, önce İstanbula elçi gönderip, eğer hükümet olarak süratli ve kesin tedbirler alınıpta, halkın ızdırapları dindirilmezse, kendisi ile birlikte olanlarla İran'a sığınacağını bildirdi.

Bunun üzerine Van müftüsünü görevlendiren hükümet, onun Şeyh ile konuşmasına emir verdi. Yapılan görüşmede Şeyh'in isteklerini dinleyen müftü, isteklerinin yerine getirileceğine dair hükümet adına söz verdi. Arkasından doğu kuvvetleri kumandanı Semih Paşanın da Ubeydullah ile defalarca görüşmeleri oldu. Ancak bunların hiçbirisi sağlam bir sonuç sağlamadı. Semih Paşa tersine halktan yana değil, zenginlerden ve yöneticilerden yana oluyordu.

Artık çatışmalar yer yer başlamıştı. Vergi almak için jandarmalarla gelen tahsildarlara halkın itirazı üzerine yapılan çatışmada, kırk Osmanlı askeri öldürüldü.

Bu arada Ubeydullah'ın elemanları İran'a dağıldılar ve oradaki Kürtleri Şeyh'in etrafında toplanmaya davet ederek, yoğun bir propogandaya başladılar. Ubeydullah, büyük devletler ile temas kurup, onların desteğini alarak Osmanlı imparatorluğu ve İran karşısında savaşmayı tasarlıyordu. Bundan dolayı elçisini Erzurum'daki Rus konsolosu Obrenilir'e gönderdi. Ayrıca temsilcilerinden Seyyit Mehmet Sait'i de, Van'daki konsolos Kamşarkan'a yolladı. Mehmet Sait, Rus konsolosu ile yaptığı görüşmede; Rusya'nın kendileri ile hem komşu, hem de ilgilerinin daha güçlü olması nedeni ile, Ruslarla işbirliği yapmak istediklerini, onları her ba-

kımdan İngilizlere yeğlediklerini bildirdikten sonra, eğer sizden yardım görmezsek, zorunlu olarak İngilizlerin desteğini isteyeceklerini de sözlerine ekledi. Rus konsolosu bu teklife dolaylı yollardan cevap vererek, Osmanlılar ile iyi durumda olan ilişkilerini bozmak istemediklerini, kendi politikalarına zarar vereceği nedeni ile teklifin kabul edilmemesini, buna karşılık doğuda yaşayan Kürtlere oranla zengin olup, düzene daha çok saygı, gösteren Hristiyanlara yardımın daha uygun olabileceğini bildirdi. Rus dış işleri bakanının da görüşü aynıydı.

Çarlık, bu sırada hem Osmanlı imparatorluğu, hem de İranda gelişerek kurulacak bir Kürt devletinin varlığını kendi çıkarlarına uygun bulmuyordu. Çünkü bu şartlar altında onun bu ülkelerde çıkarları ve etkinliği vardı. Bunların tehlikeye düşmesini istemiyordu.

İngilterenin bu konudaki tutumu ise değişikti. İngiltere, doğudaki etki alanını genişletmek ve özellikle Osmanlı ve İran devletlerini sömürgeleri arasına katmak politikasını gerçekleştirmek için her fırsatı değerlendiriyordu. Bu amaç içindir ki, eskiden de olduğu gibi İngiliz politikacıları ve bilim adamları polilik etkinlik, ticarî olanak için Osmanlı /mparatorluğu'nun doğusunu, Kürdistan'ı ve Ermenistan'ı karış karış geziyorlar ve gereken incelemeleri yapıyorlardı.

1877-78 Osmanlı - Rus savaşında Osmanlı ordusuna hizmet etmiş olan Viliams, «1877-78 savaşında Ermenistan ve Kürdistan saldırılarından notlar» adlı kitabında İngilterenin çıkarları için yaptığı incelemeleri uzun uzadıya anlatmaktadır. Trabzon'a gelecek İngiliz mallarının Yeni Delhi'ye geçişi için en kısa ve uygun yolun, Kürdistan'dan Tebriz'e açılacak bir yol olacağı planı üzerinde durmaktadır. Bu ve benzeri çıkar-

larının gerçekleşmesi için de İngiltere'nin bu bölgelerde etkinliğin olması gerekmektedir. İngiltere'nin buralarda baskı yapabilmesi ise, buradaki ulusların daima birbirine düşman olması ve dolayısı ile güçlerini kırmaya ve sonrada aracı yada koruyucu rolü oynamasına bağlıydı. Bunun sonucu olarak İngilizlerin, bazen Kürtleri Ermeniler üzerine yada Ermenileri Kürtler üzerine, yahut Osmanlıları her ikisinin aleyhine kışkırtmakta çok önemli roller oynadığını görüyoruz.

1878'de Rus-Osmanlı savaşı bittikten sonra İngiltere, Osmanlı imparatorluğunu destekleyeceğine söz verdiği için, Berlin konferansında Osmanlılar lehine bütün çabasını harcadı. Bunun karşılığı olarak da, yapılmış olan gizli anlaşma gereğince, Osmanlı hükümeti Kıbrıs adasını İngilizlere verdi.

İngilizler, Osmanlı hükümetine yönetimde reform yapma ve bu konuda gereken yardımı esirgememe konusunda vaatte bulunduğu için, bu reformun sonucunda hükümet yönetiminin her önemli makamında İngilizlerin sözü geçmeye başladı.

Oysa, anlaşmada yönetimde reform yaparken iç işlerine karışmayacaktı, Osmanlıların dışa karşı koruyuculuğunu üstlenmişti. Oysa, reform için gelen diplomatlar, ajanlar, askerî subaylar; ülkenin her çeşit önemli işlerinde, ticarî sorunlarında oluşturulan kurullarda beraber bulunmaya, hatta onlara başkanlık etmeye başladılar, Nitekim, «küçük asya takrirleri» isimli kitabının 3. sahifesinde Botiatta şunları yazıyordu:

«İngiltere hükümetinin amacı, gönderilen görevlilerin, çeşitli kurumlarda daimi yönetici olmalarını sağlamak, böylece devletimizin buradaki politikasını tam olarak güvence altına almaktır.»

İngiltere'nin bu faaliyeti de semeresini vermiş ve önemli makamlarda yönetimi ellerine almaya başlamışlardı. Örneğin, Rus-Osmanlı Savaşında Osmanlı ordusunda kumandan olan general Bikker Paşa, savaştan sonra Aras-Fırat bölgesi askeri kuvvetleri başkumandanlığına getirilmişti. Yine bu kişi aynı zamanda Balkanlarda önemli roller oynamış ve Osmanlıların reformu için yazdığı kitaplarda bol bol Rusların yersiz olarak aleyhinde bulunmuş ve kitabı Ruslara lanetlemlerle doldurmuştu. Sonraları sultan tarafından vatandaşlığa kabul edilen Bikker'in, Bitlis'te jandarma kumandanlığına atandığını görüyoruz.

İmparatorluğun doğu vilâyetlerine yerleşenlerden birisi de, son Rus savaşında İsmail Hakkı Paşanın müsteşarı olan Tirotir idi. Bu ve diğer arkadaşları Sıvastaki konsolos Vilson'un emrinde çalışıyorlardı. Trabzon'dan Mardin'e kadar olan alanlarda incelemeler yapmakla görevli idiler. Çalışmalarının amaçlarından biri de, İskenderun'dan Urfa'ya, birhattı Diyarbekir'e uzanmak şekli ile, Urfa'dan Bağdat'a ve oradan da Basra körfezine çekilmesi düşünülen tren hattı idi. İngiliz malları bu yoldan kolayca doğuya ulaştırılabilirdi.

İngilizler bu incelemeleri sırasında Kürt beyleri ile de sürekli temaslarını sürdürüyorlar, aralarında sağlam bağlar kurmak için çaba harcıyorlardı. Bunun için Şeyh Ubeydullah bu sıralarda onların nezdinde büyük bir önem kazanmaya başladı. İngilizler, Ubeydullah'ın kendi ulusu için giriştiği mücadeleyi kendi lehlerine kullanmak için manevralara giriştiler. Çünkü Şeyh, başarılı olursa, İran, Osmanlılar ve Rusya sınırları arasında geniş bir devletin reisi olacaktı. Artık Şeyh'in eli altında bulunan yerler, İngiliz politikacılarının kol gezdiği bir yer olmaya başlamıştı. Örneğin, İngiliz ajan-

larından Visam, Başkale'ye gelerek Ubeydullah'ın yardımcıları ile görüştü. Van'daki İngiliz konsolos vekili Klayton, 1879'da Hakkari'ye Şeyhi ziyarete geldi. Bundan sonra kabileler halinde savaş malzemesi ve silahlar Şeyh'e gönderilmeye başlandı.

Kıtlık olan yerlere yardım perdesi altında çeşitli silah ve para yardımı devam ediyordu. Başkale'deki diğer bir görüşmede Klayton, İngiltere hükümetine iletmek üzere bir mektup aldı. Bu mektupta Şeyh, kendi amaçlarını belirtiyor ve artık yek-vücut olmuş bulunan Kürtlerin, birbirlerinden ayrılmalarının olanaksız olduğunu yazıyordu, İngiltere'nin kendi hareketi için desteğini istiyordu. Tahran'daki İngiliz sefiri Tomson, 30 Ekim 1880'de İngiltere dışişleri bakanı Gramfil'e yazdığı mektupta, Ubeydullah'ın İran'daki Urmiye bölgesi vadisine ve İran'daki Amerikan misyonerlerine yazdığı mektubun içeriğinden söz ederek, şöyle diyordu:

«Şeyh, Urmeye hakimi İkbali Devleye ve Amerikan misyonerlerine gönderdiği mektupta, yakında silahlı kuvvetlerin başında oğullarını göndereceğini, gerek İran ve gerek Osmanlılar tarafından özellikle son zamanlarda Kürtlere verilen zararlar karşısında gereken tazminatı isteyeceğini, gerçek amacının da kendi topraklarında bağımsız bir Kürt devleti kurmak niyeti olduğunu» belirtiyordu. (x)

Bu şekilde Şeyh Ubeydullah'ın, halkını esirlikten kurtarma, ulusal egemenliğini kurarak, ulusunun sefaletine son vermek azminde olduğu ve kendisi ile birleşen aşiret reislerinin de aynı düşüncelyi paylaştıkları görülyordu.

(x) Mavi kitap, Osmanlılar, 1881. Sayı: 5, sahife: 16

Bu açıdan her devlet, kendi çıkarını kolluyor ve politikasına uygun yollar seçiyordu. Osmanlılar ise, Şeyh'in hareketini kendi çıkarına ve İran aleyhine kullanmak niyetini güdüyordu. Bunun için İstanbul, başlangıçta Ubeydullah'ı İran aleyhine desteklemeye koyuldu.

1881'de Kürdistan'a giden Rus dışişleri bakanlığı görevlilerinden Yusufoviç, Ubeydullah'ın 4. fırka kumandanı Semih Paşanın yardımı ile İran'daki birçok yerlere el koyduğunu bildiriyordu. Bu sırada Sultan Abdulhamit'in yaveri olan Bedirhan Bey'in oğlu Bahri Bey de İstanbul'dan Hakkari'ye geldi.

1880 yılının yazında Ubeydullah, İran üzerine saldırı için hazırlıklarını tamamlamıştı. İstanbul'dan gelen Bahri Bey'in yardımı ile aralarında anlaşmazlık bulunan Mamiş, Mankur, Biran aşiretlerinin anlaşmazlıklarını da çözdüler. Şeyh, bu aşiretlerin arasında çok sayıda asker toplayarak kuvvetlerine kattı. Onları da İngiliz silahları ile donattı. Ubeydullah'ın kumandanları, yardımcıları İran içine yayılarak, hükümet aleyhine geniş ölçüde propogandaya giriştiler ve istenilen ortamı hazırladılar.

Tebriz'deki Rus genel konsolosuna göre, İran'daki Kürtlerin gördükleri zulümler karşısında her an ihtilâle hazır durumda bulunmaları, işleri kolaylaştırıyordu. Kürtler, Şeyh'i bir kurtarıcı olarak sabırsızlıkla bekliyorlardı. Kitleler halinde onun kuvvetlerine katılıyorlardı. (x)

Şeyh, yalnız Kürtleri birleştirmekle kalmıyor, bu bölgede yaşayan Ermenileri, Keldanileri, Asurileri ve Nasturileri de kendi safına çekmeye çalışıyordu. Nas-

(x) Rusya Dış Politika arşivi, Sayı: 2-12, 1880.

turilerin reisi Marşamon ve diğerlerinin ileri gelenleri ile temasa geçerek, maruz kaldıkları zulümlerden kurtulmaları için birlikte savaşmalarının önemini anlattı. Marşamon, kendi kuvvetleri ile Şeyh'e katıldı. Ve savaştı.

Ağustosun ilk günlerinde, ikiyüzyirmi aşiret reisinin katıldığı toplantıya başkanlık eden Şeyh Ubeydullah; bağımsız bir Kürdistan'ın gerçekleşmesi için son olanaklarına kadar çarpışacaklarını, kanlarını emen bu iki devletin boyunduruğundan kurtulacaklarını anlatan sözlerini bitirdikten sonra, uygulanması gereken savaş planı görüşmeye başlandı.

Kararlaştırılan ilk plana göre, aynı anda İran ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine harekete girilecekti. Mankur ve Mamiş aşiretleri Osmanlı sınırındaki kendilerine yakın Osmanlı kuvvetleri ile birleşip, Şeyh'in büyük oğlu Gazi Mehmet Sıddık'ın yönetiminde önce Revanduz'a saldırıp orasını işgal ettikten sonra, Bağdat üzerine yürüyeceklerdi. Şeyh Ubeydullah'ın Van'ı, işgal için harekete geçtiği anda onun küçük oğlu Abdülkadir'de Amadiye ile Musul'a saldırıya geçecekti. Bağdat'taki bazı aşiretlerin reisi Ferhan Paşa'da Musul'a saldırdıkları sırada Şeyh'e yardım edeceklerine söz vermişti. Diğer kuvvetler ise aynı zamanda İran'a saldırıya geçeceklerdi.

Ubeydullah'ın uygulamasına geçmek istediği bu plân ciddi hatalar taşıyordu. Çünkü, aynı zamanda iki büyük devlete saldırmak onların kuvvetlerinin dışında bir davranıştı. Bu durumu kendileri de anlayınca plânı değiştirdiler ve Ubeydullah liderlerini toplayarak şu konuşmayı yaptı:

«İlk saldırıyı askerleri Osmanlılara oranla zayıf olan İran'a yapmamız ve önce İran'daki toprak-

larımızı ve kardeşlerimizi kurtarmamız daha uygun olacaktır. Özellikle, Azerbeycan gibi zengin bir bölgeyi işgalimiz, bizi maddi yöndende bir hayli destekleyerek, ikinci düşmanımız olan Osmanlılar üzerine saldırmamızı daha kolaylaştıracaktır.» dedi.

Bu ikinci plan uygun görülerek hemen uygulanmasına başlandı. Abdülkadir ve Mekri aşireti reisi Hamza Ağa'nın yönetimindeki kuvvetler, İran'ın Tebriz şehrine saldıracaklardı ve Mehmet Sıddık ile Halife Mehmet Said yönetimindeki birliklerde Urmiye, Havi, Salmaz ve Maku Hanlığına saldıracaklardı.

1880 Ekim ayında Ubeydullah kuvvetleri İran kuvvetleri üzerine saldırıya geçtiler. Abdülkadir ve Hamza ağa idaresindeki kuvvetler zaferlerle ilerlemeye başladılar. Geçtikleri yerlerdeki Kürtler tarafından yürekten yardımlar görüyorlardı.

Ardahan üzerine saldırdıkları zaman Sıddık'ın kuvvetleri 80 bine ulaşmıştı. Saldırıya dayanamayan İran kuvvetleri sürekli olarak geri çekiliyorlardı. Kısa bir zaman sonra Mekri kuvvetlerinin bulunduğu bölgenin merkezi olan Savuçbulakda işgal edildi. Bunun ardından Meyandiyab ve Murage işgal edildi. Geniş bir bölgeyi kontrolleri altına alan Kürt kuvvetleri yıpranmamıştı ve fazla bir kayıp vermemişti. Murage'yi işgal ettikleri zaman artık Tebriz'in çok yakınlarına yaklaşmışlardı. Azarbeycan'ın merkezi olan Tebriz, kendisini koruyacak derecede bir dayanma gücünden yoksundu. Şehirde büyük bir endişe ve korku yaygınlaşmaya yüz tutmuştu. Sağdan-soldan kaçanlarda buraya sığındıklarından şehirde önemli derecede yiyecek darlığı baş göstermişti. Fakat artık Tebriz'e de düşmüş gözü ile bakan ve savaşın yöntemini gereği gibi gör-

memiş olan Kürt savaşçılarının çoğunluğu şehire saldırmaktan vazgeçerek buradaki köylere saldırmaya ve elde ettikleri ganimetlerle köylerine dönmeye başladılar. Bütün bunlar şehir üzerindeki tehlikeyi henüz ortadan kaldırmamıştır.

Urmiye üzerine saldıran kuvvetler de istenilen sonucu vermemeye başladılar. Bu cephedeki kuvvetler şehri işgal ettikten sonra içeriden gelen karşı güçleri yenmekte başarılı olamadılar. Bu sırada Şeyh Ubeydullah yardımcı kuvvetlerle şehri işgal altında tutan birliklerin yardımına geldi. Buradaki Kürtlerin safalarında birkaç bin Nasturi askeri de Kürtlerle birlikte savaşıyorlardı.

Bu arada Tahran'daki İngiliz sefirinin isteği üzerine Tebriz'deki İngiliz konsolosu Abud, Urmiye'ye geldi. Görünüşte bu ziyaret herhangi bir kasıt taşımıyordu. Özünde ise Savuçbulak ve Urmiye'deki hareketlerin seyrini izlemek ve gereken müdahalelerde bulunmaktı. Çünkü İngilizler Şeyh Ubeydullah hareketini adım adım izliyorlardı. Nitekim, Abud, Urmiye'yi savunan kuvvetlerin komutanı İkbali Devleye şehri Ubeydullah'a teslim etmesi için öğüt verdi. Fakat İkbal bu teklifi reddetti ve direnmeye devamedeceğini bildirdi. Bunun üzerine Abud şehrin teslimi için ısrar etmeye ve İkbal'e baskı yapmaya başladı, Abud'un bu davranışı halk arasında büyük bir tepki yarattı ve Tahran'ında baskısı ile Abud'un geri dönmesi istendi. Abud, Şeyhin muhafızları korumasında şehri terkederek Meyandub'a gitti.

Kürdistan'daki bu olaylar Tahran'da müthiş endişe ve korku yaratmıştı. Çünkü Tebriz'in düşmesi Azarbeycan gibi önemli bir bölgenin elden çıkmasına

ve buradan da Tahran'ın tehdit edilmesine yol açacaktı.

Şah, Kürtlerin asker sayısının ve planlarının ne olduğunu iyice tesbit edemediğinden sarayı müthiş bir korku kaplamıştı. Aynı zamanda, Kürtlere karşı savaşa gönderilecek yeterli kuvvetten de yoksun bulunan İran Şahı ve vezirleri, Rusya'nın yardımına sığınmaktan başka çare bulamadılar.

Tahran'daki Rus sefiri Zeynofif, Peterburg'a tel çekerek, hareketin bastırılması hususunda Osmanlı hükümetine baskı yapmasını da bu talebine eklediğini bildirdi. (x)

Bundan sonra çekilen teller Rus hükümetini zor durumda bırakmıştı. Çünkü Rusya, Mevarai Kafkas'ta başkaldıran Türkmen'leri bastırmakla uğraşıyordu. Bu şartlar altında kendisi için ikinci bir savaş cephesi açmak istemiyordu ve Kürt sorununu diplomasi yoluyla halletmeyi daha uygun görüyordu. Fakat, bu sırada kendisi ile ilişkileri dostane olan, İran'ın önemli ve zengin bir bölgesinin elinden gitmesine seyirci kalmasında politasına zarar vermekteydi.

Bunun içindirki Dışişleri Bakanlığı, tarafından Tahran sefirinin telgrafına verilen cevapta, Rusya'nın İran'a derhal kuvvet göndermeye hazır olduğu bildirildi. Ancak, Tahran'daki sefir bu düşüncüyü uygun bulmadı ve Rusyanın bu koşullar içinde yeterli olamayacağı nedeniyle, ancak bir gövde gösteri niteliğini taşıyacağını göz önünde tutarak hükümetini uyardı. Zaten Rusya'nın bu soruna kendi kuvvetleri ile girmesi mevcut koşullar içinde zararlı olacaktı.

(*) Dış politika arşivi, Belge 29

Rus hükümeti, İstanbul'daki sefiri aracılığıyla Osmanlı Devletinden duruma müdahale etmesini ve savaşın durdurulması için harekete geçmesini istedi.

Yapılan bütün girişimlerden olumlu bir sonuç alınamayan Rus sefiri, Osmanlı hükümetinin Ubeydullah'ı desteklediğini devletine bildirdi. Buna rağmen Rusya yeniden Osmanlı devletine Ubeydullah adına harekete geçmesi için baskı yapmaya başladı.

Rusya'nın baskısı ve ondan daha önemli olan Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlılar açısından tehlike göstermeye başlaması, Osmanlı hükümetini tedbir almaya ve giderek Kürdistan'a asker yığmaya sevketti. Ubeydullah gerek kuşatma altında bulunan Urmiye hakimine gönderdiği mektupta, gerekse Amerikan misyonerlerine yaptığı açıklamada Osmanlılardan ve İran'dan ayrılarak bağımsız Kürt devletini kurmakta inançlı ve kararlı olduğunu açıklamıştı. Bu sözler Osmanlıların, Kürtleri İran aleyhine kullanmakta oldukları görüşlerinde yanıldıklarını meydana koydu. Politikalarının geri tepmekte olduğunu anladılar, bir zamanlar destekledikleri Ubeydullah'ın, şimdi aleyhine döndüler.

Osmanlı kuvvetleri, büyük ölçüde ihtilâlcilerin birliklerini arkadan sarmak için toplanmaya başladılar. Kasım ayı başlarında Van'da 12. Fırka Piyade ve Topçu birliği hazır duruma getirildi. Şey Ubeydullah'a etki eder ümidiyle, İstanbul'dan gönderilen Hüseyin Ağa ve Dilaver oğlu, Şeyhi ziyaret ederek onu kuvvetlerini İran'dan çekmek konusunda iknaya çalıştılsada bir sonuç alamadılar.

Bu sırada kendilerini düzene koyan İran askerleri, Güney Azerbeycan'dan Savuçbulak'a yöneldiler. Arkasından Celâli aşiretinin savaşçıları Şeyh Ubeydullah'ı sevmeyen ve tecrübeli bir kumandan olan Makunı

Timur Beyle birleşerek, kendi uluslarına ihanet edip, Urmiye üzerine saldırıya geçtiler. Ubeydullah tarafından alınmış olan bu şehri işgal ederek, Şeyhin askerlerini geri çekilmek zorunda bıraktılar.

Urmiye'nin işgal ve kuvvetlerinin Osmanlı ve İran birlikleri arasında kalması ve Osmanlı İmparatorluğundaki diğer birlikler ile ilişkisinin kesilmesi, Şeyhi, Osmanlı sınırına çekilmek zorunda bıraktı. İşgal ettikleri yerleri terketmeye zorladı.

Şeyhten gelen emir üzerine oğlu Abdülkadir ve Hamza Ağa'da mücadele etmeden Savuçbulak'ı terkedip askerlerini geri çektiler. İmparatorluğa geçen Şeyh Ubeydullah ise, Navçı'deki eski yerine döndü. Böylece Kasım 1880'deki Şeyh Ubeydullah'ın hareketide istenilen amaca ulaşamadı.

İranda yaşayan bir kısım aşiret reisleri de Ubeydullah'la beraber geldiler. Van'daki Rus konsolosu Kam-saraka'nın notlarında bildirdiğine göre, yeni ihtilaller için hazırlıklara başladılar.

Bu olaydan sonra İran'daki Kürtlerin durumu dayanılmaz hale geldi. Savaşta uğradıkları zararlar yetmezmiş gibi, bu defa da İran yöneticileri tarafından işkence edilmeye başladılar. Bastırılan ihtilâlin arkasını kitle katliamları izledi. Çocuk yaşlı ve kadın gözetilmeden binlerce Kürt öldürüldü. Mallarına el kondu. İkiyüzden fazla Kürt köyü yakılıp yıkıldı. (*)

Kürtler dayanılmaz baskılar karşısında dağa kaçıyorlardı. Eline fırsat geçen Şah her yanda dehşet saçıyordu. Vergi toplamak bahanesiyle, silahlı kuvvetlerle gelen tahsildarlar, halkın olanakları dışında para

(*) Rus dış politika arşivi, 5 Kısım 1880'de çekilen telgraf

istiyorlar ve bu istenilenin ödenmesi mümkün olmadığı içinde hemen yağmaya girişiyorlardı.

İnsanlık dışı bu şiddet ve vahşet hareketleri o kadar arttıkı, artık Rusya duruma müdahale etmek gereğini duydu. Bu zulümlere son verilmesi için İran hükümetine uyarıda bulundu. Ne varki Rusyanın müdahale etmek gereği duyması, Kürtlerin ıstırabına dayanamadığından değildi. Bu baskılar sonucu Kürdistan'da yeni bir ihtilâlin olmasını istemediğindendi. Nitekim Tahran'daki Rus Şefiri Zeynoff, Tebriz'deki konsolosa yazdığı mektupta:

«Rusya'nın politikası Kürdistan'da yeniden çıkacak bir ihtilâlle zarar görecektir. Bunun içindirki İran'ın Kürtlere reva gördüğü vahşiyane davranışı derhal terketmesi gerekiyor.» (xx)

Bunlara rağmen İstanbul'daki Rus sefiri Petersburg'a gönderdiği telgrafta, İran hükümetinin hiçbir hafifletici tedbir almadığını, tersine baskılarını artırdığını bildiriyordu. Bu şekilde Kürtleri ihtilâllere, bağımsızlık hareketlerine yöneltten nedenler yine olduğu gibi yerinde kaldı. Hiçbir sorun çözümlenmedi.

Kendilerine talihin yardımcı olmadığı Şeyh Ubeydullah ve diğer reisler ise hedeflerinden vazgeçip bayraklarını ellerinden bırakmadılar. Amaçlarının gerçekleşmesi için gelecek günlerini beklediler.

(**) Rus dış politika arşivi, Zeynoff'ın 7 Şubat. 1881 tarihli mektubu

Belirttiğimiz gibi Osmanlı hükümeti Şeyh Ubeydullah'a iki yüzlü davrandı. Şeyhin askerlerinin arkasına büyük sayıda asker yığarak, onu İran birlikleriyle araya aldığı gibi, diğer Kürt aşiretlerinde Şeyhe katılmamaları için bağlantılarını kesti ve engel oldu.

Hareket bastırıldıktan sonra Şeyhe ve diğer reislerle şiddet kullanma yoluna gitmedi. Bu durum Osmanlıların, Kürtleri İran aleyhine yöneltmek ve tehlikeyi kendi tarafına yöneltmiş görünce kılıcını çekmek politikası güttüğünü ortaya koyuyordu. Bunun içindirki, aşiret reislerini ileride kendi çıkarlarına alet etmek için kendisine bağlaması gerekirdi. Bu niyetle dirki, Hakkari'ye gelen Kürt liderlerine armağanlar dağıttı. Şeyh Ubeydullah'ın örgütlemesine başkıldığı Kürt askerlerini 26 tane emekli Osmanlı subayı eğitiyordu. Şeyh Ubeydullah'ın Raşit Paşa'dan silah istemesi üzerine kendisine çeşitli malzeme ve 40 sandık Henri Martini markalı tüfek ve dağda kullanılan silahlardan gönderildi. Kabulünü ses çıkarmamakla belirten hükümetin bu tutumu karşısında, Ubeydullah'ın temsilcilerinden Ahmet Ağa Şakird'e, Abdülkadir Muş'a, İsmail Bey Bitlis'e, Seyit Sıddık Kars'a, Seyit Ali Erzurum'a, Abdurrahman Hınıs'a gittiler. Kürtlerin silahlanarak toplanması için çalışmalara başladılar.

Bu alışmaları destekleyen Osmanlı Devletinin, İran üzerine Kürtleri tekrar saldırtmak niyetinde olduğuna şüphe yoktu. Tüm bunlara rağmen Osmanlı hükümeti şeyhi İstanbul'da oturmaya mecbur tutmayıda uygun buluyordu. Çünkü onun kendi aleyhine dönmeye uygun olduğunu bildiği için, hareketlerini kontrol altında tutmak istiyordu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, Rusya'nın İranı desteklediğini de göz önünde tutuyordu.

Ubeydullah Kürdistan'dan ayrılmadan önce Rus diplomatları ile tekrar temasa geçti. Van'daki Konsolos vekili Kamsarkan'a Mehmet Said Halife'yi göndererek Rusya ile yapmak istediği anlaşmayı bildirdi. Ancak Rus konsolosu buna yine hayır cevabı verdi. İstanbul'daki Rus elçisi de aynı dşncedeydi. Emrindeki görevlilere, Osmanlı İmparatorluğunun destek ve teşviki ile kalkışılacak hiçbir Kürt hareketine yardımcı olmamalarını bildiriyordu.

İran Kürdistan'ında ise henüz silahlarını bırakmamış olan bir kısım Kürt birlikleri birleşerek Serdeşt'te toplandılar. Buraya gönderilen İran kuvvetleri şiddetli bir direnme ile karşılaştılar. Bunun üzerine İran hükümet kuvvetleri Serdeşt'te mevzilenmiş olan Kürt kuvvetlerine saldırmayı göze alamadıkları için, hile yoluna gittiler. Kürt kuvvetlerine kumanda eden Hamza Ağaya haber göndererek Ubeydullah'ın İran hükümeti ile anlaşmaya vardığını ve bu nedenle kendisinin de Savuçbulak'a gelerek anlaşmaya imza koymasını ve hayatının garanti altında olduğunu bildirdi.

Savuçbulak hakiminin bu şeref sözüne güvenen Hamza Ağa davet edilen yere geldi. Ancak burada vahşince öldürüldü. (*)

(*) Rus Dış politika arşivi, Tebriz Konsolosunun 2 Temmuz 1881 tarihli telgrafı.

Şeyh Ubeydullah hareketinin bütün aşamaları İngilizler tarafından dikkatle izleniyordu. Durum başarsızlıkla sonuçlanınca, İngiliz politikacıları tekrar Kürt liderleriyle ilişkiler kurmaya başladılar. İşin yönetimini Bağdat'taki konsolos Blodin ele aldı.

Haziran 1881'de dinlenmek için bir dağ gezisi bahanesi ile resmi izin alan Blodin, İran'a geldi. Rus konsolosunun Petersburg'a gönderdiği haberlerde,

«Avlanmak amacıyla dağlara çıkan Blodin'in, Kürt aşiret reisleri ile görüşmelerde bulunduğu ve edindiği bilgileri şifre ile hükümete bildirdiğini, Blodin'in bu çalışmalarının Bağdat'taki Osmanlı yöneticilerini telaşa verdiğini» anlatıyordu. (*)

Bu sıralarda İran ile Osmanlı hükümetinin ilişkileri son derece gergindi.

Ubeydullah'ın İstanbul'a götürülmesinden sonra, Osmanlı Hükümeti kendi çıkarları için olağanüstü bir gayret göstermeye başladı. Tahran'daki Osmanlı sefiri Fahri Beye haber göndererek, İran hükümetine başvurusunu ve Şeyh Ubeydullah'ın 1870, 1876 ve 1881 yıllarında İran tarafından gördüğü zararlara karşı tazminat istemesini bildirdi. Fahri Bey hükümetinin isteğini İran hükümetine ilettili. Eğer bu tazminat verilmediği yada oyalama yoluna gidildiği takdirde, perişanlık ve sefalet yüzünden İran'daki Kürt halkının yeniden ayaklanmasına neden olunacağını söyledi.

Oysa, Kürtleri Şeyh Ubeydullah'ın bayrağı altında toplayan neden sadece fakirlik ve sefalet değildi. İran Dışişleri Bakanı, Osmanlı sefirinin bu isteğini reddetti. Ubeydullah'ın üzerinde hak talep ettiği arazilerin

(*) Rus dış politika arşivi, Tebriz konsolosunun 2. Temmuz. 1881 tarihli telgrafı

aslında kendisine ait olmadığını, bu yerlerin Şah tarafından kendisine kiraya verildiğini öne sürdü. Şeyhin mallarına el konulmasına neden olarak da, onun İran hükümetine karşı savaşa kalkmış olmasını gösterdi.

Bundan sonra Mirza Seyyit Han, Tahran'daki Rus sefiri Zeynofif'e giderek Osmanlıların bu tutumu karşısında ondan yardımda bulunmasını istedi. Sefir ise, tersine İranlıların Azerbeycan'da uğradıkları zararlar dolayısıyla Osmanlı devletinden tazminat istemelerini tavsiye etti.

Bu düşünce uygun görülerek Fahri Bey'e bildirildi. Osmanlı Devletinin, İran'a tazminat vermesi gerektiğini, dolayısıyla İstanbul tarafından kendilerine yöneltilen notanın geri alınması gerektiği anlatıldı.

İstanbul, İran'ın bu isteğini kabul edemeyeceğini bildirdi. Neden olarak ta, Beyazıt'tan Bağdat'a kadar uzanan iklimde söz sahibi olan Ubeydullah'ın, yeniden harekete geçebileceğini, Babıalinin bunu durdurmayı başaramayacağını ileri sürdü. Böylece Ubeydullah'ın tazminat sorunu, daha doğrusu Kürt sorunu İranla Osmanlı İmparatorluğunu doğrudan doğruya karşı karşıya getiriyordu.

İstanbul'daki İran sefiri Devletine gönderdiği bir yazıda

«Avrupadaki sömürgelerini yiteren Osmanlı Devletinin, doğuda bir İslam birliği kurmak emelinde olduğunu» bildiriyordu. «Ayrıca kurulacak birliğin içinde egemen zümrenin sunni müslümanlardan oluşacağıda gerçek olduğundan, Osmanlı hükümeti Kürtleri kendilerine karşı çıkacak olan Şii (Alevi) İranlılara yada başka dinlere mensup olanlara saldırtmak için kışkırtıp hazır duruma getirmektedir.» diyordu.

Bu haberdan son derece telaşa kapılan İran şahı Nasraddin, derhal Rus sefirine giderek durumu anlattı. Rusya'nın yardımını istedi. Buna karşılık İran'nın Rusya aleyhine herhangi bir davranışta bulunmayacağını, kendileri ile Rusya arasında anlaşmazlık konusu olan İran'ın kendi toprağı olduğunu iddia ettiğı Tekin vadisindeki isteklerinden geri çekildiğini bildirdi. Tekin vadisi bunun üzerine Rusya'ya bağlandı.

Rus sefiri Şah'a yardım edeceklerine söz verdi. Durumu kendi hükümetine bildirerek, İran'ın zayıf duruma düşmesinin Rusya'nın çıkarlarına uygun olmayacağını bildirdi. Zaten Çar hükümetinin de fikri aynı merkezdeydi.

1882 yılında İran ile Osmanlı Devletinin arasında Ubeydullah'ın tazminat istekleri konusu birkaç ay politik çekişmeler halinde devam etti. Bu sıralarda Ubeydullah'ın İstanbul'dan kaçtığı haberleri etrafa yayıldı.

Bu haber doğrudu. Çünkü bir süre İstanbul'daki Rus Genel konsolosluğunda gizlenen Şeyh, hazırlanan sahte bir tüccar kimliği ile Rus gemisine binerek Bot'a geldi. Buradanda Tiflis'e Erzurum'a, Beyazid'e uğrayarak Hakkariye geçti. Daha sonra Şeyhin bu kaçışının İstanbul hükümetinin hazırlamış olduğı bir plan sonucunu olduğı anlaşıldı. Şeyhle Osmanlı hükümetinin yaptığı bir gizli anlaşma sonucunda, bu yol izlenerek Ubeydullah'ın Hakkariye dönüşü sağlanmıştır.

Şeyhin gelişinden sonra, etrafa Kürtlerin tekrar İran'a saldıracağı ve bu bölgelerde yaşayan hristiyanların katliama uğrayacakları gibi, söylentiler yayılmaya başladı. Yine bunlar arasında binlerce Kürt askerinin şeyhin etrafında toplanmak için hazırlandığı ve akın akın hareket ettikleri haberleri duyuluyordu.

Bu sırada Şeyhin Hakkariye gelmesinden sonra Van'da toplanan Osmanlı Kuvvetleri, aynı zamanda Şeyhin davranışlarını da kontrol altında tutuyordu. Bir yandan da İngiliz politikacıları çalışmalarını artırmışlardı.

Şeyhin Hakkariye gelişi Şahı iyice korkutmuştu. Bir yandan İstanbul'daki elçisini harekete geçirdi. Diğer yandan bizzat kendisi Tahran'daki Rus sefiri ile temaslara başladı. Kürtlerin yeni bir harekete geçmelerini önlemek için Rusya'nın İstanbul'a baskı yapmasını, Ubeydullah'ın Kürdistan'dan uzaklaştırılmasını istedi.

Rusya, Ortadoğuda en kuvvetli ve sözü geçer durumdaydı. Ubeydullah'ta bunu biliyordu. Onun amacı sadece İran'ın eli altından kurtulmak değil, aynı zamanda Osmanlıların pençesi altından kurtulmaktı. Bu sıralarda Rusyanın koruduğu İran'la çarpışmak amacın gerçekleşmesini güçleştirecekti. Oysa, kendisi Rusya'nın yardımına muhtaçtı. Bunun içindirki, politikasını değiştirip, mücadeleyi doğrudan doğruya Osmanlılarla yapmak daha uygun olacaktı. Bu yolla Rusya'nın desteğini sağlamak mümkün olabilirdi.

Bunun içindirki, Ubeydullah Hakkari'ye geldikten sonra temsilcisi olan Ali Kasımoğlunu Van'daki Rus konsolosu Kamsarkan'a gönderdi. Ali Kasımoğlu, kendilerinin artık Osmanlı yönetiminde yaşamak istemediklerini, eğer Rusya kendilerini destekleyecek olursa, Ubeydullah'ın bütün Kürdistan'ı harekete geçirmeye hazır olduğunu ve bunun içinde Rusya'dan maddi yardım istemediklerini, kendi olanakları ile bunu başarabileceklerini açıkladıktan sonra. Eğer Rusya yardımda bulunur ve sonuçta kendileri zafere ererlerse, Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı Devleti ve İran'daki bütün Kürtleri

Rus vatandaşı yapacağını, Kürdistan'ı Rusya ile birleştirmek niyetinde olduğunu da sözlerine ekledi. Bizim amacımız Kürt ulusunu bu iki devletin zulmünden kurtarıp refahını sağlamaktır, dedi.

Ubeydullah bu teklifinde ne derece samimiydi? Ruslarla birlikte ne zamana kadar yaşayabilirdi? Bu bilinmediği için; Ayrıca, Kamsarka, kendi hükümetinden Kürtlerin yapacakları herhangi bir başvuruda kendilerine yardıma söz verilmemesini, onlara Osmanlı yönetimine başegmelerinin önerilmesi konusunda kesin direktif aldığı için, buna göre hareket etti. Teklifi kabul etmedi.

Rusya'nın bu sırada kendi içinde meydana gelen Türkmen sorunu ile uğraşması ve Türkmenlerle savaş halinde bulunması, İngiltere'nin daima tahrik ve düşmanca davranışları nedeniyle Avrupa'daki devletlerle arasının gergin olması, onun Osmanlı Devleti ve İngiltere ile Ubeydullah sorunu yüzünden olabilecek gerginliğe yada savaşa engel oluyordu. Bunun için de, Ortadoğuda şimdilik barışı bozacak herhangi bir davranışta yardımcı olmasını çıkarlarına uygun bulmuyordu. Bu amaçla, daha önce yaptığı gibi, İstanbul'a haber göndererek Şeyh Ubeydullah'ın Kürdistan'dan uzaklaştırılmasını istedi. Arkasından şimdiye kadar önem vermediği İran'ın Ubeydullah'la ilgili isteklerine eğilmek zorunluğunu duydu.

Nitekim Abdülhamit'te Ubeydullah'ın niyetini anlamış, Rusya ile birleşme girişimlerini öğremişti Ayrıca, henüz mücadeleden çıkmış ve bir hayli yıpranmış olan Kürtlerin, yeniden harekete girişebileceklerini, girışseler bile başarılı olabileceklerini ummuyordu.

Bunun üzerine Abdülhamit, Ubeydullah'ın Mekke'ye sürgün edilmesi emrini verdi. Bu konuyla ilgili ola-

rak Kamil Beyi Hakkariye gönderdi. Ayrıca Hakkari dolaylarındaki askeri birliklerin de desteklenmesi için yeni birlikler gönderdi. 1882 Ekim ayının sonlarında Ubeydullah iyice donatılmış askeri birlikler arasında Mekke'ye götürölmek üzere Musul'a doğru yola çıkarıldı.

Van'daki Rus konsolosuna, yolda Kürt kuvvetlerinin bunları karşıladığı ve çarpışma olduğu haberi geldiyse de, haberler doğrulanmadı.

1883 yılının başlarında Ubeydullah İskenderun'a gönderildi. Buradan bir İngiliz gemisiyle Beyrut'a hareket ettirilen Ubeydullah, oradanda Mekke'ye gönderildi. Şeyh Ubeydullah Mekke'de öldü.

Ulusunun bağımsızlığı ve huzuru için ağır koşullarla ve çeşitli problemlerle mücadele eden Ubeydullah'ın Mekke'ye sürgününü uygun gören Osmanlı hükümeti, bundan sonra Kürtlere karşı politikasında değişiklik yapmak, şiddet tedbirlerini bırakarak daha yumuşak davranmak gereğini duydu.

Bu sıralarda Erzurum'daki Rus konsolosu Dinitin yazdığına göre.

«Osmanlı hükümeti, yerel yöneticilere emir vererek Kürt aşiret reisleri ile samimi ilişki kurmalarını ve onları tatlı sözlerle, iyi davranışlarla kendilerine bağlamalarını istedi. Bu amaçla Kürdistan'da özel olarak hükümet tarafından dini medreseler açılmasını plana aldıklarını, bu davranışların nedeninin de, yeni bir özgürlük hareketine kalkışmaya meydan vermemek olduğu anlaşıyordu.»

Bu politikanın yürütölmesinde, 1884'te Hakkari'ye Vali olarak atanan Ethem Paşa etkin rol oynuyordu. Sürekli olarak aşiret reisleriyle ilişki kuruyor, onlara dostça davranarak samimiyetini ilerletiyordu. Araları

açık olan aşirleri barıştıyordu. Bu sayede Kürtlerden oluşan ve hükümete saygılı büyük bir güç Osmanlılar için hazırlanıyordu. Yine Ethem Paşa'nın fikri ile Ubeydullah'ın akrabalarından Şeyh Nurullah, Kürtlerin reisi olarak atandı. Başkale'de açılması düşünülen medresenin müdürü olması kararlaştırıldı. Ayrıca, vali Kürt reisleriyle gizli bir toplantı yaparak onlara bol sayıda silah teslim etti.

Bütün bu davranışların mantıki sonucundan, Hükümet için Kürtlerden oluşan kuvvetli bir ordu hazırlanması çıkıyordu. Nitekim Hamidiye Alayları adı verilen birlikler bu çalışmaların ürünüydü. Osmanlı hükümeti Kürdistan'a yeni bir politika getirmişti.

1881 sıralarında ise, İran'daki Kürtler ile İran arasında başlayan ve nedeni hükümetin baskı ve zulmüne karşı özgürlük hareketi olan çarpışmalar 1887 de şiddetini artırmıştı. Deşt aşireti bu sıralarda şiddetli çarpışmalar yapıyordu. Deşt aşiretini ayağa kaldıran nedenler de diğerlerinin aynıydı. Urmiye hakimi Cihansuz son zamanlarda zulmünü iyice artırmıştı. Bu aşiretin reisi olan Hüseyin Bey'in hapiste ölmesi, beklenen sonucu çabuklaştırdı. Hüseyin Bey'in çocuklarından Bedir Bey, Hasso Bey silahlarına sarılarak kuvvetlerinin başında, Şah birliklerine saldırıya geçtiler. Aralıklı saldırılar karşısında Urmiye'deki Cihansuz'un kararagahı tehlikeye düşmeye başlamıştı. 1887 yılı sonlarına doğru Savuçbulak ilindeki Gevrik aşireti de Deşti aşireti ile birleşti. Bunlar da baskılara karşı ve kanunsuz olarak zorla askere gönderilmeleri sonucunda silaha sarılmışlardı. (x)

(*) 'Rus Dış politika arşivi, Bonafdi'nin 21 Ekim 1887 tarihli mektubu

Böylece yapılan çarpışmalar şiddetlendi. Kürtler vatanları, özgürlükleri için bir kere daha kanlarını akıtmaya başladılar.

Hükümet kuvvetleri düzenli ve maddi olanaklar bakımından kendilerinden üstündü. Şah, ayrıca aralarında ikibin beşyüz atının da bulunduğu kuvvetlerini Gevrik ve Deşt aşiretlerinin çarpışmakta olduğu Serdetş tarafına gönderdi. Bununla birlikte Şah gittikçe genişlemeye başlayan hareketin bütün Kürt aşiretlerine yayılmasından ve durumun önlenemez hale gelmesinden korkarak anlaşma yolları aramaya başladı. Bunun için görevlendirilen Savuçbulak valisi Seyfettin Han karşı tarafla temasa geçerek istekleri hakkında görüşmelere başladı. Serdeşt mülki amiri İzzetullah Han ı azlederek yerine Mekri Kürtlerinden Ahmet Beyi atadı.

Urmiye kısmında ise, çarpışmalar devam etti. Kuvvet yoluyla sonuç alınamıyacağını anlayan Şah hükümeti, buradaki Cihansuz'u görevinden alarak, yönetimi Kürtlere bıraktı. (xx) Böylelikle bu hareketin üzerinde geçici bir çadır çekilmiş oldu.

Olayları adım adım izleyen İngiliz politikacıları çalışmalarını sürdürüyorlardı. Hindistan'daki İngiliz askerlerinin ve Bengal kuvvetlerinin kumandanlarından Müdendis Bil, Kasım 1887'de Van'a gelerek incelemelerde bulundu. Buradan da diğer illere geçti. Çölemerik'e giderek Nasturi'lerin Patriği Marşamun'la görüştü. Ona Kürtler ve Osmanlılarla herhangi bir ters davranışa kalkışmamalarını, özellikle Ruslarla hiçbir temas ve anlaşma yapmamalarını tavsiye etti.

Bu hummalı faaliyetlerden Bil'in Britanya hükümetinden aldığı emirleri yerine getirdiği anlaşıyordu.

(**) Rus Dış politika arşivi, Betrof'un 5 Kasım 1887 tarihli mektubu

Bil'in gitmesinden sonra Musul'a atanan Laş, önce Hakkari'ye uğradı. Buralar da bir süre çalışıp propaganda yaptıktan sonra Musul'a geçti.

İngiliz ajanlarının yoğun çalışmalarından rahatsız olan Rus asker ve politikacıları, olanları hükümetlerine bildirerek İngilizlerin bu sıralarda mahalli Kürt reislerini bol para ve armağanlarla kendilerine bağlayarak bir hayli etkinlik sağladıklarını bildirdiler. Hristiyanlar arasında daha da fazla destek sağladıklarını haber verdiler.

Buna paralel olarak Amerikan misyonerleri de, hristiyanlığı yaymak perdesi altında geniş ölçüde casusluk yapıyorlardı. Bu konuda Van'daki Konsolos vekili Kurultbakyi'nin bildirdiklerine göre;

«Amerikalılar buralarda açtıkları okullarda, ulusun yararına değil, kendi çıkarlarına çalışıyorlar. Başarılı olduğu halde ulusal düşüncelerini koruyanlara yüz vermiyorlar. Bu öğrencileri okullardan uzaklaştırıp ve başarılarını dikkate almıyorlar. Bunların amacı ulusun kültür ve teknik düzeyini yükseltmek değil, kendi amaçlarına hizmet etmektir. Bunlar halka tarımsal, teknik, sinai ve tıbbi yardım adları altında bir takım göstermelik çalışmalarda bulunuyorlarsada, aslında bunların hepsi aldatmacadan ileri gitmiyor. Doğuda bir hastane veya sağlıkevi bulmak kolay bir iş değildir.»

Kulbakyi'nin sözlerine şunları ekliyordu: «Halk artık bu sahte yardımcılarının niyetlerini anladığı, özellikle müslümanlara hristiyan dinin alt propagandaların yapılmasına karşı çıktığı için tepki göstermeye başladı».

Nitekim Gevher köyünde halkın bu misyonerlerden Amerikalıları tartaklayıp, kovması üzerine harekete geçen Osmanlı yöneticileri misyonerleri halkın hoşnut ol-

madığı yerlerden uzaklaştırma kararı alması ve bunun uygulanmasına başlanması üzerine, İngiliz diplomatlarından sınır çizimi komisyonu üyelerinden Villiams, şiddetle itiraz etti ve uygulamayı durdurdu.

Doğunun çeşitli yerlerinde hristiyan vatandaşlarının yaşaması, hristiyan din adamlarının buraya gelmesini, doğuda yayılmasını kolaylaştırılıyordu. Oysa belirtildiği gibi bu adamların ana görevi mensup oldukları devletin sömürgecilik amaçlarına hizmet etmektir. Bu konularda serbestçe çalışabilmek için bir takım bahaneler bulmak perdeler arkasına gizlenmek gerekiyordu. Bunların en uygulardan birisi de okullar açmak, kiliseler kurmaktır. Bu niyetle sadece Amerikalıların çeşitli yerlerde kurdukları kiliselerin sayısı 1890 yılında yüzonsekiz ve buralarda çalışanların sayısı da sekizyüzdoksanbir misyonere, onbirbinsekizyüzdokuz yardımcıya ulaşmıştı. Yine bunların açtığı ilkokulların sayısı dört yüzaltmışdört, orta dereceli okulların sayısı ise kırk dördü buluyordu. 1896 yılında ise bunların sayısı daha da artmıştı.

Misyonerler ayrıca dini propagandalarında da kusur göstermiyorlardı. Çünkü aynı yıllarla hristiyanların sayısı yaklaşık otuzbinden fazla olmuştu.

Amerikan tarihçilerinden Silis " Amerikan dış politika tarihi" isimli kitabının 390. sayfasında ve diğer

«Amerikanın çıkarlarının gelişmesinde en önemli rolleri din adamları oynamıştır» der.

Misyonerler, bu görevlerine paralel olarak, kişisel çıkarlarını ihmal etmiyorlardı. Özellikle Kürdistan'da geniş ölçüde arazi alım satımı yapıyorlar ve birçok yerleri mülklerine geçiriyorlardı. Kazançlarını Boston'daki merkezlerinde biriktiriyorlardı. Diyarbakır'daki Rus konsolo-

su Yakımaniskın'ın belirttiğine göre; buradaki kilise papazının taşınamaz malları yirmi bin sterlin dolayındaydı. Aynı uygulamalar İran'da, Asya'nın diğer ülkelerinde ve Afrika'da da yürütülüyordu.

Bunların doğal sonucu olarak, bu devletlerin askeri, ekonomik, politik, ideolojik etkinlikleri süratle genişliyordu. Aynı zamanda rekabetler artıyordu.

19. yüz yılın sonlarında büyük devletler arasında sömürge edinme yarışmasından dolayı mücadeleler şiddetlenmişti. Bu sıralarda Almanya da Kürdistan ile ilgilenmeye başlamıştı. Fakat bu bölgede en sağlam kaleyi İngilizler kurmuştu.

Kürt sorunu bu zamana kadar devletler arası olaylarda inceleniyordu. Bundan sonra ise, bağımsız bir biçimde ve daha köklü olarak ele alınması gerekir.

Sonuç.

19.Yüzyıl boyunca Kürdistan, şiddetli bir çatışma alanı oldu. Gerek İran, gerekse Osmanlı devleti, kendilerine bağımlı olarak Kürdistan topraklarında egemenliklerini sürdürmek için bütün güçlerini kullanıyorlardı.

Kürtler ise, kendilerine savaşta feda edilecek kurban, barışta da sadece gelir kaynağı gözü ile bakan ve bunu yüz yıllardır uygulayan bu iki sömürgeci devletin boyunduruğundan kurtulmak, bağımsızlıklarını kazanmak için her fırsatta harekete geçiyorlardı.

Ayrıca İran ile, osmanlı devletinin arasında meydana gelen rekabetin acı sonuçlarını da yine Kürtler çekiyorlardı.

Orta-Doğuda zayıf durumda olan, aynı zamanda birbirleri ile geçinemeyen İran ile Osmanlı devletinin arasındaki anlaşmazlıkları çözmeyi bahane ederek, arabuluculuğa kalkışmak, Rusya ile İngiltere'nin ellerinde kuvvetli bir silah haline gelmişti. İngilizler, bu bölgelerde geniş

ölçüde faaliyetlerde bulunuyorlar, reisleri, liderleri muhteif nedenlerle kendilerine bağlamaya çalışıp, etkinliklerini artırıyorlar yada yeni ihtilaflar çıkarmak için onları maşa olarak kullanıyorlardı. Dolaysiyle Kürdistan bu kez de onların çıkarına ateşe yanıyordu. Ünlü «böl ve yönet» politikasını daima planda tutuyorlardı.

Kürtlerin bağımsızlık hareketlerinin bastırılması için önemli anlarda İstanbul'la her türlü yardımı yapıyorlardı.

Rusya, İngiltere, Osmanlı ve İran sınır anlaşmazlığında önemli roller oynadılar. Sınırı çizdiler, ancak burada yaşayan halkların çıkarlarını, feci durumlarını göz önüne alıp çözüm yoluna başvurmadılar. İngilterenin tersine olarak, Ruslar, Kürdistan'da etkinliklerini kuvvetlendirmediler. Sadece İran ve Osmanlı imparatorluğu ile yaptıkları savaşlarda, Kürtlerin tarafsız kalmalarını sağlamaya çalıştılar. Kısmen de olsa tarafsız kalmak, Kürtler için faydalı oluyordu.

Doğuya göz dikmiş devletler, amaçlarının gerçekleşmesi için her bahaneyi değerlendirdikleri gibi, dñi duyguları da amaçlarına uygun olarak kullandılar. Bu uğurda gerek Amerika ve gerekse diğerleri misyonerlerin çalışmalarından büyük yararlar gördüler.

Kürtler, çeşitli olanaksızlıklarına rağmen kendilerini öz vatanlarında ezen bu iki büyük sömürgeci devlet ile ölüm kalım savaşlarına girdiler. Zaman zaman büyük zaferler kazandılar. Ancak gerek iki düşman arasında sıkışmış durumda olmaları, gerekse yabancı devletlerin çevirdiği entrikalar, zaman zaman da kendi çıkarlarına çalışan aşiret reislerinin ihanetleri sonucunda amaçlarına ulaşip, bağımsızlıklarına kavuşamadılar.

Ancak, onların en doğal hakları olan bağımsızlıklarını kazanmak ve asırlardır başkalarının gasbettiği haklarına

sahip olmak, sadece üzerinde yaşadıkları ve asırlar boyunca kanlarını akıttıkları, hiç olmazsa bir kısmının zenginliklerinden artık kendilerinin yararlanmaları azmi ile yaşamaktadır. Ve bunu mutlaka gerçekleştireceklerdir. **KÜRTLERİN ULUSAL MÜCADELELERİ GÜÇLÜDÜR VE YOK EDİLEMİYECEKTİR.**

—KİTABIN SONU—

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

Rus dilinde yazılan eserler.

- 1 — Adamof, Arap Irak'ı.
- 2 — Afrayanof 19. yüzyılda Rus-Osmanlı-İran savaşlarında Kürtler. tarihi yazılar Tiflis. 1900.
- 3 — Bağarılaf, Kürt meselesi, Harp ve ihtilal' sayı 3, 1924
- 4 — Belayef, N.A. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı, Moskova-1956.
- 5 — Bellayef, İran Kürdistan'ının kuzey-doğu kısmı ile ilgili makaleler, Kafkas muntıkası kumandanlığının haberleri, Tiflis-1910.
- 6 — Berezin, Tehlikeli yol, inceleme kütüphanesi, cilt-158, kısım-1958
- 7 — Bifayfır, Hint ve İran gezileri, Moskova-1879.
- 8 — Botyata Küçük Asya hakkında mülahazalar, topoğraf ve coğrafyaya dair mecmualar, 1896.
- 9 — Cobir, Kürdistan kuzey arşivi, 1826, Sayı : 14-15.
- 10 — Ditiş, 1942'den 1845'e kadar şark gezileri günlükleri inceleme ve kütüphanesi, mayıs-1849, cilt-1, sayı-95.
- 11 — Ebofyan, Kürtler, Tiflis - 1848.
- 12 — Drofil, 1812- 13'te İran seyahati, Fransızcadan tercüme, Moskova-1826
- 13— Fedeef, 19 yüzyılda 20 ve 50 yıllar arasında Kafkas ve devletlerarası ilişkiler, Moskova-1956.
- 14 — Felçifiski, Kürdistan'daki ziraat hakkında «zırai meseleler», 1932, Kitap 1 ve 2.
- 15 — Felçifiski, Kürdistan'ın içtimai şekilleri, Moskova-Leningrat, 1945.
- 16 — Felçifiski, Mekri Kürtleri, Etnografya makaleleri-1, Moskova-1958

- 17 — Felçifiski, 19. yüz yılın yarısında Kürt halkının ekonomik durumu, sayı: 4-5, 1936.
- 18 — Gamaystçer, Avrupanın İran ve Osmanlılar ile ilgili ticareti hakkında, 1838.
- 19 — Gamazof, Bosfordan Arap halicine kadar sefer yapan, hudut çizimi heyetinin çalışmalarından dört senelik günlükler
- 20 — Graznof, Kürtler ve Kürt savaşçıları, Kafkas harbi haberleri, 1908, sayı : 20.
- 21 — Hanikof, İran Kürdistan'ı gezileri, kitap 1 kısım - 6 1852
- 22 — Kafkasyadaki eski eserleri tetkik heyeti tarafından basılı belgeler mecmuaları, cilt-2-7.
- 23 — Kamsakan, 1890 yılında Şeyh Ubeydullah'ın İran savaşı. 1884.
- 24 — Kolobakin, Osmanlıların kuzey-doğusunda protesto faaliyetleri, Tiflis-1887.
- 25 — Kolobakin, 1877-78 yıllarında Erivan kuvvetlerinin hücumu, kısım:1-2 1894-95.
- 26 — Kürt ve Kürdistan meselesi, sayı-2, 1877.
- 27 — Kürdistan ticareti hakkında maliye bakanlığının dökümanları, ve diğer bilgiler derlemesi, cilt-2, sayı:6, 1865.
- 29 — Leync, günlük seyahat hatıraları İngilizceden tercüme, Tiflis, 1910.
- 29 — Lihlin, 1854-55 yıllarında Osmanlılardaki Ruslar, Erivan kuvvetlerinin faaliyetlerinden günlük notlar.
- 30 — Lirah, İran Kürtleri ve evvelkiler hakkındaki meseleler, kuzeyin daimi sakinleri.
- 31 — Lubimsk, Kafkas dağlarından Erzurum kalesine, 1877-78.
- 32 — Merkezi devlet savaş tarihi arşivi, savaş tekniği mecmuaları sayı : 450-485
- 33 — Merkezi devlet arşivi, Sovyet Corcia tarihi derlemeleri, sayı 5,7,11,15,38, 932 1087
- 34 — Moloma, Hakkari Nasturileri Tiflis: 1873-74.
- 35 — Minorski, İran ve Osmanlı hududu, 2. baskı Petrograd-1915
- 36 — Mon, Emperyalizm ve Dünya politikası, Moskova-1928.
- 37 — Moslof, 1877-78-79 yıllarında küçük Asyadaki savaşlar
- 38 — Murafif, 1855'te Mevarai Kafkas'ta savaş, cilt-1, 1876.
- 39 — Novicif, Osmanlı Kürdistanındaki ağalar meselesi hakkında, Leningrat-1934, sayı : 2-3.

- 40 — Osmanlı ve İran'a ait coğrafi dökümanlar, Cerikof'un gezi notları, 1875.
- 41 — Osmanlı-Rus 1877-78 savaşının Kafkas meydanındaki özellikleri, cilt-7, Tiflis-1904-1911.
- 42 — Osm'nlı-Rus 1877-78 savaşının dökümanları, Falk Paşanın mahkemesine ait belgeler, Türkçeden tercüme - 1879.
- 43 — Raymon, Kürtler ve vatanları, 1839, sayı-12.
- 44 — Rospocin, Kürtler üzerine mülâhazalar, sayı: 13-14, 1932.
- 45 — Rus dış politika arşivi, 1-9, 1827-33,37,42,48,74,76,81,82,83, 87 yıllarına ait.
- 46 — Rus arşivi (30-40)
- 47 — Savinski, son elli yılda keşifler ve seyahatlardan özetler, 12.Kasım.1854.
- 48 — Semirnof, Kuzey Kürdistan gezisi, sayı-4, 1904.
- 49 — Sobolef, Şark meslesi tarihinden bir bölüm, İngiliz ve Afganistan anlaşmazlığından günlükler, cilt-1, 1882.
- 50 — Son, Kürtler ve vatanları hakkında, Urmiye-1918.
- 51 — Son, savaş üzerine Osmanlı belgeleri derlemeleri, Ahmet Mithat Efendi'nin Zübdetülhakalık isimli kitabından yapılan tercüme, 1879.
- 52 — Şostakiviç, diplomasi faaliyetleri, Moskova- 1960.
- 53 — Tirotir Küçük Asya Kürtleri, Rus imparatorluğu coğrafya cemiyeti, Kafkasya kısmı haberleri, cilt-7, Tiflis: 1882-83.
- 54 — Vinokof, Asyadaki devletler meselesi, cilt-128, sayı: 3-4, 1877.
- 55 — Vironicko, Küçük Asyanın şimdiki haline bakış, kısım:1-2, 1839.1840.
- 56 — Yolçafiski, 1853-54 Maveraî Kafkasya Rus-Osmanlı savaşı, General Yolçafiski'nin günlükleri, sayı-10-12, 1884.

Değer dillerde yazılan eserler

- 1 — Bakingam, Aşura seyahatler, London, 1957.
- 2 — Brant. Küçük asya ve Ermenista'nın bir kısmına ziyaretler, cilt-4, 1832.
- 3 — Birant 1836 yazındaki gezide Kürdistan'ın bir kısmı hakkında görüşler, cilt-10, 3.kasım.1840.
- 4 — Bişup İran ve Kürdistan seferi London, 1893.
- 5 — Binder Kürdistan, 1878, Londra.

- 6 — Bily, Mezopotamyaya-Ermenistan-Kürdistan ve Azerbeycan Araştırmaları,
- 7 — Cissini Fırat ve Dicle havzası çalışmaları (1835-36-37 yılları), cilt-1-4. Londra - 1850.
- 8 — Cissini, Fırat hamlesi, 1835-36-68 yılları.
- 9 — Caba, görüşler ve Kürt hikayeleri 1870
- 10 — Curzon, fars ve fars meselesi, cilt-1-2, London-1892
- 11 — Ebot, 1837'de Ermeniyeye seyahati mülahazaları, cilt-12, 1842.
- 12 — Edmonis, Kürtler, Araplar Osmanlılar London 1957
- 13 — Firizer, sayahatler, Kürdistan ve Mezopotamya'daki meceralar Londra 1840.
- 14 — Firizer, Konstantiniye'den Tahran kış seferi, cilt: 1-2 London 1983
- 15 — Hid, Haliç seyahati karayolu ile Hindistandan İngiltereye seyahat, London-1819.
- 16 — Kenar, 1813-14 yıllarında Küçük Asya, Ermenistan, Kürdistan gezileri, London - 1818.
- 17 — Küçük asyadaki Suriye ve Osmanlı sakinlerinin durumları hakkında yazılar, sayı: 4, London-1880.
- 18 — Marş, İntisıl Fars ve Kürdistan. Fledalifiya, 1869.
- 19 — Makdonald, Askeri gezilerle Osmanlı ve İran'daki meceralardan özel anılar, 1859.
- 20 — Makon, Yeni himayemizdeki Asya Türkiyesi, cilt-1-2, London - 1879.
- 21 — Monisel, Kürdistan. cilt-3, sayı-2, 1894.
- 22 — Moltke, Şarktan mektuplar, Almandan Fransızcaya tercüme, 1872.
- 23 — Miginan,
- 24 — Milincin, Kürtler arasındaki ilkel hayat London-1870.
- 25 — Norman, Ermenistan ve 1877 hamlesi, London-1879.
- 26 — Osmanlı ve İran hududu çizimi hakkında parlenmentoya sunulan rapor, London-1865.
- 27 — Osmanlı imparatorluğu ile İran arasındaki 4 haziran anlaşması hakkındaki yazı
- 28 — Osmanlı imparatorluğu ve İran'ın Kürt meselesindeki çatışmaları, (Mavi kitap) sayı-5, 1881.
- 29 — Ramziy, On sene içersindeki seyahatlerde Osmanlı intibaları London-1897.

- 30 — Ravlinson, İran Kürdistanındaki Tebrize seyahat notları, Cilt-1 Kısım: 1-2.
- 31— Røye Kürdistan'daki ikametle duyulanlar, cilt: 2, London -1836.
- 32 — Rusya yolu ile Kürdis-an kış seyahati cilt: 1-2, London - 1839.
- 33 — Sandarizki, Musul ve Kürdistan yolu ile Ermenistan seyahati, cilt-3, 1857.
- 34 — Sun, Mezopotamya vadisi ve Kürdistan'a gizlice seyahat. London-1912.
- 35 — Sayiski, Osmanlıların beş vilayetinde gezi (Bitlis, Van, Erivan), London-1900.
- 36 — Yeni Osmanlı imparatorluğu, 2. basım, London-1872.
- 37 — Vavler, İranda üç yıl, Cilt: 1-2, 1841.
- 38 — Vatson, Fars tarihi, London-1866.
- 39 — Vilyms, 1877 yılında Ermenistan ve Kürdistan hakkında günlükler,
- 40 — Yınıfrasitan, Kürt ve Kürdistan, London-1948.

KOMAL YAYINLARI

- 6 — Koçgiri Halk Hareketi (Tükendi) (2. basım çıkıyor)
- 5 — Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik tetkikler 12.5 Lira
- 4 — Gururla Bakıyorum Dünyaya (Tükendi)
- 3 — İsmail Beşikçi Davası (1) 35 Lira
- 2 — Irak Kürt Halk Hareketi (Tükendi)
- 1 — Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dosyası 37 Lira

Yönetim yeri : İzmir cad. 7/9 Yenışehir - Ankara
Haberleşme adresi : P.K. 139 Yenışehir - Ankara

